

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Yasemin AKIN

İS. III. – V. YÜZYILLARDA PAMPHYLIA KENTLERİNDEKİ TOPLUMSAL
DEĞİŞİMLER

Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tez

Antalya, 2012

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Yasemin AKIN

İS. III. – V. YÜZYILLARDA PAMPHYLIA KENTLERİNDEKİ TOPLUMSAL
DEĞİŞİMLER

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Ebru Nuriye AKDOĞU ARCA

Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2012

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Yasemin AKIN'ın bu çalışması jürimiz tarafından Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof.Dr. Mustafa ADAK

Üye (Danışmanı) : Yrd. Doç. Dr. Ebru AKDOĞU ARCA

Üye : Yrd. Doç. Dr. Döner SAĞAŞ LEİNGER

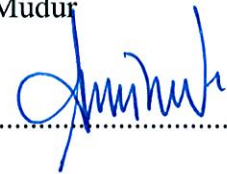
Tez Başlığı: "İS. III.-V. Yüzyıllarda Pamphylia Kentlerindeki
Toplumsal Değişimler"

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Tez Savunma Tarihi : 10/08/2012

Mezuniyet Tarihi : 14/08/2012

Doç. Dr. Zekeriya KARADAVUT
Müdür

έννέα καὶ εἴκοσι ζωῆς ἀδελφῶ,
εὐχαριστίας καὶ φιλοστοργίας ἔνεκα

et

*Mea carissima magistra,
tibi multas gratias ago propter benevolentiam tuam*

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN İS. III. YÜZYILDAKİ SİYASİ DURUMU

İKİNCİ BÖLÜM

İS. III. - V. YÜZYILLARDA PAMPHYLIA

2.1 Pamphylia Coğrafyası ve Ekonomisine Genel Bakış	14
2.2 İS. III. – V. Yüzyıllarda Pamphylia’da Gerçekleşen Tarihi Olaylar	25
2.3 İS. III. – V. Yüzyıllarda Pamphylia’da Gerçekleşen Siyasi Olaylar	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PAMPHYLIA'NIN TOPLUMSAL DURUMU

3.1 Roma İmparatorluk Döneminde Pamphylia Toplumu (I–II. 2. yy)	40
3.2 İS. III.-V. Yüzyıllarda Pamphylia Toplumu	42
-Attaleia	43
-Perge	45
-Sillyon ve Aspendos	47
-Side	48
3.2.1 III. Yüzyıl ve Sonrasında Euergesia ve Euergesia Sistemindeki Farklılaşmalar	53
3.2.2 Mimari Faaliyetler	57
3.2.3 Dinsel Değişim	63
3.2.1.1 Pagan Dinin Durumu ve Bayramlar	64
-Bayramlar	68
3.2.1.2 Hristiyanlığın Yayılışı	69
3.2.1.3 Yahudi İnancı	72

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM TESTIMONIA

4.1	Epigrafik Belgeler.....	74
4.1.1	Siyasi İçerikli Yazıtlar	74
4.1.2	İthaf Yazıtları.....	76
4.1.3	Toplumsal İçerikli Yazıtlar.....	85
4.1.4	<i>Euergesia</i> Yazıtları	94
4.1.5	Bayram İçerikli Yazıtlar	101
4.1.6	Mimari Faaliyetleri İçeren Yazıtlar	103
4.1.7	Din İçerikli Yazıtlar.....	114
	4.1.7.1 Pagan Dini.....	114
	4.1.7.2 Hristiyanlık	116
	4.1.7.3 Yahudilik	118
4.2	Edebi Metinler	121
	SONUÇ	128
	ANTİK KAYNAK KISALTMA LİSTESİ ve EDİSYONLARI	131
	KAYNAKÇA.....	133
	Ö Z G E Ç M İ Ş	145

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1 Traianus Döneminde Roma İmparatorluğu	6
Şekil 1.2 <i>Diocletianus</i> İS.284-305 (İstanbul Arkeoloji Müzesi)	7
Şekil 1.3 <i>Tetrarkhia</i> İmparatorları	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
Şekil 2.1 Pamphylia ve Komşu Bölgeleri Haritası	15
Şekil 2.2 Lollianus Yazıtına Göre Side'nin Mahalleleri.....	24
Şekil 2.3 Merkezi ve Doğu Pamphylia'nın Haritası (Kaleler).....	31
Şekil 2.4 Notitia Dignitatum'a Göre İS. 400 Civarlarındaki Roma İmparatorluğu <i>Dioecesis</i> ve <i>Provincia</i> Dağılımı (kaynak: http://members.ozemail.com.au/~igmaier/map.htm)	34
Şekil 3.1 Tanrıça Athena'nın Sidece Basılmış Sikkesi	40
Şekil 3.2 Sillyon, Valerianus II Dönemi	47
Şekil 3.3 Maximinus Thrax Dönemi Side Liman Tasviri.....	50
Şekil 3.4 Perge-Side <i>Homonoia</i> Sikkesi	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
Şekil 3.5 Valerianus-Gallienus Dönemi Side <i>Neokoros</i> Sikkesi 1	52
Şekil 3.6 Valerianus-Gallienus Dönemi <i>Neokoros</i> Sikkesi 2	52
Şekil 3.7 Side Kent Sikkesi Ön Yüz: Athena, Arka Yüz: Nar Betimlemesi	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

KISALTMALAR LİSTESİ

<i>A. g. e.</i>	Adı geçen eser
Aşağ.	Aşağıda
Bkz.	Bakınız
Böl.	Bölüm
Col.	Kolon, sütun
Çev.	Çeviren
Dn.	Dipnot
Ed.	Edisyon / edidit
<i>Eg.</i>	Exempli gratia
<i>Et al.</i>	Et alii
<i>İbid.</i>	İbidem (aynı yerde)
İÖ.	İsa'dan önce
İS.	İsa'dan sonra
Km.	Kilometre
Krş.	Karşılaştırınız
Lev.	Levha
No.	Numara
N. N.	<i>Nomen noscio</i> (adı bilinmiyor)
Non vidi	Görmedim
<i>Op. Cit.</i>	Opus Citatum (söz edilen yerde)
s.	Sayfa
Str.	Satır
s. v.	Sub voco/voce
Tes.	Testimonia
Vac.	Vacat
yak.	Yaklaşık
yuk.	Yukarıda
yy.	Yüzyıl

ÖZET

Roma İmparatorluğu'nun İS. III. yüzyılda idari, askeri ve sosyal düzensizliklere bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik kriz yaşadığı kabul edilen bir gerçektir. Tezde bu çok boyutlu krizin Pamphylia bölgesini hangi alanlarda ve ne derecede etkilemiş olduğu incelenmiştir.

İS. III. yüzyılda kentlerin yaşadığı savaş ortamı ve dış saldırılar Pamphylia'yı da etkilemiştir. Bu dönemde Pamphylia, Got saldırıları ve özellikle Isauria haydutlarının saldırılarına maruz kalmıştır. Bu saldırılar diğer Küçük Asya kentlerine nazaran Pamphylia kentlerini çok fazla etkilemediği görülmektedir. Tezde bu çok boyutlu krizin Pamphylia'yı nasıl ve ne derece etkilediği ve hangi sonuçları ortaya çıkardığı incelenmiştir.

Diocletinus'un imparator olmasıyla birlikte (İS. 284-305) idari ve askeri bir takım değişiklikler yapılmıştır. Devlet yönetiminin merkezi sistem yapılması ve imparatorların vergi yüklerini arttırması, kentlerdeki soylu sınıfın kendilerini resmi görevlerden çekmesine, yani *euergesia* sisteminin çökmesine neden olmuştur. Bu da kent idaresinde bazı değişimlere yol açmıştır. Kentler artık *comes* olarak adlandırılan atlı sınıfa mensup bir vali tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Ayrıca Hıristiyanlığın kabul edilmesiyle birlikte kentlerde piskopos'luk merkezleri kurulmuş ve kilise organizasyonu düzenlenmiştir. Pagan inancı İS. IV. yüzyıldan itibaren yerini Hıristiyan inancına bırakmış, tapınaklar ağırlıklı olarak kiliselere ya da az oranda sinagog yapılarına dönüştürülmüştür. Hıristiyanlar ve paganlar arasında yaşanan gerginlikler toplumu ciddi şekilde etkilemiştir. İS.V. ve VI. yüzyılda, değişen *euergesia* sisteminin bir sonucu olarak kentlerde merkezi yönetim tarafından *euergesia* yapması için atanan "*pater tes poleos*" (kent babası) denilen yeni bir memuriyet ortaya çıkmıştır. Kentlerdeki imar faaliyetlerinden ya kentin valisi ya da kent babaları sorumlu olmuştur.

Tezde yukarıda değinilen bu değişim ve gelişmeler epigrafik belgeler, edebi metinler, numismatik belgeler ve arkeolojik veriler aracılığıyla tespit edilmeye ve tarihi çerçevede açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu teze Yüksek Lisans Tez Projesi kapsamında destek veren Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne (BAP) çok teşekkür ederim. Ayrıca tez yazım sürecinde her zaman yardımcı olan değerli hocalarıma da teşekkürü borç bilirim.

SUMMARY

In the third century A. D. the Roman Empire experienced economic crisis associated with the Roman Empire's administrative, military and social disorganisation. This is the accepted reality. Multi-dimensional crisis affected the Pamphylia region, the area and the extent of which are examined in this thesis.

The war environment and external attacks affected the urban population in Pamphylia in the third century A.D. During this century, Pamphylia was exposed to the attacks of the Goths, especially Isaurian brigandage. But these attacks didn't affect Pamphylia cities as much as elsewhere in Asia minor. In this thesis, how the economics crisis affected Pamphylia and to what extent is examined.

When Diocletianus became Emperor (284-305) administrative and military changes were made.

State government became a centralised system the emperor's tax was increased so that the noble class resigned from their duty in brief this situation caused the euergesia system. Also this matter caused changes to the city administration. Cities were called 'comes' that were managed by a governor. With the acceptance of Christianity the episcopacy was established as was the church organization.

From the 4th century, Pagan belief was replaced by Christian belief. Temples were transformed into churches and synagogs. Tension between Christians and Pagans seriously affected society. In urban areas, the governor of cities or 'pater tes poleos' were responsible for development activities.

The above mentioned changes and developments were determined through the use of epigraphic documents, literary texts, numismatic documents and archalological excavation reports this thesis attempts to provide an explanation within the historical context.

GİRİŞ

Pamphylia Bölgesi'nin Geç Antik Dönem'i, idari, tarihi, sosyo - kültürel ve ekonomik yönden antik ve modern kaynaklarda dağınık olarak incelenmiştir. Bölgenin toplumsal yönü ise hemen hemen hiç ele alınmamıştır. Bu durumu belki de doğal karşılamak gerekmektedir. Çünkü İS. III. – V. yüzyıllar daha çok siyasi gelişmelere sahne olmuş, çeşitli savaş ve saldırı tehlikeleri yüzünden gerek Roma yönetimi gerekse kentler bunlarla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bu durumun sonucu olarak da elimizdeki veriler daha çok bu yöndedir. Bu dönemde yazıt sayısındaki düşme ve yazıtların içerik olarak sınırlı bilgi sunması da elimizdeki verileri daha da kısıtlı hale getirmektedir. Batı'da ve Doğu'da III. yüzyıldan itibaren yazıt sayısının azalması gibi büyük bir epigrafik değişim yaşanmıştır. İS. I., II. ve III. yüzyıl ortalarından sadece tek bir kentten çokça yazıt elde edilebilirken, bu durum III. yüzyıl sonları, IV. ve V. yüzyıllarda yerini bir avuç yazıt bırakmıştır¹. Gerçekten de III-V. yüzyıl Pamphylia kentleri arasından en çok veriyi sırasıyla Side, Perge ve Attaleia kentlerinden elde etsek de yine de Side kenti haricinde diğer kentlerden elde ettiğimiz veriler çok azdır. Ancak yazıt sayısındaki bu azalmanın neden kaynaklandığı tam olarak anlaşılammamaktadır. Çünkü bu dönemde yazıtların kazınarak mı yoksa boyanarak mı yazıldığı hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Yazıt sayısında bir azalma mevcuttur, ancak Roueché bunu illa bir ekonomik krizle ilişkilendirmenin doğru olmadığını ifade etmektedir².

Yaşanan epigrafik değişikliklerden biri de, Roma İmparatorluk Dönemi'nde standardize olmuş büyük boydaki yazı karakterlerinden, sanki elle yazılmış gibi bir modele geçilmesidir. Artık daha cursive formda yazılan yazıtlar Roma imparatorluk Dönemi yazıtlarından kolaylıkla ayırt edilebilmektedir; ancak Geç Dönem'den bir yazıtı 250-600 arasındaki bir döneme tarihleyebilmek oldukça zorlaşmaktadır.

Gerek yazıt sayısının azalması gerekse yazıtların içeriklerindeki kısalma bize yaşanan askeri, siyasi, ekonomik ve dini etkenlerin toplumu nasıl etkilediği konusunda gerçekten son derece az bilgiler sunmaktadır. Ancak bunların toplumu etkilemiş olduğunu yadsımak da mümkün değildir. Dolayısıyla yaşanan her türlü siyasi, ekonomik, politik ve dini gelişmenin toplumu da etkilemiş olduğunu varsaymak yerinde olacaktır. Bu nedenle de öncelikli olarak

¹ Sadece Syria ve Palastine için farklı bir durum vardır. Burada, İmparatorluk çağının aksine IV. ve VII. yüzyıllar arasından pek çok veri elde etmek mümkündür. Yine de burada daha önceki yüzyıllardan da çokça malzeme vardır. Bu durum sonraki malzemeleri kuşku kılmaktadır. Krş. Roueché 1997, s. 353vd.

² Roueché ibid.

bölgenin İS. III. ve V. yüzyıllar arasındaki dönemde hangi savaş tehlikelerine maruz kaldığını, sürekli değişen imparatorlar ve bunun sonucunda bölgenin ne gibi idari ve askeri düzenlemelerden geçtiğini, kentlerin ekonomik güçlülüğünün devam edip etmediğini ve bölgenin dinsel yapısını ortaya koymak gerekmektedir. Her ne kadar Pamphylia bölgesi topografik olarak küçük bir bölge olsa da Roma İmparatorluk sınırları içinde özellikle de Geç Dönem'de doğuya asker ve *militaris annona* sevkeden bir bölge olmasıyla stratejik olarak çok önemli bir yere sahip olmuştur. Bölgenin batıda, kuzeyde ve doğuda üç tarafının dağlarla ve güneyde denizle çevrili olması ve Side gibi önemli bir limana sahip olması bölgeye doğal bir güç kazandırmıştır.

Bir toplumda toplumsal değişimleri etkileyen faktörler vardır: Bunlar 1) Güvenliği tehdit eden unsurlar yani savaş ve saldırılar; 2) Ekonomik unsurlar; 3) Dini unsurlar. Bilindiği üzere dış saldırılar ve eyaletlerdeki yerel ayaklanmalar II. yüzyıl sonundan itibaren Roma'nın güvenliğini tehdit etmeye başlasa da Roma İmparatorluğunun doğusu ile batısı arasındaki temel farklılık Batı Roma İmparatorluğu'nda bu türden tehditlerin oldukça yoğun yaşanması ve bunun sonucunda ciddi güvenlik sorunlarının ortaya çıkması; buna karşılık Doğu Roma İmparatorluğu'nda her ne kadar yine aynı yüzyılı müteakiben zaman zaman bazı dış ve iç tehditler söz konusu olsa da yine de Doğu eyaletlerinde bu saldırıların üstesinden gelinemeyecek durumların ancak VI. yüzyıl ortalarında ortaya çıkması idi. Bunun temel sebebi Doğu'nun güvenliğinin sağlam temellere oturması ve saldırılara karşı güçlü savunma sistemine sahip olmasıdır. Roma uzun barış dönemi boyunca savaşlardan ve saldırılardan uzak kalmıştır. Bu dönemde kent kültürünün canlılığını koruduğu ve nüfusun hem kent merkezlerinde hem de kırsal alanda arttığı anlaşılmaktadır. Ancak İS. III. yüzyılda İmparatorluk doğuda Sasani tehlikesiyle karşılaşmış, batıdaki eyaletlerde ise Germen kavimlerinin saldırıları baş göstermiştir. Bu durum İmparatorluğun idari yapısının yavaş yavaş çökmesine sebep olmuş, kent idaresinde *pater tes poleos*, *episkopos* gibi yeni memuriyetler ortaya çıkmıştır.

Toplumun durumunu belirleyen ikinci unsur olarak 'ekonomik faktörler' özellikle halkın refah seviyesini ve bunun sonucu olarak da kentlerin yaşam kalitesini belirlemesi bakımından oldukça önemliydi. Bunun böyle olduğunu İsa'dan sonraki 2 yüzyıl boyunca *Pax Romana*'ya bağlı olarak kentlerin ekonomik açıdan çok zenginleşmeleri ve bunun sonucunda da hem kent kültürünün son derece gelişmesi ve hem de kentlerde ve kırsal alanlarda nüfusun artmasında belirgin bir şekilde görmekteyiz. Ancak III. yüzyıl ve sonrasında imparatorların merkezileşme ve vergi yüklerini artırma girişimlerinin sonucunda imparatorluk ekonomisi son derece zayıflamıştır. Buna bağlı olarak sosyal sınıflar alt üst olmuş, kentlerdeki soylu sınıf kendisini

resmi görevlerden çekmiş yani *euergesia* sistemi çökme noktasına gelmiştir. Kentler eski önemini kaybetmiştir. Kentlerdeki nüfus azalmış ve kent merkezi kırsal alana taşınmıştır.

Toplumun üzerindeki diğer belirleyici unsur ise din idi. Antik çağ Anadolu insanı inançlarına oldukça bağlı yaşamaktaydı. Din olgusu bu yüzyıllarda kendisini gerek pagan dinin gerekse geçilmekte olan Hristiyanlık dininin çatışmasında, bunun sonucu olarak pagan dinin bayramlarının III. yüzyılın 2. yarısını takibeden süreçte neredeyse bıçakla kesilmiş gibi yok olsa da pagan inancın hala daha yaşamaya devam etmesinde, pagan tapınaklarının yavaş yavaş kilise yapılarına dönüşmesinde kendisini göstermiştir.

Tezde izlenen kronoloji, Roma İmparatorluğu'nun bambaşka bir karaktere büründüğü İS. III. yüzyıl sonları ile V. yüzyıl arası, "Tarihi Çağlar" kavramı açısından İlkçağ (Antikçağ)'dan Ortaçağ'a geçişin yaşandığı dönemin bir parçasıdır. İS. III. – VII. yüzyıllar arasını kapsayan dönem bir geçiş süreci olduğu için ne Antik Roma dünyasına ne de Ortaçağ dünyasına dahil edilemediğinden "Geç Antik Devir" ya da "Geç Roma Dönemi" ifadeleriyle adlandırılmaktadır. Bu çalışmada çalışmanın ana konusu olan Pamphylia'nın Geç Roma Dönemi, İS. III. ve V. yüzyıllar arasında sınırlandırılmıştır.

Bu tezdeki amaç Pamphylia Bölgesinin İS. III-V. yüzyıllar arasındaki askeri ve idari yapısının, sosyal ve kültürel zenginliğinin, ekonomik ve dini durumunun bazı bölümlerde kısmen Roma İmparatorluk Dönemi'nden başlayarak, ancak Geç İmparatorluk Dönemi sürecinde yoğunlaşarak anlatılmasıdır. Bu bağlamda böylesine stratejik bir bölgenin İS. III-V. yüzyıllar arasındaki durumu antik kaynaklar, epigrafik, arkeolojik ve numizmatik verilerle tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tezin konusunun ana disiplini toplumsal tarihtir. Eskiçağ bilimlerinin ana kaynağını oluşturan antik metinler, epigrafik ve numismatik belgelerdir. Buradan hareketle bu tez yapılırken öncelikle daha fazla yazıtlardan ve antik yazarlardan yararlanılmıştır. Tabii ki antik metin ve epigrafik belgelere ek olarak ihtiyaç duyulan konularda sikkelerden ve arkeolojik verilerden de yararlanılmıştır.

Buradaki ilk bölümde Roma'nın İS. III. yüzyılı ele alınmış ve gerçekten de bazı bilim adamları tarafından "kriz" olarak adlandırılan bir dönemin varlığı açıklanmaya çalışılmıştır³. İkinci bölümde ise çalışma konum olan Pamphylia bölgesinin coğrafi ve topografik önemi ortaya konulmuştur. Bu bölümde bölgenin sınırları, topografik özellikleri, deniz ticareti ve limanları, yol ağı ve geçimini sağladığı zengin ürünlerden kısacası ekonomisinin güçlülüğünden bahsedilmektedir. Daha sonra tarihi olaylar kısmında Pamphylia'nın güvenliğini tehlikeye sokan yerel ayaklanmalar ve dış saldırılar (Got ve İsaoria Saldırıları)

³ Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Liebeschuetz 2006, s. 11-20.

anlatılmaktadır. Bu bölümün son alt başlığı olan ‘İS. III – V. yüzyıllarda Pamphylia’da Gerçekleşen Siyasi Olaylar’ kısmında Geç Dönem’de Pamphylia’nın değişen idari yapısı ve bunu etkileyen faktörler konu edilmektedir. Pamphylia’nın, Roma İmparatorluk Dönemi ve Geç Dönem’deki eyalet organizasyonu ele alınmaktadır.

Tezin içeriğinin üçüncü kısmında ise tez başlığından da anlaşılacağı gibi tezin temel konusu ele alınmıştır. Pamphylia toplumunun *principatus* dönemindeki durumuna kısa bir giriş yapılmıştır. Daha sonra Pamphylia kentlerinin toplumsal yapısı, sosyal ve kültürel zenginlikleri, değişen *euergesia* sistemi ve mimari faaliyetler ile dinsel değişim başlıklarıyla ayrı ayrı incelenmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN İS. III. YÜZYILDAKİ SİYASİ DURUMU

Roma İmparatorluğu'nun İS. III. yüzyıl durumu denildiği zaman sancılı bir sürecin başladığı antik yazarlar ve modern araştırmacılar tarafından kabul edilen bir görüştür. İS. II. yüzyılın sonları ile İS. III. yüzyılın ortalarına kadar imparatorluğun siyasi ve askeri istikrarsızlık nedeniyle finansal bir kriz yaşadığı açıktır. İS. III. ve IV. yüzyıllarda Roma dünyasını sarsan iç savaşlar, imparator olma mücadeleleri, Gotlar, Germenler ve Franklar gibi halkların saldırıları, Doğu'da Sasani tehlikesi, eyaletlerdeki yerel ayaklanmalar ve topluma dayatılmaya çalışılan yeni din anlayışı gibi pek çok sorun ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar Roma İmparatorluğu'nu dar bir boğaza sokmuştur. Eutropius İS. III. yüzyıl ortaları için “*o zaman artık umutsuz bir durum olmuştu ve Roma İmparatorluğu neredeyse yok olacaktı*” ifadesini kullanırken⁴, Zosimos da İS. VI. yüzyılda yazdığı *Historia Nova*'da İS. III. ve IV. yüzyılları “*her yerde hem anarşi hem de huzursuzluk vardı*” diye tanımlamıştır⁵.

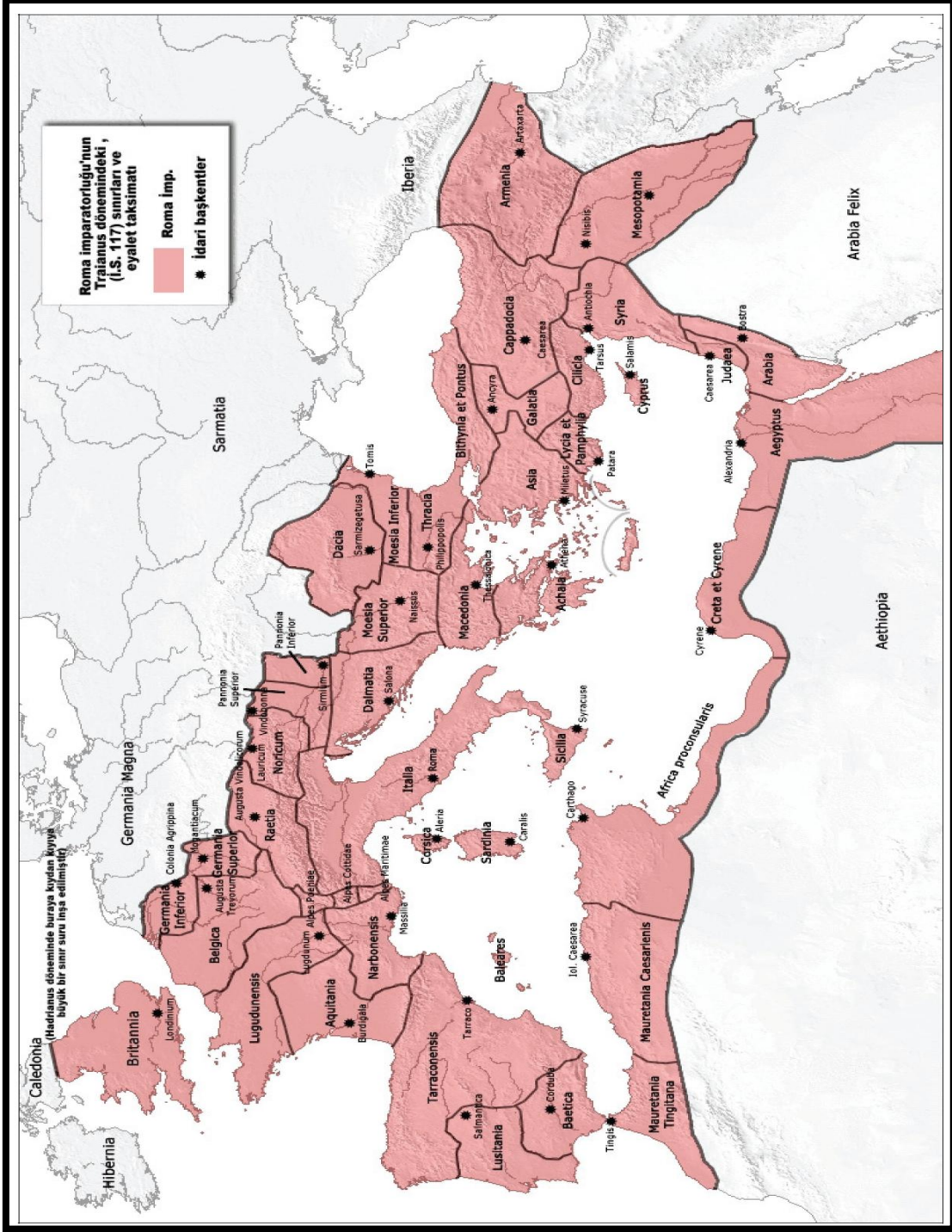
Aslında bizim III. yüzyıl durumunu daha iyi anlayabilmemiz için Geç Dönem'de yaşanan olayların alt yapısını oluşturan nedenlere bakmamız gerekmektedir. Roma İmparatorluğu, Augustus'la (İÖ. 27 – İS. 14) başlayan *Principatus* Devri ve İmparatorluğun ‘Altın Çağı’ diye nitelendirilen ilk iki yüzyılının ardından III. yüzyıl ve sonrasında düşüşe geçmiştir. İmparatorluk, Traianus ve Hadrianus dönemlerinde en geniş sınırlarına ulaşmış, en zengin ve refah yıllarını geçirmiştir. (Bkz. Şekil 1.1) Antoninus Pius daha fazla toprak elde etme eğiliminde olmamıştır. Ancak Marcus Aurelius zamanında imparatorluğun her tarafında ayaklanmalar ve saldırılar patlak vermiştir. Bu durum karşısında devlet idaresi ve ordu zor bir sürece girmiştir. Orduda salgın hastalıklar baş göstermiş ve bu asker sayısının düşmesine sebep olmuştur. Marcus Aurelius ordudaki bu sorunu çözmek için bir takım yeni değişimler ve düzenlemeler yapmıştır. Uzun süren savaşlar ve salgın hastalıklar nedeniyle sınırlarda azalan asker sayısını arttırmak için iki yeni lejyon kurmuştur. Ayrıca orduya alınacak askerlerin ve üst düzey komutanların geçmesi gereken *cursus honorum* yani askeri yükselme kriterleri de göz ardı edilmiştir⁶. Marcus Aurelius İS. 180'de ölünce, yerine geçen oğlu Commodus, kendi zevk ve sefasına gösterdiği önemi devletin yönetimine gösterememiş ve devleti bir çıkmaza doğru sürüklemiştir. III. yüzyılın başlarına kadar, Roma devleti genellikle

⁴ Eutr. IX 9, 1: Tum iam desperatis rebus et deleto paene imperio Romano.

⁵ Zos. I 27, 1: πάντα μὲν ἦν ἀναρχα τε καὶ ἀβοήθητα.

⁶ Tomlin 1987, s. 107.

babadan oğula geçen, köklü ailelerin oluşturduğu bir hanedanlık sistemi ile yönetilmiştir. Commodus bir varis bırakmadığı için kendisinden sonra kimin imparator olacağı konusu ayrı bir siyasi krize dönüşmüştür. Bunun üzerine Roma İmparatorluğu, 193 yılı sürecinde askerlerin önde gelen komutanlarını imparator ilan etmesiyle art arda beş tane imparator görmüştür. Bunlardan Pertinax, Didius Iulianus, Pescenius Nijer ve Clodius Albinus tahtta

Şekil 1.1 Traianus Döneminde Roma İmparatorluğu

(http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/66/Roemis_cheprovinzentrajan.png)

çok az süreyle kalabildikleri için bir imparator varisi bırakamamışlardır. Askerler tarafından imparator ilan edilen Afrika kökenli Septimius Severus'la birlikte imparatorluğu İS. 193 yılından 235 yılına kadar yönetecek olan 'Severuslar Hanedanı' dönemi başlamıştır. Ordudaki asker sayısının az olması Septimius Severus'u üç yeni lejyon kurmaya yöneltmiştir. Bu dönemde ordu bünyesinde bir takım askeri değişiklikler yapılmıştır. Orduda asker olmayı cazip konuma getirmek isteyen İmparator Severus, askerlere yeni ayrıcalıklar tanımıştı. Askerlerin maaşını iki katına çıkarmış ve askerlere evlenebilme hakkı vermişti. Herodianus ve Cassius Dio askerlere verilen yüklü ikramiyelerin ve yeni kamu binalarının yapımının imparatorluk kasasını zorladığını söylerler⁷. Bu yüzden Severuslar dönemi ciddi problemlerin ortaya çıktığı hatta Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Septimius Severus'un askerlere verdiği imtiyazlar ve fazla ödemelerin yanı sıra terfiler de eskisi kadar zor değildi. Askerlerin alt rütbelere yüksek mevkilere terfi etmeleri kolay bir hale gelmişti. Cassius Dio, Pannonia'da Tricillianus adında birisinin askerlikte düşük rütbeden nasıl yükseldiğini anlatır⁸.

Severuslar hanedanından yönetime gelen diğer imparator Caracalla olarak da bilinen Marcus Aurelius Antoninus (İS. 211 - 217)'tur. Caracalla 211 yılında kardeşi Geta ile beraber imparator olsa da kardeşini öldürtüp tek başına tahta geçmiştir. Ayrıca generaller arasındaki rekabet yüzünden yaşanan iç savaşlar nedeniyle "Constitutio Antoniniana" olarak bilinen fermanını yayınlamıştır. Bununla, bütün eyaletlerdeki halklara vatandaşlık hakkı verilmiştir. Daha sonra imparator olan Macrinus (İS. 217-218), Diadumenianus (İS. 218), Elagabalus (İS. 218-222)'un ne Roma'ya ne de eyaletlere yararı dokunmuştur. İS. 222-235 yıllarında Severus

hanedanının son üyesi Severus Aleksander imparator olmuştur. İmparator Severus Aleksander'den Diocletianus dönemine kadar geçen yak. Elli yıl içinde Roma İmparatorluğu neredeyse yirmi imparator görmüştür.

20 Kasım 284 tarihinde Diocletianus'un İmparator seçilmesiyle Roma İmparatorluğu'nda köklü değişimler meydana gelmiştir. Artık Diocletianus'la beraber *Principatus* Dönemi sona ermiş, Geç Antik Dönem'in de başlangıcı kabul edilen *Dominatus* Dönemi başlamıştır.

Şekil 1.2 Diocletianus İS.284-305 (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

⁷ Herodian. 3.8.4-5.

⁸ Dio. 78.13.3-4

Bu döneme *dominatus* denilmesinin sebebi imparator olan kişinin artık *princeps* olarak eşitler arasında birinci (= *primus inter pares*) değil, yaşarken neredeyse tanrı gibi saygı gösterilemesini gerektirecek derecede bütün yasama, yürütme ve yargı yetkilerini elinde tutan kişi olmasıdır. Ancak imparator tam yetkiye sahip olmasına rağmen, devlet idaresini senato ile birlikte yürütmüştür. Böylece kısmen, *principatus* döneminin idari yapısını içeren Diocletianus'un getirdiği yeni yönetim biçimine geçilmiştir. Geç Antik Dönem, genel olarak Diocletianus'un İS. 284 yılında tahta geçmesiyle, yani *pricipatus* döneminden *dominatus* dönemine geçişle başlatılır. Roma İmparatorluğu'nun bambaşka bir karaktere büründüğü bu dönem, eğitim hayatımızın başından beri öğrenilen “Tarihi Çağlar” kavramı açısından İlkçağ (Eskiçağ)’dan Ortaçağ’a geçişin yaşandığı dönemdir. İS. III. – VII. yüzyıllar arasını kapsayan dönem bir geçiş süreci olduğu için ne Antik Roma dünyasına ne de Ortaçağ dünyasına dahil edilemediği için “Geç Antik Devir” ya da “Geç Roma Dönemi” ifadeleriyle tanımlanmaktadır⁹.

Diocletianus'un Nikomeida'da (İzmit) Roma İmparatorluğu tahtına çıkmasıyla birlikte İS. III. yüzyılda gerçekleşen taht kavgaları ve siyasi cinayetler son bulmuştur. Diocletianus'un imparator olduktan sonra yaptığı ilk iş idari reformlar girişmesiydi. O, kendisinden önceki yıllardaki yönetsel bozuklukları ve karışıklık durumlarını keşfetmiştir ve İmparatorun aynı anda iki yerde olamayacağı durumunu göz önünde bulundurarak imparatorluğu tek başına yönetmemiştir. İS. 285 yılında komutan Maximianus'u önce *caesar* olarak kısa bir süre sonra da *augustus* unvanı ile kendisiyle eşit dereceye atamıştır. Bundan tarihten sonra, Diocletianus imparatorluğun Doğu eyaletlerinden, Maximianus ise Batı eyaletlerinden sorumlu olmuştur. Bu yeni yönetim şekline *diarkhia* (=ikili yönetim) adı verilmektedir. Bu yeni yönetimin ardından yedi yıl geçtikten sonra Diocletianus ikili yönetim sistemini dördü yönetim sistemi *tetrarkhia*'ya çevirmiştir. Bu yeni sistemde Doğu ve Batı'yı yöneten iki *augustus* yanlarına kendilerine yardımcı olmak

Şekil 1.3 *Tetrarkhia* İmparatorları

⁹ “Geç Antik Devir” tanımı hakkında bkz. Sayar 2009, s. 235-327; J.J. O'Donnell, “Late Antiquity: Before and After”, *135th. Meeting of the American Philological Association*, California 2004; Geç Antik Dönem hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Brown 2000.

üzere birer *caesar* atamışlardır. (Bkz. Şekil 1.3) Batı eyaletlerini yöneten Maximianus yanına *caesar* olarak I. Constantius Chlorus adındaki komutanı almıştır. Doğu eyaletlerini yöneten Diocletianus ise Galerius'u kendisine *caesar* atamıştır¹⁰. Böylece I. *Tetrarkhia* denilen ilk dörtlü yönetim ortaya çıkmıştır.

Tetrarkhia, bazı politik sorunların çözümü için dört imparator yaratmış ve imparatorluğu dört yönetim alanına ayırmıştır. İmparatorlar arasında fiilen bir bölgesel paylaşım söz konusu olmamıştır. Yönetimin başında iki tane kıdemli imparator (*augusti*) ve iki tane de daha az kıdemli imparator (*caesares*) vardı. *Caesar*'lar, *augustus*'lar öldüğünde ya da istifa ettiğinde yerine geçmek ve iki yeni *caesar* seçmek üzere yetkilendirilmişti. Bu, tahta geçme problemini düzene koymak, gasp olasılığını düşürmek ve daha yakın bir yerel yönetim sağlamak için yapılmıştı¹¹.

Diocletianus eyalet yönetim sistemini de yeniden düzenlemiştir. İmparator olduğu zaman keskin bir şekilde eyaletleri çoğaltma eğilimi göstermiştir. İşe önce eyaletleri ikiye bölerek ya da alt bölümlere ayırarak başlamıştır. Böylece onun zamanında eyaletlerin sayıları elliye kadar ulaşmıştır. Lactantius, *De motibus persecutorum*'da Diocletianus'u "eyaletler parça parça bölündü" diye suçlarsa da¹², aynı zamanda Diocletianus'un izlediği reformlarda imparatorun samimiyetine inandığını da eleştirel bir şekilde yazmıştır.

Örneğin; Africa Eyaleti'den, *Valeia Byzacena* diye bir alt eyalet oluşturulmuş, Pisidia ise Galerius ve Maximianus yönetimi altında Galatia'dan ayrılmıştır. Diocletianus yönetiminin ilk yıllarında sadece iki eyalet senato eyaleti statüsünde kalmıştır: Asia ve Africa. İkisinin de *territorium*'u küçültülmüştür¹³.

Bu yeni eyalet düzeninde bütün imparatorluk, başında *vicarius* adı verilen valilerin yönetiminde on iki *dioecesis*'e ayrılmıştır. Doğudaki altı *dioecesis*: Oriens, Pontica, Asiana, Thracia, Moesiae, Pannonicae idi. Batıdaki altı *dioecesis* ise Italis, Viennensis (güney Fransa), Galliae, Britanniae, Africa, Hispania şeklinde oluşturulmuşlardır. Daha sonra bu on iki *dioecesis*, Constantinus döneminde (İS. 307-337) oluşturulan dört *praefectus praetorio* tarafından yönetilecektir¹⁴. Bu dönemde Küçük Asya, batıda Asiana, kuzeydoğuda Pontika ve

¹⁰ Aur. Vic. *Caes.* 39.24-5; Eutrop. 9.22.

¹¹ Jones 1964, s. 41.

¹² Lact. *Mors. Pers.* VII 1.4: provinciae quoque in frusta consicuae.

¹³ Jones 1964, s. 42-43.

¹⁴ Barnes 1982, s. 224 vd.; Jones 1964, 42vd.

güneydoğuda Oriens olarak üç *dioecesis*'e ayrılmıştır. Asia eyaleti, Bithynia ve Lykia, Asiana *dioecesis*'ine bağlanmıştır¹⁵.

Diocletianus ve Constantinus dönemlerini kapsayan, yani İS. 284-337 yıllarında, sivil yönetim şu şekilde düzenlenmiştir:

- Sivil hiyerarşinin en üst düzeyinde, imparatorun hemen altında, üç ya da dört praefect bölgesi için birer *praefectus praetorio* vardır; *praefectus*'un hemen altında her bir *dioecesis* için bir *vicarius* ve her bir eyalet yönetimi içinse birer *praeses* bulunmaktadır. Her bir eyalet içerisinde bulunan kentler (*civitates, poleis*) ise vatandaşların belirlediği bir konsey (*curia, boule*) tarafından yönetilmekteydi.
- Askeri hiyerarşide ise en üstte, *praefectus praetorio* benzeri *magister militum* vardır; onun altında *comes* (pl. *comites*) ve *dux* (pl. *duces*) bulunmaktadır.

Politik anlamdaki olumsuzluklara paralel olarak gerçekleşen idari değişikliklerin yanısıra III. yüzyıl Roma'sında ekonomik anlamda da gözle görülür bir gerileme yaşanmıştır. Bunun en temel nedeni eski paranın tedavülden kaldırılmadan yeni paranın piyasaya sürülmesi ve her iki paranın aynı anda kullanımda olmasıdır. Önlemlerine rağmen Caracalla'nın ve ardından gelen imparatorların da başarısız olması sonucu 238 yılında ortaya çıkan finanssal kriz, para sistemindeki önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Sonuçta III. yüzyılın ikinci yarısından sonra Roma İmparatorluğu'nun erken dönemlerinin para sistemi çökmüş ve ağırlıklı olarak takas sistemi ile ekonomik yaşam devam ettirilmeye çalışılmıştır. Ticaret ve taşımacılık alanındaki ekonomik etkinlikler de büyük ölçekte kaybolunca, fiyatlar daha önce hiç olmadığı kadar artış dönemine girmiştir. Başka bir deyişle Roma imparatorluğu ilk kez *yüksek enflasyon* ile karşı karşıya kalmıştır. Üstelik imparatorluk artık vergi toplayamaz hale gelmiş ve eyaletler, kentler ve hatta bireyler arasında ciddi bir iletişimsizlik ortaya çıkmıştır. Verginin toplanamaması imparatorluğa ciddi zararlar vermeye başlayınca devlet önlem almak zorunda kalmıştı¹⁶. Bunlardan birisi defne yaprakları ile taçlandırılmış imparatorluk portresini gösteren *denarius* yerine, başında bir ışın ile betimlenmiş *antoninianus*'un basılmasıdır. Bu sistem III. yüzyılın ikinci yarısında, sikkelerin içindeki gümüş ayarının % 45 oranında azaltılmasını getirmiştir. Bu ayar olasılıkla, Valerianus ve Gallienus'un iktidarda olduğu dönemde (235-260), kimi bölgelerde % 15 olarak uygulanmıştır. Her iki dönemde, sikkelerin

¹⁵ Mitchell 2007, s. 335.

¹⁶ Wassink 1991, s. 480vd.; Eck ve arkadaşlarına göre ise IV. yüzyılın başlarında görülen ekonomik krize bugünkü anlamda “enflasyon” demek doğru değildir. Bunun yerine, “yeni basılan paranın içindeki (metal) ayara karşı ücretlerin tepkisi” gibi bir ifade daha doğru olacaktır. Bu tezinin temel sonucu, ücretlerin hızla yükselmesi ve bunun yeni paraya yansımaları olmuştur. Bk. Eck – Engelmann 1989, s. 72; krş. İznik 2011, s. 100.

ağırlığı hissedilir şekilde hafiflerken, paranın alım gücü de gittikçe zayıflamıştır. Gümüş sikkenin değerinin düşürülmesi ve genel anlamda paranın alım gücünün azalması beklenildiği üzere piyasaları da derinden sarsmıştır. Bu dönemde yeni sikkeler yaratılmıştır ki bu değersiz sikkeler imparatorluğun her yanına yayılmışlardır. Değeri düşürülmüş sikkenin piyasada esas değerine eşit veya daha yüksek şekilde piyasaya sürülmesi, Roma parasını hiç de ekonomik olmayan bir duruma sokmuştur. Bunun sonucunda da bronz ve bakırdan basılan *sestertii*, *dupondii*, *asses* ve *semisses* gibi ikinci derecedeki sikkelerin kullanımında bir duraklama yaşanmıştır. *Denarius*'tan birkaç kat daha alım gücüne sahip olan altın sikkenin değeri düşmemiş ve belirli bir ölçüde egemenliğini korumaya devam etmiştir. Ancak bu da küçük oranlarda ve imparatorluğun belirli bölgelerinde gerçekleşmiş, sonuçta imparatorluğun geleneksel para sisteminin de sonu gelmiştir¹⁷.

Üçüncü yüzyılın iç savaşları, imparatorluk savunması için talep edilen gereksinimler ve ayrıcalıklı ordunun masrafları nedeniyle artan askeri bütçe, halka genel bir yoksulluk getirmiştir. Üstelik bu olumsuz durum sivil ve askeri görevliler tarafından her türlü istismarın kolaylıkla yapılabildiği bir ortam yaratmıştır. III. yüzyılda imparatorlar tarafından geniş çapta uygulanan, politik muhaliflerin arazilerini kamulaştırma ya da askeri yolla zorla el koyma politikaları, vergilerin büyük oranlarda arttırılması ve askerler tarafından yapılan geniş çaplı yağmalar ekonomik yaşamı allak bullak ederken toplumun ciddi bir şekilde yoksullaşmasına neden olmuştur¹⁸. Rostovtzeff, durumu şöyle özetlemektedir; “*Ancak kötülüklerin asıl nedeni, bugünkü anlamda polis görevi gören ve çoğunluğu asker olan memurların (frumentarii, stationarii, colletiones) sayısının inanılmaz bir şekilde artmış olmasıydı. Bunlar politik suçların takibi sırasında bütün kentlere ve köylere nüfuz ederler ve buralarda kişilere ait özel mülklerin içlerine kadar her yeri ararlar ve tabii ki bu sayede rüşvete ciddi bir kapı açarlardı. Bu uygulamalar sırasında görülen daha ciddi bir durum ise, imparatorluğun askeri seferleriyle bağlantılı olmak üzere bu memurların sıklıkla haraç kesme yöntemini kullanmasıydı.*¹⁹” Zira Küçük Asya'dan imparatora gönderilen bir şikayet dilekçesinde dönemin yerel yöneticilerinin yapmış olduğu haksızlıklar dile getirilmektedir: “*Ödevleri halkı korumak olan yöneticilerin altında feci şekilde eziliyoruz. Subaylar, askerler, kent yargıçları ve imparator memurları geliyor, elimizden öküzlerimizi alıyor, bizleri işten ediyor, hakkı olmayan şeyleri istiyor, acı bir adaletsizlik altında kıvraniyoruz.*²⁰” Dilekçe III. yüzyılda

¹⁷ Hendy, 1985, 448; krş. İznik 2011, 101.

¹⁸ Lewis – Reinhold, 1990, 380; krş. İznik 2011, 101.

¹⁹ Rostovtzeff, 1953, 412.

²⁰ Barrow 2002, 180.

Anadolu toplumunun içinde bulunduğu bunalımı ve toplumun geldiği noktayı göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Yine benzer şekilde Mısır'da bir papirüs üzerinde bir köleye ait sözler de yine insanların ne yapacağını ya da başına ne geleceğini bilmez bir hale geldiğini göstermesi bakımından son derece ilginçtir: “*Evlenecek miyim? Satılacak mıyım? Mahalli kurulun üyesi mi olacağım? Ücretimi alabilecek miyim? Kaçıp gitsem mi?*”²¹

“*Edictum de Pretiis Rerum Venalium*” (Tavan Fiyatlar Fermanı) olarak adlandırılan bir imparatorluk yasası aracılığıyla Diocletianus ekonomik kriz karşısında ortaya çıkan enflasyon dalgalanmasını durdurmak için girişimde bulunmuştur. Söz konusu *edictum* vasıtasıyla karşı çıkanlara da ölüm cezası getirilmiştir²². Devletçi bir yaklaşım sonucunda ferman ile birlikte herkese; giyecek, yiyecek, nakliye ücretleri, maaşlar, vb. 1200'den fazla birçok ürünün veya iş gücünün imparatorluk içerisindeki tavan fiyatı bildirilmiştir. Ferman, genel anlamda bize III. yüzyıl sonu ile IV. yüzyıl başlarında Roma İmparatorluğu'nun sosyo-ekonomik yapısı hakkında bir fikir vermektedir. Söz konusu *edictum*, o dönem üretilen ve imparatorluk içinde alınıp satılan mallar ve ticaret trafiği konusunda ayrıntılı bir belge niteliğindedir²³.

Edictum'da dikkati çeken III. yüzyılın krizine rağmen Roma imparatorluğu sınırlarında geniş bir ticaret ağının söz konusu olmasıdır. Akdeniz'in batısında İspanya'dan, doğuda Fenike'ye ve hatta Karadeniz'de bugün Trabzon'a kadar olan limanlarda gemicilerin etkin bir ticaretin içinde oldukları açıktır. Ticaretin kara ve su yoluyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Kara yoluyla yapılan ticarete; at, katır, eşek ve devenin kullanıldığı üstelik bu hayvanlar için de özel malzemeler hazırlandığı görülmektedir. Su yoluyla yapılan ticarete ise, deniz yanında nehirlerin de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Üstelik bu geniş ağ içerisinde taşınan mallar arasında, gündelik yaşamda kullanılan maddeler olduğu kadar lüks tüketim mallarına olan talep de ekonomik krizden herkesin etkilenmediğini ortaya koymaktadır²⁴. *Edictum*'da ulaşım ücretlerinin söz konusu olduğu bölümde *Afrika'dan Pamphylia'ya yakl. 8.5 kg'lık yük başına 14 denaria; İskenderiye'den Pamphylia'ya yakl. 8.5 kg'lık yük başına ise 6 denaria* ve ismi yazıttan okunamayan bir yerden *Pamphylia'ya yakl. 8.5 kg'lık yük başına 8 denaria*'lık ulaşım ücreti bedeli belirlenmiştir. Buradan Pamphylia'nın IV. yüzyılın başlarında Afrika,

²¹ Barrow, *ibid.*

²² Siegfried Lauffer (Ed.), *Diocletians Preisedikt*. Berlin 1971.

²³ Yazıt için: Leake, 1826, s. 29vd: *CIL* III, 801 – 841: 1055 – 1058: 1909 – 1953 – 2208 – 2211, 2328: Lewis – Reinhold 1990, s. 422vd; Crawford, – Reynolds, 1975, s. 160vd; Erim – Reynolds 1970, s. 120vd; Michell 1947, s. 1vd; Mommsen 1891, s. 54vd; Wassink 1991, s. 465vd; Graser 1940, s. 15 vd; West 1939, s. 239vd; Doyle 1976, s. 79vd; Macpherson 1952, s. 7 vd; Karş. İznik 2011.

²⁴ İznik 2011, 127-128.

İskenderiye ve adını öğrenemediğimiz başka bir yerle daha ticari ilişki içinde olduğu öğrenilmektedir.

Ancak tüm bu önlemlere rağmen kriz ortamlarını iyi değerlendirenler zenginliklerini arttırırken, yoksul kesim kaybeden olmaya devam etmiş ve devletin ekonomi üzerindeki kontrolü ele geçirme çabası, ilerleyen birkaç yıl içinde, bu politikanın aksine, ortamı adeta “serbest pazar ekonomisine” çevirmiştir²⁵.

Diocletianus’un en büyük kazancı, muhtemelen, yirmibir yıl tahtta kaldıktan sonra kendi isteğiyle imparatorluğu bırakmış ve kalan emeklilik yıllarını barış içerisinde geçirmiş olmasıdır. *Tetrarkhia* bir süre sonra kullanılmamaya başlanmıştır, fakat devlet yönetiminde izini bırakmıştır.

²⁵ İznik 2011, 128.

İKİNCİ BÖLÜM

İS. III. - V. YÜZYILLARDA PAMPHYLIA

2.1 Pamphylia Coğrafyası ve Ekonomisine Genel Bakış

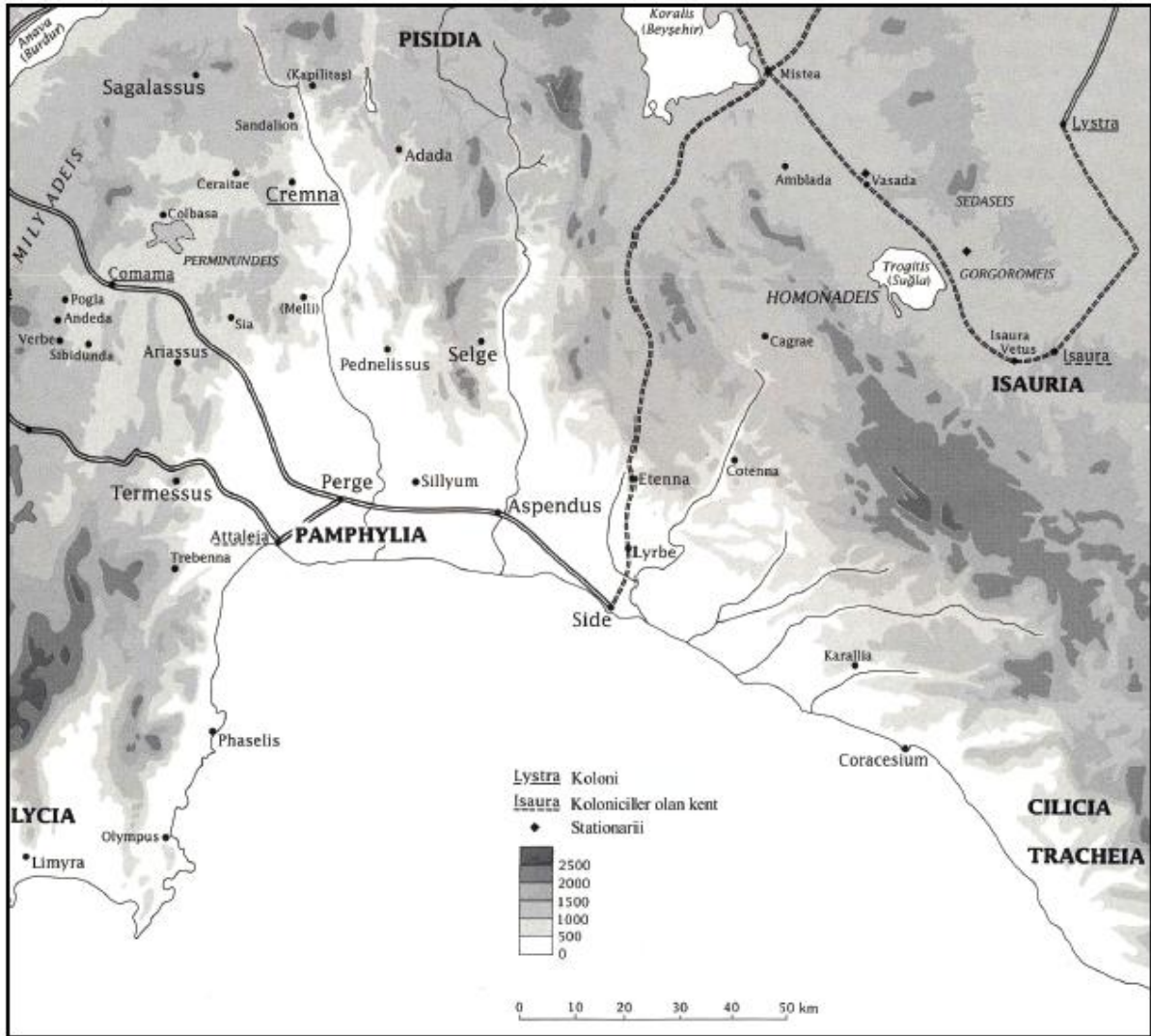
Komşuları olan dağlık ve engebeli Lykia, Kilikia ya da iç kesimdeki Isauria bölgeleriyle karşılaştırıldığında Pamphylia Bölgesi geniş ve verimli bir ovaya sahiptir. Pamphylia'nın doğu ve batı sınırları antik kaynaklarda ve tarihi süreç içerisinde politik gelişmeler nedeniyle farklılıklar göstermektedir²⁶. Pamphylia, genel olarak şöyle tanımlanabilir: Batı sınırında Phaselis'i²⁷, doğu sınırında ise Korakesion'u içine alarak, kuzeyde Pisidia dağlarıyla çevrelenen Küçük Asya'nın güney sahilinin ortasında yer alan bölgedir²⁸. Bölgenin batıdan başlayıp doğuya kadar üç tarafının Toros Dağ silsilesi ve güneyde Pamphylia deniziyle çevrili olması Pamphylia'ya doğal bir güç kazandırmıştır. Bölgenin verimli alüvyonal ovası batıdan doğuya sıralandığında Attaleia, Magydos, Perge, Sillyon, Aspendos, Side, Lyrbe (Seleukeia?) ve Korekesion gibi önemli kentlere ev sahipliği yapmıştır²⁹.

²⁶ Pamphylia'nın sınırları ve kentleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ruge 1949, RE col. 354-360; Keen – Fisher – Hansen 2004, s. 1211-1213; Arena 2005, s. 27-35; Grainger 2009, s. 1-41.

²⁷ Ancak Geç Dönem'de Phaselis'in Pamphylia'dan ayrılıp Lykia'ya dahil edildiği konusunda bkz. Tüner Önen 2008.

²⁸ Bölgenin sınırları, topografyası, orografisi ve hidrografisine dair daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Brandt 1992, s. 8-10; Arena 2005, s. 47; jeomorfolojisi için Arena 2005, s. 48-50.

²⁹ Attaleia'nın doğu sınırında, Attaleia'dan 10 km. uzaklıkta yer alan liman kenti Magydos kenti Klasik Dönem'den beri bilinmektedir ve İ. Ö. 2. yüzyılda sikke basımına başlayarak Attaleia ile yakın ilişki içinde olmuştur. Kentlerin önde gelen tanrıçası Athena'nın betimlemeleri büyük benzerlik içindedir. Kent Roma İmparatorluk döneminde de önemini korumuştur. İ. S. 2. yüzyılda, *euergetes* Iulia Sancta Attaleia'da İmparator Hadrianus'un kızkardeşi Paulina için ve Magydos'ta Hadrianus'un karısı Sabina için heykel diktirmiştir. Karş. Adak – Atvur 1999, s. 60-62. Ancak kentten Geç Antik Dönem'den veri günümüze ulaşmadığı için bu tez kapsamında çok fazla ele alınmamıştır. Bununla birlikte Magydos'un Hristiyanlık döneminde piskoposluk merkezi olduğu bilinmektedir. Side'nin yaklaşık 10 mil kuzeydoğusunda yer alan Lyrbe kenti de Roma dönemi ve Geç dönemden önemli kalıntılara sahiptir fakat burada da herhangi bir detaylı çalışma yapılmamıştır. Ayrıca kentin ismi daha önceden Pamphylia Seleukeia'sı olarak kabul edilmişti. Bkz. J. İnan, *Toroslar'da Bir Antik Kent. Lyrbe? – Seleukeia?*, İstanbul 1998; Nollé "Forschungen in Selge und Ostpamphylien", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara 1988) s. 257-259. Ayrıca Pamphylia'nın diğer küçük kentleri için bkz. Ruge 1949, RE s. 390vd.

Şekil 2.1 Pamphylia ve Komşu Bölgeleri Haritası

Pamphylia bölgesi topografik olarak küçük olmasına rağmen coğrafi konumunun sağladığı yerel zenginliği nedeniyle Roma İmparatorluğu'nda önemli bir yere sahip olmuştur. Bölge öncelikle *Tabula Peutingeriana*'da ana güzergâh olarak verilen doğu-batı uzanımlı sahil yolunun üzerinde yer almaktaydı³⁰. Akdeniz sahilindeki bu konumundan dolayı erken dönemlerden itibaren Batı ile Doğu arasındaki gerek deniz ulaşımı gerekse ticaret ağının merkezi olmuştur³¹. Zira bölge Kıbrıs Akamas Burnu'ndan Syria ve Mısır'a bağlanmaktaydı.

Bölgenin konumu aynı zamanda, kuzeyini bir set gibi çevreleyen Toroslarda konumlanan iç kısım Pisidia kentlerinin liman kentleri aracılığıyla Akdeniz'e açılmalarına olanak sağlaması

³⁰ Tab. Peut. Segment IX.

³¹ Batıdan Mısır'a giden gemilerin Ege Adaları, Ionia, Rhodos, Lykia, Pamphylia, Kıbrıs ve Poinike deniz rotasını takip ettiği bilinmektedir. Ege ve Akdeniz deniz güzergahları için bkz. Casson 1971, s. 297 vdd.; Casson 1979, s. 179 vd.; Hepp-Tamer 1993, s. 18 ve 52; Hohlfelder 2000, s. 241-253.

bakımından da oldukça önemliydi³². Zira bölge nehir vadileri boyunca kuzey-güney doğrultusunda uzanıp dağlık bölgeleri sahile bağlayan geniş bir yol ağıyla da çevriliydi³³.

Antik dönemde Pamphylia ovası hem tarım hem de hayvancılık yapmaya elverişliydi. Strabon, Side ve Aspendos tepelerinde çokça zeytin ağacı yetiştirildiğini belirtir³⁴. Lyrboton Kome'den ele geçen ve Hadrianus Dönemi'ne tarihlenen bir yazıtta, Pamphylia bölgesindeki zeytin yetiştiriciliği ve zeytin festivalinden bahsedilmektedir³⁵. İS. 4. yüzyılın ortalarından bir coğrafyacı Pamphylia bölgesini çok verimli ve kendi kendine yetebilen bir bölge olarak tanımlar ve bölgenin ayrıca çok fazla zeytinyağı üretilip diğer bölgelere de gönderdiğinden bahseder³⁶. Pamphylia zeytinyağının IV. yüzyılda Skythia'ya kadar ihraç edildiği bilinmektedir³⁷. Buradan tarım zenginliğinin Geç Dönem'de de devam ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca antik dönemde önemi büyük olan zeytin ezme işliklerinin bölgede çok sayıda tespit edilmesi de zeytinyağı üretimini doğrular niteliktedir³⁸.

Bölgenin bir diğer ürünü buğdaydır. Bölgede yetişen buğday miktarını anlamak için bir *inermis provincia* (Bkz. dn. 144) olan Pamphylia'nın kendi nüfusunun yanısıra zaman zaman Perge zaman zaman Side'de konuşlandığını bildiğimizi³⁹ Roma yardımcı birliklerini beslemekle kalmayıp Syria'ya da *militaris annona* yollayan bir bölge olduğunu vurgulamak

³² Pisidia kenti Sagalassos'un Mısır ile olan iletişimini Pamphylia limanları üzerinden sağlaması hakkında bk. Talloen 2001, 289-328; krş. Akdoğu Arca et alii 2011, s. 3.

³³ Bölgedeki yol faaliyetine ilişkin arkeolojik ve epigrafik en erken veri Hellenistik Dönem'e aittir. Pergamon Krallığı'nın veraset yoluyla Roma'ya devredilmesinin ardından patlak veren Aristonikos İsyanı'nın İÖ. 129 yılında bastırılmasından sonra Pergamon'dan başlayarak inşa edilen yol Döşeme Boğazı'nı aşmış Side'ye kadar ulaştırılmıştır. Bu yol yapımı hakkında bilgi veren ve Asia Eyaleti'nin ilk valisi Manius Aquillius'un ismini taşıyan Side/Çolaklı miltaşı hakkında bkz. French 1991, 53 vd.; Nollé 2001, 11 nr. 175; Mitchell 1999, 18 vdd.; krş. Akdoğu Arca et alii 2011, s. 3.

³⁴ *Strab.* XII 7.1: ...τὸ μὲν οὖν πλεον αὐτῶν μέρος τὰς ἀκρωρείας τοῦ Ταύρου κατέχει, τινὲς δὲ καὶ ὑπὲρ Σίδης καὶ Ἀσπένδου Παμφυλικῶν πόλεων κατέχουσι γεώλοφα χωρία ἐλαιόφυτα πάντα, τὰ δ' ὑπὲρ τούτων ἤδη ὀρεινά...

³⁵ Şahin 1999, s. 102 vd., no. 77.

³⁶ *Expositio mund. et gent.*, 45: *post quam (= Isauriam) est Pamphylia, regio optima et sibi sufficiens, oleum autem multum faciens et alias regiones implens.*

³⁷ Bkz. Nollé 1993a, s. 137 dp. 6; Ayrıca Pamphylia zeytinyağının Mısır'a da ihraç edilmiş olma ihtimali üzerine bkz. Akdoğu Arca et alii 2011, s. 6.

³⁸ Nollé 1993a, s. 15 ve 30; Çevik 2000 s. 79-102; Baybo 2007, s. 14vdd; Takmer – Tüner Önen 2008, s. 109 vdd.

³⁹ Sherk 1955, s. 401-403; Bennet 2007, s.136-143.

yerinde olacaktır⁴⁰. Ayrıca Sasani savaşlarında yaptığı yardımları vurgulamak da gerekmektedir. Bu dönemde Sasanilere karşı savaşta Romalılara, Side limanından buğday, zeytinyağ ve kereste gönderildiği bilinmektedir. İS. II.-III. yüzyıldan Side’de Demeter Anarsitike (Bkz. Tes. D. 3) (hububatı filizlendiren tanrıça) ve Zeus Halonites’e (Bkz. Tes. D. 2) (harman yerlerinin koruyucu tanrısı) adanan yazıtlar bölgedeki tahıl üretimine verilen önemi göstermektedirler. Kasai kentinden bir vatandaşın İS. III. yüzyılın ilk yarısında Side limanı üzerinden Syria’da bulunan Roma ordularına üç kez tahıl gönderdiği bilinmektedir. Ancak buna rağmen bölgenin zaman zaman hububat sıkıntısı içine düştüğünü bazı kaynaklar vasıtasıyla bilmekteyiz. Philostratos⁴¹, I. yüzyılda Aspendos’ta yaşanan tahıl sıkıntısı hakkında bilgi vermektedir. Büyük üreticiler daha yüksek fiyata ihraç edebilmek için tahıl depolamışlardır. Bunun üzerine Aspendos’lular sıkıntıya düşmüş ve nohut alamamışlardır. Yine Perge’den ele geçen ve I. yüzyıla tarihlenen yazıtta, Ti. Cl. Apollonios Perge’de meydana gelen hububat sıkıntısı sırasında kentin dışarıdan tahıl alabilmesi için para yardımında bulunmuştur⁴². Her ne kadar söz konusu örnekler erken bir döneme ait olsa da Pamphylia gibi sıcak bir bölgenin zaman zaman böyle sıkıntılar yaşadığını farzetmek yerinde olacaktır.

Roma, Suriye’deki orduları için tahıl sevkiyatının Pamphylia’dan yapılmasının yanı sıra ihtiyaç duyduğu tahılın büyük çoğunluğunu Mısır’dan karşılamıştır. Lukianos’ta Mısır’dan Roma’ya ihraç edilen tahıl gemisi Isis’ten bahsedilmektedir⁴³. Ancak Mısır’ın tahıl sevkiyatında sadece Roma’nın ihtiyacını karşılamadığı zaman zaman Anadolu kentlerine de tahıl ihracatı yaptığı bilinmektedir⁴⁴. Nitekim İmparator Hadrianus’un Ephesos kentine Mısır’dan buğday temin etmesi için izin verdiği bilinmektedir⁴⁵. Her ne kadar Pamphylia Bölgesinin zaman zaman tahıl kıtlığı çektiği görülse de, Mısır’dan Pamphylia’ya ihraç edilen bir sevkiyat bilinmemektedir⁴⁶.

Pamphylia bölgesi için yine önemli bir geçim kaynağı limanlar üzerinden yapılan deniz ticaretidir. Zira, Pisidia kenti olan Pogle’nin Aleksandria’ya tahıl gönderdiği bilinmektedir⁴⁷.

⁴⁰ Drexhage 1991, s. 81.

⁴¹ Philostr., *Vit. Apoll.* I 15.

⁴² Şahin 1999, s. 81-84, no. 58.

⁴³ Lukian, *Navigium* 7.

⁴⁴ Strubbe 1989, s. 99-121; Drexhage 1991 s. 80 dn. 50 ve 51.

⁴⁵ Wörrle 1971, s. 325-340.

⁴⁶ krş. Akdoğu Arca et alii 2011, s. 5.

⁴⁷ Bean 1960, s. 59-61 no. 104.

Söz konusu sevkiyatın Pamphylia limanları üzerinden gönderilmiş olduğu düşünülmektedir⁴⁸. Bu bağlamda Side limanının önemini bir kez daha vurgulamak gerekmektedir.

Bölgede tahıl ve zeytin üretiminin yanı sıra üzüm, şarap ve bal gibi önemli gıda maddeleri de yetişmiştir⁴⁹. Pamphylia’da yetiştirildiği bilinen diğer bir ürün ise pamuktur⁵⁰.

Gıda maddelerinin yanı sıra bölge sedir ağaçları zenginliğiyle de bilinmektedir. Strabon, Pamphylia ve çevresinin ormanlarla kaplı olduğunu söyler⁵¹. Bu yüzden ahşap ve odun kömürü, reçine, zift gibi ahşap ürünlerinin de ihraç edildiği bilinmektedir⁵². Bölge, ayrıca ahşap ürünleriyle gemi yapımı için Korakesion ve Side’deki tersanenin de ihtiyacını karşılamaktaydı.

Pamphylia ovası bu verimliliğini Katarhaktos (Düden Çayı), Kestros Irrmağı (Aksu), Eurymedon (Köprüçay) ve Melas Çayı (Manavgat Çayı) gibi büyük nehirlerine borçluydu. Geç Antik Dönem’de Side ve Perge’nin ihtişamı *Expositio totius mundi et gentium*’da şöyle geçmektedir. ‘*habet autem duas civitates splendidas, Pergen et Siden*’, ‘O, iki görkemli kente sahiptir, Perge ve Side.’ Ayrıca bu iki kentin önemi günümüze kadar ulaşan kalıntılar ve yapılan arkeolojik kazılar aracılığıyla da ispatlanmıştır. Roma imparatorluk döneminin aksine geç dönem için antik kaynaklardan daha fazla bilgi edinebildiğimiz Attaleia ise, Bizans döneminde daha çok gelişmiştir. Fakat Side ve Perge’nin ihtişamı ile Attaleia’nın gelişiminin aksine Sillyon ve Aspendos kentleri III. yüzyıl sonrasında pek kayda değer bir gelişme gösterememiştir. Zira Side’nin Hellenistik Dönem rakibi Aspendos iken özellikle Geç Dönem Roma’sındaki rakibi Perge olmuştur⁵³.

Pamphylia kentleri coğrafi konumları gereği deniz ticaret yapmaya son derece elverişli idi. Ayrıca Pamphylia Denizi kenarındaki kentler şüphesiz balıkçılıkla da uğraşıyorlardı. Özellikle kolon balığı (έλλοψ) ünlü idi⁵⁴.

⁴⁸ Talloen 2001, s. 311.

⁴⁹ Doğu Pamphylia kenti Laertes’ten ele geçen Fenikece yazıtta İÖ. VII. yüzyıldan beri bölge halkının bağıcılıkla uğraştığını, bu dönemde bölgede geniş bağlık alanların bulunduğu belirtilmektedir. Bkz. Mosca – Russel 1987, s. 6; Brandt 1992, s. 25; Diler 1995, s. 91. Ayrıca I. yüzyılın 1. yarısına tarihlenen Perge’den bir vakıf yazıtında Str. 6: άμπέλους αὐτοῦ τὰς οὔσας ἐν Αρονδα ifadesi geçmektedir. Yazıt için bkz. Şahin 1999, s. 94-97, no. 66. Ayrıca Şahin, buradaki Aronda isminin Perge Artemis Tapınağı yakınındaki yer alan ve üzüm bağları ile dolu bir yer olduğu düşünülmektedir.

⁵⁰ Philost., *Vit. Apoll.* I 15: έριον ... λευκὸν μὲν ὡσπερ τὸ Παμφύλων.

⁵¹ Strabon XII 7. 3.

⁵² Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Meiggs 1983; Nollé 1993a, s. 31, dn. 223.

⁵³ Nollé 1993b, s. 303vd. ve 310vd.

⁵⁴ Nollé 1993a, s. 32; ayrıca Eskiçağ’da Pamphylia bölgesinde balık ve balıkçılık için bkz. Bursa 2009, s. 71-79.

Kıyı kesimde Attaleia ve Side birer liman kenti oldukları için ulaşım denizden; Perge, Sillyon ve Aspendos'a ise ulaşım nehir yoluyla ya da kara yoluyla sağlanıyordu. Bu kentler hem Güney kıyılar ile iç bölgeler arasında hem de Roma ve Doğu Akdeniz arasındaki deniz ticaret yolu üzerinde olmaları nedeniyle önem taşıyorlardı. Özellikle Pisidia'nın iç kısmındaki kentler Pamphylia'nın liman kentlerini kullanarak Akdeniz'e ulaşımını sağlayabiliyorlardı⁵⁵. Bunun sebebi de Pamphylia'nın, *Tabula Peutingeriana*'da belirtilen doğudan batıya uzanan ve ana güzergâh kabul edilen sahil yoluyla birlikte, dağlık bölgelerle kıyı şeridini birbirine bağlayan kuzey-güney doğrultulu geniş bir yol sistemine sahip olmasıdır⁵⁶. Bölgedeki yol yapım çalışmalarına ilişkin en erken veri İÖ. 129 yılından gelmektedir. Pergamon Krallığı'nın topraklarının veraset yoluyla Roma'ya bırakılmasını hazmedemeyen Aristonikos bir isyan çıkarır. Aristonikos isyanının bastırılmasından sonra Pergamon'dan başlayıp Döşeme Boğazı'na oradan da Side'ye kadar uzanan *Via Sebaste* adlı Roma yolu yapılmıştır⁵⁷. Side/Çolaklı'da bulunan bir mil taşı bu yolun Asia eyaletinin ilk valisi Manius Aquillus vasıtasıyla yaptırıldığını belirtir⁵⁸.

Pamphylia'nın Geç Dönemi'ni anlayabilmek için, zengin arkeolojik ve epigrafik verilere bakmamız gerekmektedir. Kentlerin sosyal ve kültürel gelişim sürecinin Geç Dönem'de devam ettiği çok açıktır. Öyle ki, Pamphylia bölgesinden ihraç edilen bütün ürünler ve limanların işlekliliği hem yerel kent hem de bölge ekonomisine önemli derecede katkı sağlamaktaydı.

Pamphylia kentlerinden konum olarak en batıdaki kent Attaleia'dır. Kent, Attalos II tarafından kendi krallığına deniz ulaşımında yarar sağlaması amacıyla kurulmuştur. Attaleia kurulduğundan itibaren zengin bir konumdaydı. Ancak Side ve Perge ile çok fazla rekabet ettiği görülmemekle birlikte, küçük ama derin limanı ve yüksek surları sayesinde kendini dış etkenlere karşı koruyabilmiştir. Ancak kent, surların içindeki yoğun modern yerleşim yüzünden arkeolojik bir çalışma yapmaya elverişli değildir. Geç Dönem'de önemini nispeten daha az koruyan Attaleia'nın Geç Roma Dönemi'ne ait verileri günümüzde neredeyse yok denecek kadar azdır. Roma imparatorluk Dönemi'ne nazaran yazıt sayısında azalma görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu yüzden bu durum bizim kent hakkındaki bilgilerimizi kısıtlamaktadır. Fakat kentin genel bir zenginliğe sahip olduğu Constantinus'un Attaleia'yı

⁵⁵ Pisidia kenti Sagalassos'un Mısır ile olan ilişkisini Pamphylia limanları üzerinden sağlaması hakkında bilgi için bkz. Talloen 2001, s. 289-328.

⁵⁶ Tab. Peut. Segment IX.

⁵⁷ *Via Sebaste* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Takmer – Tüner Önen 2008.

⁵⁸ Mil taşı için: French 1991, s. 53vd.; Mitchell 1999, 18 vdd.; Nollé 2001, s. 11, nr. 175.

yağmalayıp, eski heykelleri kendi kurduğu yeni başkentin *hippodrom*'unda kullanmasından anlaşılmaktadır⁵⁹. Attaleia'nın etkileyici kent surları Hellenistik Dönem'de inşa edilmiş, Hadrianus Dönemi'nde ve Geç Döneme kadar sürekli tamir ettirilmiş ve korunmuştur⁶⁰. İS. V. yüzyıla ait bir yazıtta, Hadrianus Kapısı'nın doğu duvarının, vali (*comes*) Flavius Thomas ve *pater (tes poleos)* Hierodoksos zamanında yeniden taş döşendiğini göstermektedir. (Bkz. Tes. M. 2)

Aynı vali Flavius Thomas Perge'den S. Şahin tarafından yayımlanacak olan bir yazıttan da bilinmektedir. (Bkz. Tes. M. 3) Attaleia yazıtıyla aynı yıla tarihlenen bu yazıtta göre ise yine vali Flavius Thomas bu kez bir başka *comes* ve *hypatos* olarak geçen Iordanus adlı kişiyle beraber mozaikleri yenilemişlerdir⁶¹.

Pamphylia'nın önemli liman kenti Side'den sonra Attaleia, Magydos ile birlikte doğal limanıyla Pamphylia'nın batısında yer alır. *Stadiasmus Maris Magni*'de belirtildiğine göre, sahil boyunca Side'ye giden rotada Attaleia'ya uğradıktan sonra Phaselis ve Korykos'a geçiş yapılması mümkündür⁶². Antik Dönem'de Pamphylia Denizi olarak bilinen sular Doğu Akdeniz ile Yunanistan ve İtalya arasında geçiş rolünü üstlenmiştir. Deniz yolu, dolayısıyla bir liman kenti olan Attaleia için de önemlidir. Bilindiği üzere Antik Dönem'de deniz ulaşımı ağırlıktaydı. Yine de deniz yolculuğu sırasında teknik aksaklıklar ve fırtına nedeniyle limanlardan uzun süre ayrı kalınamıyordu. Örneğin, gemiler Mısır'dan Kıbrıs'a kadar yolculuk edebilmekte fakat gemilerin fırtınalar karşısındaki dayanıksızlığı nedeniyle kıyılara bağlı olmak zorundaydılar. Bu nedenle bir kentin önemi, deniz ticaretinde oynadığı rol ile yani limanıyla doğrudan bağlantılıydı. Attaleia da bu sebepler yüzünden bir istasyon, bir köprü görevini üstlenmekteydi. Uygun konumu ve elverişli limanları yüzünden Attaleia, Ege ve Akdeniz arasındaki deniz ulaşımının da önemli bir istasyonuydu.

Muhtemelen kentin *territorium*'unda kuzeye doğru olan bir yerleşim alanında Arcadius'un imparatorluk arazileri vardı. Yazıttan Arcadius'un kızı Marina'nın babadan kalma toprağı düzenlediği öğrenilmektedir. Söz konusu topraklar öyle genişti ki bunlarla ilgilenebilmek için

⁵⁹ *Scriptores originum constantinopolitanarum* 189.

⁶⁰ Surlar: Lanckoronski 1890, s. 8-13. II. ve III. yüzyıldan yazıtlar, anıtlar ve fragmentlerden oluşan sayısız kalıntı yeniden yapılanmada kullanılmıştır. Bunlar Geç Dönem'de geniş çaplı bir yenileme çalışmasının göstergesi gibi görünür. Bu kalıntılar için, bkz. Lanckoronski 1890, s. 10-13; Pace 1916/20 s. 4-19; Bosch 1947, s. 87-125.

⁶¹ Şahin 2012, no. 11. S. Şahin; "Spätromisch-Frühbyzantinische Inschriften aus Perge in Pamphylien", isimli makaleyi yayıma hazırlamaktadır.

⁶² Nollé 1993a, s. 27.

devlet hazinesinde özel bir kasa oluşturulmuştu. Toprakların yazıtta *curator* olarak geçen bir memur tarafından yönetildiğine işaret edilmektedir⁶³. Yazıt V. yüzyılda Attaleia'nın zengin topraklarının bir imparator tarafından tercih edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Antik Dönem'de, Attaleia'nın kurulduğu dönemden itibaren, Attaleia'da yetiştirilen ürünleri öğrenmek için antik kaynaklar sınırlıdır. Elimizdeki kaynaklarda daha geç dönemlerden, özellikle Bizans Dönemi'nde yetiştirilen ürünlerden bahsedilmektedir. Ancak tahmin etme yoluyla daha erken dönem yorumlanabilir. Günümüz koşullarıyla karşılaştırıldığında Attaleia'nın Antik Dönem'den beri verimli bir ovaya sahip olduğu söylenebilir. Kentte *zizyphos* ağacının çiçekleri de yetişmekteydi. Hünnap ağacı olarak bilinen ve kendisine izafeten bir bayram da kutlanan ağacın meyvesi, tedavi amaçlı kullanılmaktaydı. Söz konusu meyve Theodosius I zamanında da kullanılmaktaydı. Plinius da bu meyveden bahsetmektedir⁶⁴. Bu meyvenin önemi, Diocletianus'un *Edictum*'unda da geçmektedir⁶⁵.

Kentlerde kutlanan şenlikler için pazarlar kuruluyordu. Lykia'da Arneai, Kadyanda, Myra, Letoon, Oinoanda, Olympos'ta olduğu gibi bu *panegyris*'lerde satışlar vergisizdi⁶⁶. Attaleia'da Zizyphos bayramı kutlamaları için benzer bir durum söz konusu olmalıdır. Bunun yanı sıra Attaleia'da onurlandırılan şahıslardan birinin *eparkhos tekhnaiton* olması, yani zanaatkârlar birliğinin başkanı oluşu kentte el sanatlarıyla uğraşıldığını göstermektedir⁶⁷.

Perge bugünkü Antalya kentinin 18 km. doğusunda, Alanya-Antalya karayolu üzerindeki Aksu beldesinden yak. 2 km. kuzeyde bulunmaktadır. Perge'ye ulaşım Kestros (Aksu Irmağı) üzerinden yani nehir yoluyla sağlanmaktaydı⁶⁸. Yaklaşık 1 km. kadar doğusunda olması beklenen bir liman aracılığıyla denize bağlanmıştır. Side limanı kadar önemli bir limana sahip olmasa da, bu konumu yine de kıyıda içeride yer alan Perge için askeri ve sivil kullanımlarda avantaj sağlamış olmalıdır.

Perge kentinin kalıntıları, Roma Dönemi'nin zengin bir kenti olduğuna işaret etmektedir. Kentin arazi yapısı verimli ürünler yetiştirmek ve hayvancılık yapmak için uygundu. Bu

⁶³ Gregoire 1980, 308 bis.

⁶⁴ Plin. *Nat. Hist.*, XXI 51.

⁶⁵ Hellenkemper - Hild 2004, TIB 8. 2, s. 165 ve dn. 121 -122 ile birlikte.

⁶⁶ Brandt 1992, s. 146, dn. 1291.

⁶⁷ *IGR* III no. 778.

⁶⁸ Strab. *Geog.* XIV 4.2; Εἶθ' ὁ Κέστρος ποταμός, ὃν ἀναπλεύσαντι σταδίους ἐξήκοντα Πέργη πόλις καὶ πλησίον ἐπὶ μετεώρου τόπου τὸ τῆς Περγαίας Ἀρτέμιδος ἱερόν, ἐν ᾧ πανήγυρις κατ' ἔτος συντελεῖται; *Stadiasmus Maris Magni* 219: Ἀπὸ Κυνοσαρίου ἐπὶ ποταμὸν καλούμενον Κέστρον στάδιοι ξ. Ἀναπλεύσαντι τὸν ποταμὸν πόλις ἐστὶ Πέργη.

coğrafik zenginlik kentin mimari açıdan görkemli bir görünümüne sahip olmasını olumlu yönde etkilemiştir.

Side, Attaleia gibi deniz kıyısında yer alan bir kenttir ve onun coğrafi konumu Pamphylia içindeki en iyi kentlerden biri olduğuna işaret etmektedir. Pamphylia bölgesi içinde Side'nin ekonomik gelir kaynağı sağladığı en önemli ürünlerden birisi zeytin ve zeytinyağıdır. Side'nin bu zengin üretimi ve başka yerlere de ihraç etmesi antik kaynaklarda da zikredilmiştir. Ayrıca kentin limanı ve tersanesi önemli ve stratejik bir yapıya sahiptir. Öyle ki kent Roma, Kıta Yunanistan, Kıbrıs, Suriye ve Mısır arasındaki deniz ticaret ağının merkezi konumundaydı ve ayrıca Roma yardımcı birliklerini (*auxilia*) barındırabilecek kapasiteydi. İS. III. yüzyılın ilk yarısında Side limanı üzerinden Kasai kentinden M. Aur. Oribrianus Konon isimli bir vatandaşın Suriye halkına tahıl gönderdiği ve Aydolin kalesinden ele geçen bir yazıtta M. Aur. Longinus'un Syria'da bulunan Roma ordularına üç kez kutsal *annona* sevkiyatında bulunduğu bilinmektedir. (Bkz. Tes. E. 1 ve 2) Dolayısıyla Side kenti bu dönemde *militaris annona*'nın sevk edildiği bir liman konumundadır. İS. II.-III. yüzyıldan Side'de Demeter Anarsitike ve Zeus Halonites'e adanan yazıtların Side'deki tahıl üretimine verilen önemi gösterdiğini yukarıda zikretmiştik⁶⁹. (Bkz. Tes. D. 2 ve 3) Öyle ki kent bir ordu ya da filoyu besleyebilecek kadar tarımsal üretim ve havyacılık yapabilmekteydi. Nitekim Gordianus III ve I. Flavia Numidarum *Cohors*'una ithaf edilmiş yazıttan. (Bkz. Tes. İ. 6) Side kentinde Roma yardımcı birliklerinin konuşlanmış olduğunu anlıyoruz. Bu yazıt İS. 238 yılı Ocak ayı sonu ile Mayıs ayının ortası arasına tarihlendirilmektedir. Speidel'e göre şimdiye kadar Lykia ve Pamphylia'da konuşlanmış dört *auxilia* belgelenmiştir. Ancak bunlardan yalnızca *Cohors I Flavia Numidarum* tamamen kesin durumdadır. Bu *cohors*'un İS. 157 yılında hala Moesia'da olduğu bilinmektedir. Muhtemelen Lucius Verus'un Parth savaşıyla bağlantılı olarak *Lycia et Pamphylia* eyaletine geldiği kabul edilmektedir. *Cohors* burada ilk önce İS. 167 yılı ve bir kez daha İS. 178 yılında belgelenmiştir. Side'den ele geçen yazıt gösteriyor ki, görünüme göre aralıksız bir şekilde İS. 238 yılına kadar bu eyalette görev almıştır⁷⁰. Daha sonraki durumları ise bilinmemektedir.

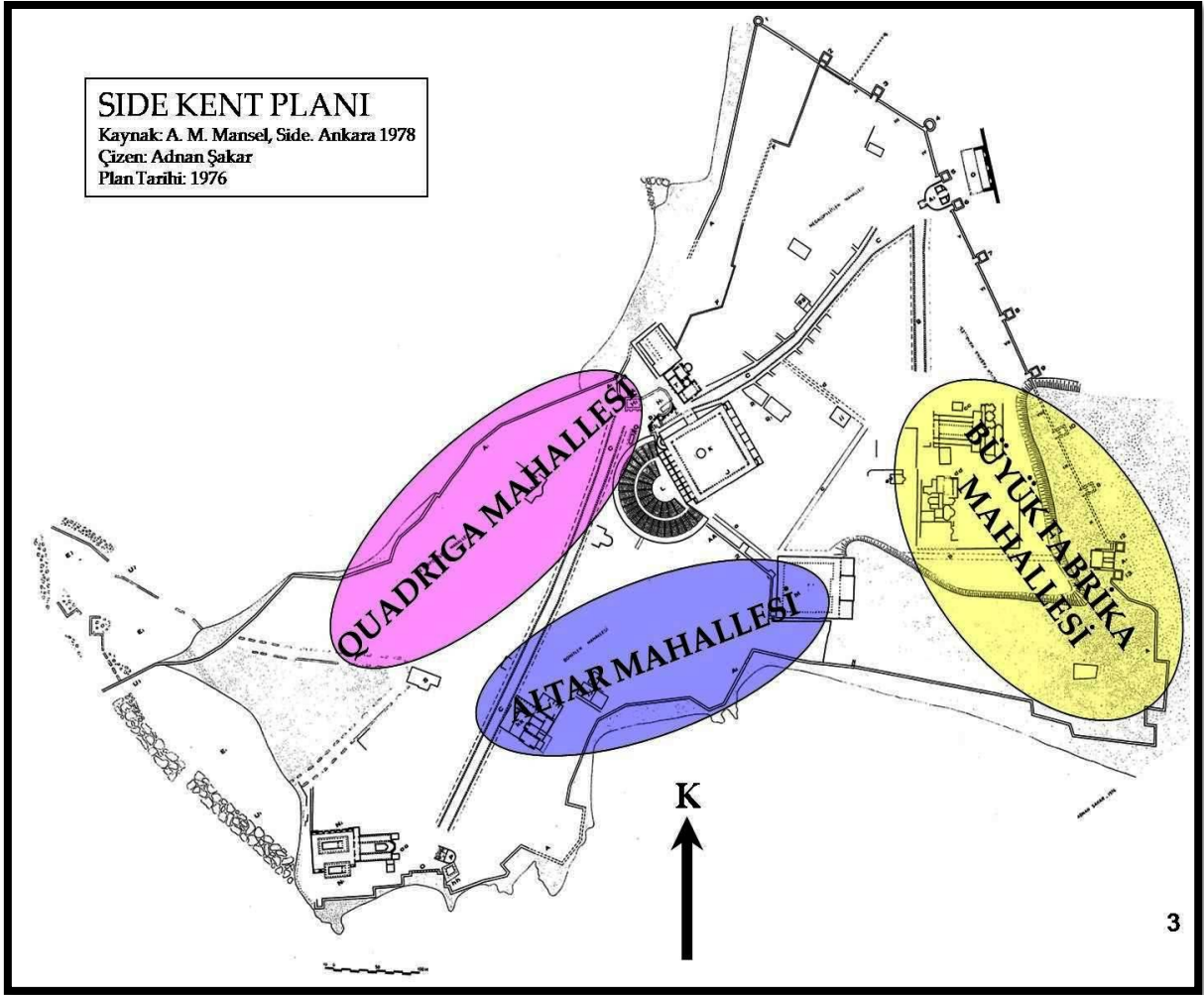
⁶⁹ Kentte tahıl pazarını gözeten ve ἀρχιστῶναι olarak adlandırılan memurlar bilinmektedir. Eg. Aydolin Kalesinden yazıt Longinus, Bkz. aşağı. Tes. E. 1, str. 5. Ayrıca bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Nollé 1983, s. 119-129.

⁷⁰ Karş. Bennett 2007.

Side’de bir grup Bryonianus Lollianus ve ailesini onurlandıran yazıtlar⁷¹ bulunmuştur. Yazıtlarda Lollianus, onun eşi Quirina Patra ve onların oğulları Anatoli(u)s adıyla bilinen Bryonianus Iasonianus Seleucus vatanlarına yaptıkları hayırseverlikleri vesilesiyle onurlandırılırlar. Yazıtlardan hem Lollianus’un kariyerindeki yükselişini hem de Side kentindeki icraatlarını öğreniyoruz. Diocletianus dönemine tarihlenen Bryonianus Lollianus yazıtlarının bize aktardığı bir başka bilgi de Side kentinin dört mahalleye bölünmüş olmasıdır. (Bkz. aşağı. Şekil 2.2) Kentin kuzeydoğu kesiminin "Büyük Kapılar Mahallesi" (Μεγαλοπυλειῶν), güneydoğusunun "Büyük Fabrika Mahallesi" (τὸ Μέγα Συνέργειον), merkezdeki kısmının "Dört atlı zafer arabası" anlamına gelen "Tetrapolitai" (Τετραπωλειῶν) yani "Quadriga Mahallesi" ve güney kısmının ise "Zeus Altarı Mahallesi" (Βωμεῖται) olarak adlandırıldığını aktarırlar. Böylece yazıtlar bizi Side kentinin mahallelere ayrılmış olmasının yanı sıra kentin büyük bir kapısı ve büyük bir fabrikası olduğundan, vaktiyle tiyatro yakınındaki zafer takımının üzerine koydukları *quadriga*'lardan ve Zeus’a ait bir sunağın varlığından haberdar etmektedirler. Ayrıca Bryonianus Lollianus yazıtlardan iki tanesi Geç Dönem’de yeni bir akım olduğu üzere epigramla anılmaktadır. Bu yazıtlar, Geç Dönem’de bize Side’nin topografik ve yönetsel yapısını aydınlatmasının yanı sıra yerel bir *euergetes*’in *cursus honorum*’unu da gözler önüne sermektedir⁷².

⁷¹ Bryonianus Lollianus ve ailesinin onurlandırma yazıtlarından bazıları Testimonia’da incelenmiştir. Bkz. Tes. E. 6, E. 7 ve E. 8. Diğer onurlandırma yazıtları için bkz. Nollé 2001, no. 106-109.

⁷² Foss 1977, s. 163.

Şekil 2.2 Lollianus Yazıtına Göre Side'nin Mahalleleri

2.2 İS. III. – V. Yüzyıllarda Pamphylia’da Gerçekleşen Tarihi Olaylar

Pamphylia bölgesi, verimli geniş ovası ve liman kentlerine sahip olması nedeniyle dış saldırılara maruz kalmıştır. Pamphylia’nın coğrafi konumu yüzünden dış saldırılara hedef bölge olması beklenen bir durumdur. İS. III. yüzyılda başlayan kuzeyden Got akınları, doğudan Parth saldırıları Küçük Asya kentlerine zarar vermiştir. Ayrıca yine Küçük Asya ve özellikle Pamphylia için Isauria’lılar gibi yerel eşkiyalar da tehlike unsuru oluşturmuşlardır.

İmparator Severus Alexander (İS. 222-235) zamanında, Artakserkses tarafından Sasani Devleti kurulmuş, Artakserkses’in İS. 240 yılındaki ölümünden sonra yerine I. Şapur geçmiştir. 242 yılında İmparator Gordianus III, Balkanlar ve Küçük Asya kentleri üzerinden Sasani Kralı I. Şapur’un üzerine Suriye ve Mezopotamya’ya doğru yola çıkmıştır⁷³. Roma’nın felaketiyle sonuçlanan bu sefer sonrasında, İmparator Gordianus III’ün ölümünden sonra, 244 yılında, onun yerine Suriye’de tahta Philippus Arabs çıkmıştır. Philippus Arabs ise I. Şapur ile yüz kızartıcı bir antlaşma imzalamıştır. Artık bu tarihten sonra Küçük Asya’nın güneydoğusu (Kilikia Tarsus ve İkonium’a kadar), Armenia ve Suriye’nin büyük bir bölümü Sasaniler tarafından istila edilmiştir⁷⁴. Bu dönemde Sasanilerin Pamphylia’ya doğrudan bir saldırı yaptıkları bilinmemektedir. Ancak Side, Sasanilere karşı doğudaki savaşta önemli bir basamak olmuştur. Valerianus’un İS. 260 yılında Sasanilerin eline düşmesi, kral I. Şapur’un yakıp yıkarak Kilikia’ya kadar gelmesini değerlendiren Sideliler, biraz da Roma askeri idaresinin baskısıyla Roma ile dayanışmaya girmişler ve paralarının değerini en büyük değer olan 12 *assaria*’dan 5 *assaria*’ya düşürmüşlerdir. Sasanilerin önünden kaçarak Side ve çevresine yığılan Romalı askerler bu tedbirden yararlanmışlardır. Çünkü kendilerine askerlik ücreti olarak ödenen Antoniniane’ler, Side şehir sikkesine karşı çok değerli hale gelmiş ve Side’de fiyatların dondurulmasıyla, karşılığında Side’lilerden daha fazla mal ve hizmet almışlardır⁷⁵. Birliklerde savaş hali nedeniyle var olan huzursuzluk ve memnunuyetsizlik bu şekilde giderilmiştir. Ayrıca bir liman kenti olan Side, Sasanilerle savaşlar sırasında, limanından buğday, yağ, et ve ahşap göndererek, belkide ticaret gemilerini Roma’nın emrine vererek yine Roma İmparatorluğu’na olan sadakatini göstermiştir⁷⁶. Böylece bu yardımları nedeniyle kent, bölgedeki diğer kentlere karşı üstünlük oluşturacak unvanlarını da arttırmıştır.

⁷³ Suriye’ye Küçük Asya kentleri üzerinden olası rota, Bkz. Şahin 2004, s. 5’te: Nikaia – Nakoleia – Pisidia Antiokheia – Perge – Side olarak belirtilmiştir. Gordianus III’ün Perge’de onurlandırıldığı yazıtlar aracılığıyla bilinmektedir.

⁷⁴ Mitchell 1993, s. 237.

⁷⁵ Nollé 1990, sikkeler 15-16, 17-18, 21.

⁷⁶ Nollé, *a. g. e.*, s. 257.

Sideliler, Lucius Verus Dönemi'nde ve daha sonra III. yüzyılda Maximinus Thrax Dönemi'nden itibaren daha kuvvetli bir şekilde sikkeler üzerinde gemi ve liman tasvirlerini vurgulayıp övünmüş ve limanının stratejik öneminin altını çizmiştir.

Pamphylia'nın Roma orduları için hem kışlık karargâh hem de lojistik destek sağladığı bilinmektedir. Tacitus İS. 275-276 yılında Pamphylia'yı karargâh olarak kullanmıştır. Perge'den ele geçen Tacitus yazıtında, Perge kutsal *vexillum* ile onurlandırılmıştı. Bu büyük ihtimal Tacitus'un sefere çıktığı zaman Perge'yi askeri üs olarak kullanmasına işaret etmektedir. İmparator Probus da Isaurialılar'a karşı yapılan seferde muhtemelen Side'yi askeri merkez olarak tayin etmiştir⁷⁷.

Sasanilerin Küçük Asya'yı istila etmesini fırsat bilen Got'lar⁷⁸ İS. 253-255 yıllarında Karadeniz üzerinden Küçük Asya'ya geçerek Kapadokia'ya kadar yağma faaliyetlerine başlamışlardır⁷⁹. Anadolu'da pek çok kent bu saldırılara maruz kalmıştır⁸⁰. Got'lar sadece Orta ve Batı Anadolu'yu yağmalamakla kalmamışlar güneyde Pamphylia ve Kıbrıs'a kadar saldırılar düzenlemişlerdir. Ammianus Marcellinus, Got'ların Pamphylia kentlerine de saldırdığını belirtir. (Bkz. Tes. Ed. Met. 8) İS. 269 yılında, Got'lar Side'yi kuşatmaya kalkışmışlar ancak Side'nin tahkimli sur duvarlarından içeriye girememişlerdir. (Bkz. Tes. Ed. Met. 2) Pamphylia'nın diğer önemli kentlerinden Perge ve Attaleia'nın Got'lar tarafından yağmalanıp yağmalanmadığı bilinmemektedir. Ancak Ammianus'un ifadesine göre saldırıya uğrayan Pamphylia kentleri Side'den başka kentleri de içeriyor olmalıydı. (Bkz. Tes. Ed. Met. 8)

Bu dönemde Lykia ve Pamphylia kentleri Doğu'dan gelebilecek Sasani tehlikesinden, kuzeyden Got ve yerel haydutlar Isauria saldırılarından korunma ihtiyacı duymuştur.

⁷⁷ SHA, *Prob.* XVI 5.

⁷⁸ Yunanlı yazarlar, "Gotları" Skythialılar diye yazarlar ve bu isim istisnasız onları tanımlamak için kullanılırdı. "Skythialı" ismi çok eskidir ve tarih yazarı Herodotos tarafından bu şekilde aktarılır. Ayrıca Herodotos'a göre, 'Skythialılar Ukrayna ve Moldovya'dan gelen Karadeniz'in kuzeyinde barbar bir kavim olarak yaşarlar. Onlar atları üstünde yaşarlar ve komik bir şekilde giyinirlerdi. Karş. Kulikowski 2007, s. 14vd.

⁷⁹ Zos. *Hist.* I 28.1: Τῶν δὲ Σκυθῶν ὅσον ἦν τῆς Εὐρώπης ἐν ἀδείᾳ πολλῇ νεμομένων, ἤδη δὲ καὶ διαβάντων εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ τὰ μέχρι Καππαδοκίας καὶ Πεσσινοῦντος καὶ Ἐφέσου λησασμένων, Αἰμιλιανὸς Παιονικῶν ἡγούμενος τάξεων, ἀτόλμους ὄντας τοὺς ὑφ' ἑαυτὸν στρατιώτας ἀντιστῆναι τῇ τῶν βαρβάρων εὐημερίᾳ παραθαρσύνας ὡς οἶός τε ἦν, καὶ τοῦ Ῥωμαίων ἀξιώματος ἀναμνήσας, ἐπῆει τοῖς εὐρεθεῖσιν ἐκέισε βαρβάρους ἀπροσοκῆτοις.

⁸⁰ Mitchell 1993, s. 235; Ayrıca kentlerden Didyma: SEG IV, 467; Sardeis: IGR IV, 1510; Ephesos Tapınağı da Got'lar tarafından istila edilmişlerdir. Paphlagonia'da bulunmuş iki yazıt Got'ların acımasızlığını göstermektedir. Yazıtlardan biri Got'lar tarafından kaçırılan bir genç kıza ait mezar yazıtıdır: Kaygusuz 1984, s. 61-62, no. 8; diğeri ise öldürülen bir genç kızın ailesinin acısını anlatmaktadır: Peek 1985, 158.

Lykia'dan Kibyra⁸¹ ve Kremna⁸² kentleri surlarını sağlamlaştırmışlardır. Roma imparatorlarından Lucius Verus ve Septimius Severus, Doğu'da Sasanileri ağır bir yenilgiye uğratmıştır ve bunu Küçük Asya'daki şehirler sikke basarak kutlamışlardır. Ancak bu zafer propagandası, İS. III. yüzyılın ortasında (İS. 259) Doğu'da devamlı kötüleşen durumu değiştirmeye yetmemiştir. Çünkü kentler Sasanilerden saldırı tehlikesinin geleceğini biliyorlardı. Bu yüzden Side'liler, Hellenistik Dönem'den kalma surlarını tamir ettirmişlerdir. Şehrin savunmasının tamamlanmasının ardından sikkelerin üzerinde çinko kaplı kapıyı 'Büyük Kapı' ya da 'Kutsal Kapı' olarak büyük bir gururla tasvir etmişlerdir. Bu sikkelerin üzerinde zafer tanrıçası Nike ve Side Apollon'u Roma flamasını taçlandırmaktadır. Bundan sonra kent, Roma ordusunun zaferi, tanrısal koruyucuların varlığı ve şehir surlarıyla daha güvencedir. Ancak İS. 269 yılında Got akınlarına maruz kalan Side kenti surlarını yeniden sağlamlaştırmak zorunda kalmıştır. Daha sonra Side'liler surlarını güçlendirmek için kamu binalarını yıkıp devşirme malzeme olarak sur inşasında kullanmışlardır⁸³. Zira İS. 330'larda Pamphylia comes'i Attius Phillipus zamanında, Sideliler valinin gayretiyle tiyatronun sahne binasından itibaren ikinci bir duvar örmüşlerdir. (Bkz. Tes. M. 15) İS. III. yüzyıl sonrasında Perge kentinin surları güneye doğru büyütülmüştür. Bu kısma 'Geç Dönem Kent Kapısı' olarak bilinen güney kapısı inşa edilmiştir. Kentin batı çıkış kapısı da İS. III. yüzyıl sonrasında sura eklenmiştir⁸⁴.

III. yüzyılda gerçekleşen bu olaylar, Roma yönetiminin karada ve denizde güvenliği sağlayamamasına neden olmuştur⁸⁵. Bu nedenle Roma orduları Küçük Asya kentlerinde konuşlanmıştır. Ancak bu durum aşırı bir yük getirdiğinden kentler eski önemlerini kaybetmeye, hatta boşalmaya başlamışlardır⁸⁶. Küçük Asya'nın genelinde böyle bir tablo söz konusu iken Pamphylia kentleri Roma ordularının Doğu seferi için Side'den Kıbrıs-Akamas Burnu'na, buradan da Mısır ve Syria'ya yönelen rotanın öneminin giderek artması sayesinde⁸⁷ diğer Anadolu kentlerinin aksine oldukça gelişmişlerdir. Pamphylia'nın en önemli liman kenti olan Side, Roma'nın Doğu seferleri sırasında ordunun ele geçirilmesi çok zor olan önemli ikmal merkezlerinden biri haline gelmiştir. Doğuya sevk edilen Roma birlikleri hem

⁸¹ Mitchell 1993, s. 238.

⁸² Mitchell 1989, s. 324vd.

⁸³ Mansel 1963, s. 67-70; Foss 1977, s. 172-180.

⁸⁴ Türkmen 2001, s. 76-81.

⁸⁵ Rostovtzeff 1985², s. 738 vd., dn. 17

⁸⁶ Hartmann 1982, s. 56 vd.

⁸⁷ Klose 1987, s. 56.

Pamphylia Körfezi'nin fırtınalarından korunmak hem de hububat ihtiyacını karşılamak üzere Side limanına sığınmışlardır. Nitekim Side'nin Roma ordusuna verdiği lojistik destek gerek yazıtlar, gerekse sikkeler aracılığıyla ispatlanabilmektedir⁸⁸.

Got akınlarını ilerleyen yıllarda, Isauria saldırıları takip etmiştir. Isauria saldırılarına ilişkin bilgileri Ammianus Marcellinus'tan elde etmekteyiz. Pamphylia, Isauria dağlarının batısında geniş ve zengin bir ovaya sahip olduğu için haydutları kendisine çeken bir bölgeydi. Ayrıca Pamphylia haydutlar tarafından kolayca ulaşılabilecek konumda olduğu için Isauria saldırılarından en çok etkilenen bölge olmuştur. Bu yüzden Pamphylia'daki iç güvenliği sağlamak için Roma orduları burada bulunuyorlardı. Probus döneminde (İS. 276-282), Pisidia ve Pamphylia pek çok askeri harekete sahne olmuştur. Isauria'lı haydutların lideri Lydios Kremna'yı ele geçirmiştir⁸⁹. Lydios'un Kremna'yı tercih etmesinin sebebi ise, Kremna kentinin surlarının dış tehditlerden korunmak amacıyla çok acele bir şekilde güçlendirilmesidir⁹⁰. Böylelikle Lydios güçlü tahkimli bir kenti ele geçirerek kendisine kolaylık sağlamak istemiştir. Bunun üzerine İmparator Probus, İS. 278-279 yılı *Lycia et Pamphylia praeses*'i Terentius Marcianus'u Küçük Asya'daki bu ayaklanmaları bastırması ve bölgeyi kontrol altına alması için görevlendirmiştir. Terentius ve Lydios Kremna'da karşı karşıya gelmiştir⁹¹.

Isaurialı'lar İS. 354 yılında tekrar harekete geçerek, önce Kıbrıs, sonra sırasıyla Lykaonia, Pamphylia ve Lykia'yı istila etmişlerdir. Haydutlar Pamphylia'daki Melas (Manavgat Çayı) nehrinin sarp kıyılarına ulaşmışlar, nehri geçmeye kalkışmışlar fakat derin nehir suları haydutların geçmelerine izin vermemiştir. Bunun üzerine Side'de kışı geçirmekte olan lejyonlar harekete geçmişler ve haydutları etkisiz hale getirerek, onları geri püskürtmeyi başarmışlardır. (Bkz. Tes. Ed. Met. 5)

İS. 360'lı yılların sonunda Isaurialılar yine isyan etmişler, bu dönemde Pamphylia ve Kilikia büyük oranda zarar görmüştür. Olayların tehlikeli bir şekilde gelişmesi üzerine, hemen önlem alma gereğini hisseden *Asia vicarius*'u Musonius, Küçük Asya'da konuşlandırılmış olan lejyonlar yerine, hafif silahlarla donatılmış olan *diogmites*'leri yanına alarak Pamphylia'ya doğru yola çıkmış ve duruma müdahale etmiştir. Ancak kesin bir başarı

⁸⁸ Karş. Dözmez-Öztürk 2007, s. 164-166.

⁸⁹ Zos. *Hist.* I 69-70.

⁹⁰ İS. III. yüzyılın ortasında, Sasaniler'in ya da Got'ların saldırılarından korunmak için Kremna'lılar surlarını güçlendirmişlerdi. Bu durum Lydios'un işine yaramış ve kendine sığınacak bir yer bulmuştur. Sartre 1995, s. 177.

⁹¹ 278-279 yılı Kremna kuşatması için bkz. Mitchell 1989.

sağlayamamış, Isaurialı haydutlar tarafından tuzağa düşürülerek yanındaki askerlerle birlikte öldürülmüştür⁹². (Bkz. Tes. Ed. Met. 6) Bu zaferden sonra, Isaurialılar saldırılarını genişletmişlerdir.

İS. 378'deki Hadrianopolis yenilgisinden sonra büyük miktardaki asker kaybından yararlanan Got'lar, Tribigildos komutasında Balkan'ları ve Küçük Asya'yı yağmalamaya başlamışlardır⁹³. Bu yüzden, IV. yüzyılın sonları ile V. yüzyılın başlarında Pamphylia tekrar Got saldırılarına maruz kalmıştır. Zosimos'tan, bu dönemde Selgeliler'in hem Pamphylia hem de Pisidia'daki barbarlarla savaştığı öğrenilmektedir⁹⁴.

Pamphylia ve civarındaki bu güvensizlik sorunu askeri düzende bir değişiklik yapılması sonucunu doğurmuştur. Pamphylia, Roma İmparatorluk döneminde *auxilia* (yardımcı birlikler) tarafından korunuyordu. Ancak Geç Roma Dönemi'nde bu birliklerin yerine lejyonların geçtiği görülmektedir. *I. – II. – III. Isauria* ve *I. – II. Armeniaca* lejyonlarının Pamphylia civarında olduğu bilinmektedir. Isauria lejyonlarının büyük olasılıkla Probus (İS. 276-282) zamanında oluşturulup Isauria'da konuşlandığı ve Armenica lejyonlarının da temel olarak bölgeyi Isaurialı haydutlara karşı korumak üzere IV. yüzyılın sonlarına doğru Isauria bölgesine sevk edildiği düşünülmektedir⁹⁵. *Legio I Pontica* da bir doğu Pamphylia kenti Kolybrassos'ta bulunmuş, İS. 288 yılına tarihlenen bir yazıtta tespit edilmiştir⁹⁶. Bunlar İS. III. yüzyıl sonlarında imparator muhafız alayının muhtemelen Pamphylia Bölgesi'nde, Perge'de ya da Side'de bulunduğu işaret etmektedir⁹⁷. IV. yüzyılda, Ammianus 14.2.10'da (Bkz. Tes. Ed. Met. 5) bazı lejyonların kışı geçirmek üzere Side'de konuşlandığını yazmaktadır ve bu lejyonların Isauria lejyonları olduğu düşünülmüştür⁹⁸. Kasai kentinde bulunan bir yazıt Pamphylia'nın doğu sınırında bir askeri üs kurulduğunu göstermektedir⁹⁹. Ayrıca Side'den ele geçen bir yazıttan kentte bir *comes*'in ikamet ettiği *praetorium* yapısının olduğu anlaşılmaktadır. (Bkz. Tes. M. 25) En son olarak da, Perge'den ele geçen

⁹² Bu olayda dikkat çekici olan taraf, haydutlara karşı bölgedeki komutanların değil de, sivil bir yönetici olan Asia valisinin şahsen saldırıya geçmesidir. Bu durumun nedeni belki de Amm. Marc. XXVII 9.6'da geçen "askerlerin lüks alışkanlıkları onları güçsüz bırakmıştır" sözü ile açıklanabilir.

⁹³ Zos. *Hist.* V 14.

⁹⁴ Zos. *Hist.* V 15-17.1

⁹⁵ Ritterling 1925, Isauria lejyonları: 1348 ve 1488, Armeniaca lejyonları: 1356 ve 1456.

⁹⁶ Bean – Mitford 1970, s. 76-77, no. 50.

⁹⁷ Mitchell 1999, s. 166.

⁹⁸ Feld 2005, s. 141.

⁹⁹ Bean – Mitford 1970, s. 51 no. 31.

Anastasius'un ordu fermanı aracılığıyla Pamphylia'da lejyonların konuşlandırıldığı bilinmektedir¹⁰⁰.

Isauria haydutlarına karşı alınan Roma önlemleri, gönderilen lejyonların yanı sıra başka önlemleri de içerir. Toros Dağları çevresinde, εἰρήναρχαι (*barış koruyucuları*) tarafından komuta edilen ve çeşitli zamanlarda inşa edilen kaleler vardır. Bu *eirenarkhes*'ler özel durumlarda yerel askeri güç olan παραφύλακες ve onların komutası altında olan διώγμιται, yani 'takipçi'lerin yardımına başvurmuşlardır¹⁰¹. Pamphylia sınırlarında bu kalelerden bazıları tespit edilmiştir: Aydolin Kalesi, Güney Kalesi, Kolybrassos, Kasai, Syedra, Iotape, Kotenna, Amblada ve Vasada¹⁰². (Bkz. aşağı. Şekil 2.3) Yine bu dönemde yazıtlarda karşılaşılan διορθωτής, ἐπανορθωτής (=corrector) adını taşıyan sivil görevlilere rastlanılmaktadır. Bunların Roma'nın kriz dönemi için alınan önlemler arasında olduğu düşünülmektedir¹⁰³. Bunlar eyalet valileriyle işbirliği içinde çalışmaktaydılar. İS. 230-240'lı yıllarda Galatia Eyaleti'nde görev yapmış M. Antonius Memmius Hiero isimli bir *diorthotes* bilinmektedir. İ.S. 231-233? yıllarında ise M. Domitius Valerianus'un Pamphylia kentlerinin *epanorthotes*'i olduğu bilinmektedir¹⁰⁴. Side'den ele geçen bir fragmente göre ise Side kenti adı bilinmeyen bir *epanorthotes*'i onurlandırmaktadır¹⁰⁵. Bu kişinin Pamphylia *epanorthotes*'iyle aynı kişi olması muhtemeldir.

¹⁰⁰ Onur 2007.

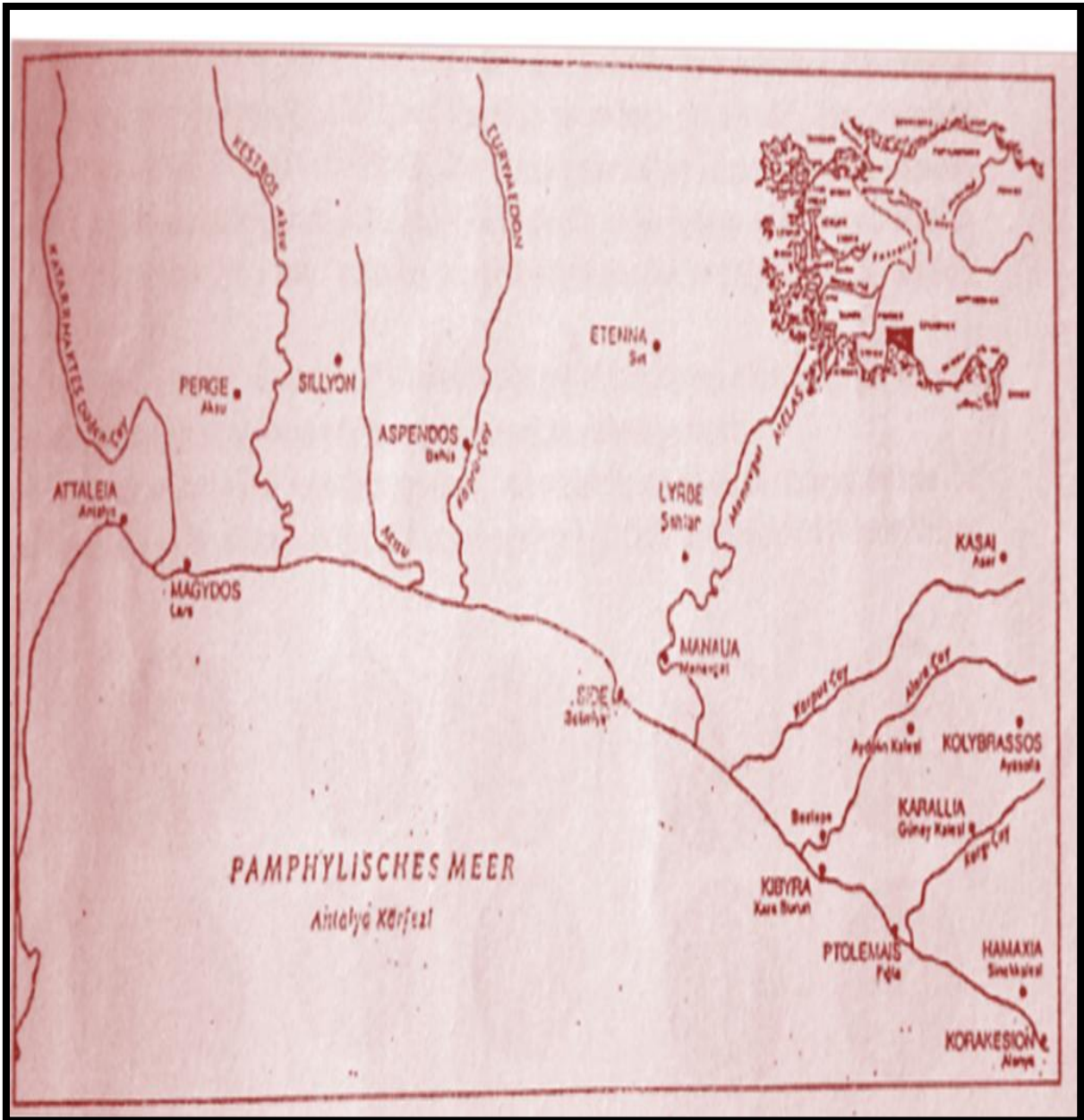
¹⁰¹ Feld 2005, s. 181.

¹⁰² Hopwood 1989, 192; Aydolin Kalesi: Bean – Mitford 1970, s. 38-41 no. 19. Güney Kalesi: *a. g. e.* no. 34. Kolybrassos: Bean – Mitford 1965, no. 9, 14 ve 23. Kasai: Bean – Mitford 1970, s. 43-5 no. 21. Syedra: *IGRR* III 830. Iotape: *CIG* 3.4413. Kotenna: Bean – Mitford 1970, s. 30-34 no. 12-13. Amblada ve Vasada: Swoboda – Keil – Knoll 1935, s. 26 no. 39.

¹⁰³ Mitchell 1993a, s. 228.

¹⁰⁴ Ameling 1985, nr. 45.

¹⁰⁵ Nollé 1993a, no. 66.

Şekil 2.3 Merkezi ve Doğu Pamphylia'nın Haritası (Kaleler)

2.3 İS. III. – V. Yüzyıllarda Pamphylia’da Gerçekleşen Siyasi Olaylar

Pamphylia için idari veriler daha çok antik yazarlar, daha sonra epigrafik belgeler ve sikkeler gibi değişik kaynaklardan elde edilmektedir. Pamphylia’nın idari yapısı Roma İmparatorluk Dönemi’nde ve Geç Antik Dönem’de farklı düzenlemeler içermektedir. Değişim süreci, imparatorluk döneminde şöyle başlar: İÖ. 25 yılında Galatia Kralı Amyntas’ın ölümünden sonra krallığın toprakları Galatia Eyaleti adı altında Roma İmparatorluğu’nun himayesi altına geçer ve bundan sonra bütün Pamphylia toprakları Galatia Eyaleti içinde yer alır¹⁰⁶. Pamphylia’nın Vespasianus Dönemine kadar Galatia Eyaleti içinde kaldığı, bu dönemde Lykia ile birleştirildiği bilinmektedir¹⁰⁷. İS. 74-76 yıllarında Lucius Luscius Ocrea’nın Lykia – Pamphylia çifte eyaletinin valisi olduğu belgelenmektedir¹⁰⁸. Genellikle başkent kabul edilebilecek kentler Side, Perge ve Patara olarak düşünülmüştür. Bu yeni düzenlenmiş eyaletin başkenti büyük ihtimal Perge olarak düşünülebilir¹⁰⁹. Lykia Birliği bu yeni çifte eyalet içinde statüsünü korumuştur¹¹⁰. Ancak Lykia Birliği Pamphylia’da belgelenmemekle beraber, Pamphylia’da başında *pamphylarkhos* olan bir kent birliği bulunmaktadır¹¹¹.

Merkezi ve Güney Pisidia muhtemelen Hadrianus Dönemi’nde Lykia – Pamphylia eyaletine dahil edilmiştir¹¹². Sagalaso’s’tan 138-141, Komama’dan 144-147 yıllarında Lykia – Pamphylia *legatus*’ları bilinmektedir¹¹³. İS. 162 yılında Lykia – Pamphylia eyaleti statü değişikliğine uğramıştır. Önceden askeri eyalet statüsündeyken artık bir *proconsul*

¹⁰⁶ Pamphylia, Pompeius’un Korakesion’da korsanlara karşı sağladığı üstünlükten (İÖ. 67) sonra doğunun yeniden düzenlenmesi adı altında İÖ. 57-43 yıllarında Yeni Kilikia Eyaleti’ne bağlanmıştır. Caesar’ın ölümünden sonra Marcus Antonius Pamphylia’yı yeniden Asia Eyaleti’ne dahil etmiştir. Ancak Doğu Pamphylia’yı Side ve Aspendos ile birlikte İÖ. 36 yılında Galatia Kralı Amyntas’a vermiştir. Karş. Hellenkemper – Hild 2004, s. 178-179.

¹⁰⁷ Konuya ilişkin daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Şahin-Adak 2007, s. 85-93; Onur 2008, s. 53-66.

¹⁰⁸ *IGR* III 466; Naour 1978, no. 1, s. 166-170 (Balboura); *SEG* VI (1932), 648 (Attaleia); Balland 1981, no. 49, s. 129-132 (Ksanthos).

¹⁰⁹ Haensch 1997, s. 293vdd.

¹¹⁰ Lykia Birliği hakkında daha fazla bilgi için bkz. Behrwald 2000, s. 146-159.

¹¹¹ *IGR* III 474, *TAM* III/1 127 ve 138; Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Keil 1936, s. 595; Deininger 1965, s. 81vd.

¹¹² Karş. Hellenkemper – Hild 2004, s. 181.

¹¹³ Mitchell 1993b, s. 154, bkz. dpn. 60 ile birlikte.

(ἀνθύπατος) yönetiminde Senato eyaletine dönüştürülmüştür¹¹⁴. Ancak 179 yılı için Lykia-Pamphylia'nın bir *legatus Augusti* tarafından kısa süreli yönetimi belgelenmiştir¹¹⁵.

Gallienus Dönemi'nde (İS. 253-263) Lykia ve Pamphylia eyaletinin valisi atlı sınıfından gelen *praeses*'dir (ἡγεμών)¹¹⁶. Probus döneminde (İS. 276-282) Kremna kuşatmasını kontrol altına almak için görevlendirilen Terentius Marcianus, Kremna'dan bir yazıtta 'ἡγεμών Λυκίας Παμφυλίας' ifadesiyle geçmektedir¹¹⁷. Zira İS. 338-350 yıllarında, Side limanı ve kenti vali, yani *praeses* Flavius Areianus Alypius tarafından yeniden yapılandırılmaktadır. İS. III. yüzyıl sonlarına tarihlenen yazıtlarda *euergetes* Bryonianus Lollianus da Side'nin Büyük Kapılar Mahallesi'nin *hegemon*'ları tarafından onurlandırılmaktadır. (Bkz. Tes. E. 6) Perge'den ve Constantinus I (İS. 305-306) ve Galerius'a (İS. 305-311) ithaf edilmiş iki yazıtta, Marcus Ulpius Urbanus, *provinciae Pamphyliae praeses*'i olarak belgelenmektedir. (Bkz. Tes. S. 1 ve S. 2) Bu yazıtlardaki önemli nokta, Pamphylia'daki idari değişimi göstermektedir. Burada Pamphylia, Lykia olmadan tek başına belgelenmektedir.

Diocletianus'un (İS. 284-305) imparator olduğu zaman idari ve askeri bir takım düzenlemeler yaptığı bilinmektedir. Diocletianus birleşik eyaletleri birbirinden ayırarak eyaletlerin sayılarını çoğaltmıştır. (Bkz. dn. 12) Onun bu bölünme işini gerçekleştirmesindeki amaçlarından biri sivil ve askeri yönetimi birbirinden ayırmak, diğeri ise askeri ayaklanmaları daha hızlı bir şekilde kontrol altında tutmak istemesi diye düşünülmektedir¹¹⁸. Diocletianus (İS. 284-305) tarafından yapılandırılan eyaletlerin küçültülmesi ve yeni merkezi otoritenin *dioecesis* sistemi şeklinde yapılanması sürecinde Güney Batı Anadolu da yeniden düzenlenmiştir. Bu dönemde Küçük Asya, batıda Asiana, kuzeydoğuda Pontika ve güneydoğuda Oriens olarak üç *dioecesis*'e bölünmüştür. Asia eyaleti, Bithynia ve Lykia Asiana *dioecesis*'ine bağlanmıştır¹¹⁹. Brandt'a göre, Pamphylia 311-325 yıllarında Lykia'dan ayrılmış ve tek başına eyalet olmuştur. Pamphylia da Pisidia ve diğer eyaletlerle birlikte yeni yapılandırılan *Asiana dioecesis*'ine bağlanmıştır¹²⁰. (Bkz. Şekil 2.4)

¹¹⁴ Rémy 1986, s. 93vdd; Brandt 1992, s. 99; Şahin 1992, (EA 20), s. 77-90; Weiss 1999, (EA 31), s. 81.

¹¹⁵ *CIL* XVI 128 (askeri diploma); Bkz. Behrwald *a.g.e.*, s. 151vd.

¹¹⁶ *IGR* III 358, 434.

¹¹⁷ *TAM* III 89; Mitchell 1989, s. 320-323.

¹¹⁸ Jones 1964, s. 45.

¹¹⁹ Mitchell 2007, s. 335.

¹²⁰ Brandt 1992, s. 169.

Lycia et Pamphyhia eyaletinin henüz kesin ayrılma tarihleri belirlenememiştir. Çünkü Lycia ve Pamphyhia eyaletinin İS. IV. yüzyılın başlarına kadar birleşik eyalet statüsünde kaldığı bilinmektedir. Bu çifte eyaletin ne zaman ayrıldığı konusunda bazı fikir ayrılıkları vardır. *Lykia et Pamphyhia* eyaleti, Arykanda'dan ele geçen İS. 312 yılına tarihlenen bir yazıtta bir arada görülmektedir. Yazıtta, Lykia ve Pamphyhia halkları İmparatorlar Maximinus Daia, Constantinus ve Licinius'dan Hıristiyanlığı yasaklamasını istiyor. Ancak yazıtta Lykia isminin geçtiği bölüm sonradan tamamlandığı için yazıt bu konu hakkında net bir bilgi vermez¹²¹. Bununla birlikte Lykia ve Pamphyhia eyaletinin bir arada görüldüğü bir başka belge daha bulunmaktadır. 313 yılında *Lycia et Pamphyhia*'nın *praeses*'i Eusebios'un, Büyük Constantinus'tan aldığı tebliğde Lykia-Pamphyhia bir arada zikredilmektedir¹²². Bunlar Lykia ve Pamphyhia'nın bir arada görüldüğü en geç verilerdir. Ancak yak. 310-320 yıllarında hazırlanan *Verona* listesinde Pamphyhia tek başına bir eyalet olarak görülmektedir¹²³ ve Lykia'nın adı listede yer almamaktadır¹²⁴. İki eyaletin ayrı ayrı görüldüğü belgeler ise *Notitiae Episcopatum* listeleri¹²⁵ ve 325 yılı Nikaia konsil kayıtlarıdır. Libanius da, İS. 350 yıllarına ait mektuplarında Lykia ve Pamphyhia'yı birbirinden ayrı eyaletler olarak anmaktadır¹²⁶. Modern yazarlar antik belgelerdeki bu verileri farklı algılamış ve yorumlamışlardır. Barnes, *Verona* listesindeki Pamphyhia'nın Lykia olmadan "*Phanfilia*" yazılmasını, Lykia-Pamphyhia olarak anlamıştır¹²⁷. Ayrıca Nikaia konseyindeki Lykia ve Pamphyhia'nın ayrı ayrı yazılmasını, Lykia'nın yazılırken unutulduğunu ya da Pamphyhia'nın Lykia'yı da kapsadığını düşünmüştür¹²⁸. Brandt, bu bölünmenin 311 ve 325 yılları arasında

¹²¹ TAM II 785 (= CIL 3.12132): ...παρὰ τοῦ [τῶν Λυκίων καὶ Π]ανπύλων ἔθνους ...; Şahin 1994, s. 12-16, no. 12: ...παρὰ τοῦ τῶν ὑμετέρων Λυκίων καὶ Πανπύλων ἔθνους....

¹²² *Cod. Theod.* XIII 10.2 (= *Cod. Just.* XI 49.1: Imp. Constantinus A. ad Eusebium virum perfectissimum praesidem Lyciae et Pamphyliae...

¹²³ *Verona* Listesi, şurada: Seeck 1876, s. 248: Diocensis Asiana habet provincias numero VIII: Panfilia, Frigia prima, Frigia secunda, Asia, Lidia, Caria, Insulae, Pisidia, Ellespontus.

¹²⁴ Lykia, yak. 333-337 yıllarına tarihlenen ve *praeses* Aur. Fabius Faustinus tarafından Choma'da dikilmiş bir miltaşında Pamphyhia'dan ayrı tek başına belgelenmektedir. Miltaşı için Bkz.: Bean – Harrison 1967, s. 44, no. 11; *PLRE* I 328, s. v. Aurelius Fabius Faustinus 10.

¹²⁵ *Not. Ep.* (Darrouzès): 1.24 ve 30, 2.23 ve 29.

¹²⁶ *Lib. Ep.* 366.3.3-5: ἐκείνον λέγω τὸν Φιλίππῳ παρεδρεύσαντα τὸν Λυκίαν θεραπεύσαντα τὸν Παμφυλίαν σεσωκότα τὸν κυβερνήσαντα Κύπρον.

¹²⁷ Barnes 1982, s. 206.

¹²⁸ Barnes *a.g.e.*, s. 219.

olduğu görüşündedir¹²⁹. Nollé, iki eyaletin birbirinden ayrılmasını 311/313 ve 333/337 yılları arasında, büyük ihtimalle 325 yılından önce olduğunu düşünmektedir¹³⁰. Hellenkemper ve Hild, Arykanda yazıtı ve 313 yılındaki Büyük Constantinus'un tebliği nedeniyle bölünmenin 313 yılı sonrasında gerçekleştiğini kabul etmektedirler¹³¹. Şahin ise Perge'den Galerius ve Constantinus'a ithaf edilen iki yazıtı (Bkz. Tes. no. S1 ve 2) dayanarak, Lykia ve Pamphylia'nın ayırım sürecinin 305 yılından önce olduğu görüşündedir¹³². Şahin konuya daha da açıklık getirerek hem Galerius hem de Constantinus için "Caesar" ifadesi kullanıldığına dikkat çeker. Şahin, *Verona* listesindeki Pamphylia'nın tek başına yazılmasındaki karışık durumda Pamphylia'nın tek bir eyalet olarak Lykia'ya da kapsanmış olabileceğini ileri sürmüştür. Ayrıca, Eusebios'a gelen 313 yılı tebliğinin bir istisna hatta yanlışlık olduğunu düşünmüştür. Sonuç olarak şüpheli bir yaklaşımla belgelerin çoğu, bölünmenin Diocletianus Dönemi'nde başlamış olabileceğini göstermektedir. Lykia toprakları da muhtemelen Diocletianus zamanında Pamphylia sınırları içinde kalmıştır.

Perge ve Side arasındaki Roma İmparatorluk Dönemi'nden beri süregelen çekişme Geç Dönem'de ve IV. yüzyılda da devam etmiştir. Hıristiyanlık döneminde Pamphylia Eyaleti kilise organizasyonunun bir sonucu olarak alışılmamış bir şekilde ikiye ayrılmıştı. Pamphylia *Prima*'nın başkenti Side iken, Pamphylia *Secunda*'nın başkenti Perge olmuştur. Var olan her iki *metropolis*'te kilise başpiskoposluk merkezleri kurulmuştur. Side 16/17 tane Doğu Pamphylia kentinin piskoposluk merkezi idi¹³³. Perge ise 18/19 tane Batı Pamphylia piskoposluğunun başında bulunuyordu¹³⁴. Perge kentinin, *Notitiae Episcopatum* listelerinde "Pamphylia eyaletinin başkenti" ifadesiyle yer alması başkentliğini doğrular niteliktedir¹³⁵.

¹²⁹ Brandt 1992, s. 169.

¹³⁰ Nollé 1993, s. 134.

¹³¹ Hellenkemper – Hild 2004, s. 109.

¹³² Şahin 2004, s. 7-10.

¹³³ *Not. Ep.* 3, 12, 277-293 (Darrouzés 1981): Ἐπαρχία Παμφυλίας ἔχει πόλεις ιζ' ὁ Σίδη μητρόπολις: ὁ Σέλγης, ὁ Ἀσπένδου, ὁ Ἐτένης, ὁ Ὀρύμνης, ὁ Κάσων, ὁ Σεμναίων, ὁ Καραλίων, ὁ Κορακισίου, ὁ Συέδρων, ὁ Οὐαμανάδων, ὁ Μυλόμης ἤτοι Ἰουστινιανουπόλεως, ὁ Ἴσβων, ὁ Δαλισάνδου, ὁ Λύρβης, ὁ Κολυβρασσοῦ, ὁ Μαναύων.

¹³⁴ Κτş. Nollé 1993b, s. 314.

¹³⁵ *Not. Ep.* 2, 25, 457-476 (Darrouzés 1981): Ἐπαρχία τῆς Παμφυλίας· Μητρόπολις Πέργης, ἔχει ὑπ'αὐτὴν πόλεις ἤτοι ἐπίσκοπας ιη', οἷον τὸν Ἀτταλίας, τὸν Εὐδοξιάδος, τὸν Τελμησοῦ, τὸν Σίνδου, τὸν Μαξιμιανουπόλεως, τὸν Λαγίνων, τὸν Παλαιουπόλεως, τὸν Κρημνοῦ, τὸν Κουδροῦλων, τὸν Πελτινήσσου, τὸν Ἀρησασοῦ, τὸν Πουγλῶν, τὸν Ἀδριανῆς, τὸν Δικηταναύρων, τὸν Σανδιδῶν, τὸν Βαράης, τὸν Συλαίου, τὸν Περβαίνων.

Ancak listelerde Perge Side'den sonra gelmektedir. Böylesi bir düzenleme sorunu ortadan kaldırmış gibi görünür. Zira her eyalette sadece eyaletin başkenti kilise *metropolis*'i oluyordu. Fakat bir eyalette birden fazla piskoposluk merkezi olduğu zaman, örneğin Bithynia Eyaleti'nde de olduğu gibi eskiden beri birbirlerine düşman olan Nikomedeia ve Nikaia'da iki piskopos'luk, Khalkedon'da üç piskoposluk merkezi bulunmaktadır, kentler yetki ve vazife kavgalarıyla içlerindeki eski düşmanlıklarını sürdürüyorlardı. Nikaia Konsili'nin dördüncü esasında her bir eyalette pek çok yetkiye sahip sadece bir kilise başpiskoposluk merkezinin bulunması gerektiğine karar verir¹³⁶. 451'deki Khalkedon konsilinde bu karar bir kere daha ihtar edilir ve diğer *metropolis*'lerin sadece bu unvanı ve onuru almaya hakları olduğuna karar verilir¹³⁷. Her iki Pamphylia kentinden hangisinin tam yetkiye sahip hangisinin sadece bu unvana sahip olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Fakat ele geçen en erken "*Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*"da, Side *metropolis*'inin kilise hiyerarşisi içinde Perge *metropolis*'inden oldukça yüksek bir rütbeye sahip olduğu tespit edilebilmektedir. *Metropolis* listelerinde Side onsekizinci sıradayken Perge otuzbeşinci sıradadır¹³⁸. Perge'nin Pamphylia *secunda*'nın başkenti olması, Side'nin ise Pamphylia *prima*'nın başkenti olması bu hiyerarşi durumunu biraz daha açıklar niteliktedir.

Büyük Constantinus'un imparatorluğunun sonlarına ait eyalet listesinin açıklandığı *dioecesis Asiana*'da Pamphylia tek başına geçmektedir, fakat Lykia yoktur¹³⁹. İS. IV. yüzyıl sonları ile V. yüzyıl başlarında hazırlandığı varsayılan *Notitiae Dignitatum*'da Pamphylia, *praefectus praetorio per Orientem* altında *Asiana dioecesis*'ine ait olarak görünmektedir¹⁴⁰. Leo I'in 472 yılında *comites* komutasında kurduğu yeni askeri karargâhlar arasında Pamphylia da vardır¹⁴¹. Yani bu tarihten sonra bir *comes* komutasındaki ordu Pamphylia'da bulunmuş olmalıdır¹⁴². Nitekim Side'den ele geçen ve Zenon dönemine tarihlenen bir yazıtta adı

¹³⁶ Nollé 1993b, s. 314.

¹³⁷ Karş. Nollé *ibid.*.

¹³⁸ *Not. ep.* 3, 18 ve 35.

¹³⁹ Pamphylia'nın Geç Dönem daha ayrıntılı idari tarihi için bkz. Ruge 1949, RE, s. 375-378.

¹⁴⁰ *Not. Dig. Or.* I 65 (Consulares... Per Asianam tres: Pamfyliae...), II 31 (dioceses... Asianae decem: Pamfylia...) II 4, (Sub dispositio[n]e viri illustris praefecti praetorio per Orientem sunt dioceses infrascriptae: ... Asiana ...), XXIV 12 (Sub dispositione viri spectabilis vicarii dioceseos Asianae provinciae ...: Pamfylia); *Lat. Ver.* III 2 (Dioecensis Asiana habet provincias numero IX: Panfilia...) Listelerin karşılaştırması için bkz. Jones 1964, s. 381-391 (Ek III: Dioceses and Provinces)

¹⁴¹ *Cod. Just.* 12.59.10: ... officii virorum spectabilium comitum Aegypti, Pamphyliae, Isauriae, Lycaoniae et Pisidiae.

¹⁴² Jones 1964, s. 224 ve 609; Brandt 1992, s. 197-198.

bilinmeyen bir *comes*'in *praetorium* binası yaptırması bu *comes*'in Side'de ikamet ettiğini düşündürmektedir. (Bkz. Tes. M. 25) Bu yazıtta tamamlama olarak *comes* görevinin yanısıra vatandaşlar tarafından kendisine vatanın babası (πατήρ τῆς πόλεως), vatanın sözcüsü (ἔκδικος) ve *quaestor*'u olarak seslenilmiştir. Side'den bilinen ve genellikle V. yüzyıla tarihlenen *comes* yazıtlarında da vatanın babası (πατήρ τῆς πόλεως) ifadesini sıklıkla görmekteyiz. (Bkz. Testimonia Mimari Faaliyetleri İçeren Yazıtlar M. 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24 ve 25)

III. yüzyılın ortalarına gelindiği zaman, yani Valerianus – Gallienus (İS. 253-260) dönemlerinde Attaleia kenti sikke bastırmıştır. Attaleia'lılar, bunu yapmakla hem Roma'nın emri altına girmeye hazır olduklarını hem de Roma'nın zaferini kutladıklarını göstermişlerdir. Bu dönemde bastırdıkları *homonoia* sikkeleri bunu vurgular niteliktedir. Valerianus II Dönemi'nde (İS. 256-258) Attaleia kenti komşusu Lykia ile beraber sikke bastırmıştır¹⁴³.

Pamphylia'nın idari sisteminin yanı sıra askeri yapılanmasının da zaman içinde değişiklik gösterdiği görülmektedir. *Lycia et Pamphylia* eyaleti, *provincia inermis*'tir, yani bu 'korunmasız eyalet' anlamına gelmektedir. Ancak burada tamamen ordusuz bir eyalet değil, yardımcı birlikler (*auxilia*) tarafından korunan eyalet anlaşılmalıdır. Pamphylia bölgesi de, Roma İmparatorluk Dönemi'nde *inermes provinciae* olarak bilinen yerler arasındaydı¹⁴⁴. Özellikle Side limanı hem Roma'nın Suriye'ye yolladığı askerler için ikmal merkezi olması hem de bölgenin dış saldırılara karşı açık bir yapıya sahip olması sebebiyle sürekli korunmuştur. Principatus Dönemi'nde, yardımcı birliklerin (*auxilia*) Pamphylia'daki varlıkları bilinmektedir¹⁴⁵. *Cohors Apula Civium Romanum* İS. I. yüzyılda Side'de bulunuyordu¹⁴⁶. Daha sonra İS. II. ve III. yüzyılda *Cohors I Flavia Numidarum*'un Perge'de konuşlandığı bilinmektedir¹⁴⁷. Ayrıca *Cohors I Hispanorum*, *Cohors IV Raetorum*, *Cohors I Musulamiorum* da Pamphylia bölgesinde konuşlanan yardımcı birlikler arasındadır¹⁴⁸. Fakat

¹⁴³ Franke – Nollé 1997, s. 15-16.

¹⁴⁴ Tacitus, *Hist.* 1.11 ve 2.81-82 ve 3.15; *inermes provinciae*: Lejyonlar tarafından değil *auxilia* tarafından korunan eyaletler: Sherk 1955, s. 400vd.; Bennett 2007, s. 134vd.

¹⁴⁵ Erken İmparatorluk Dönemi'nde Pamphylia'daki askeri güçler için Bkz. Sherk *a. g. e.*, s. 401-403; Bennett *a. g. e.*, s. 136-143.

¹⁴⁶ Bean 1965, s. 57, no. 155.; Speidel 1976, s. 339-341; Bennett 2007, s. 137-139.

¹⁴⁷ Bean 1965, no. 105 (= *CIL* XVI 128 = *AE* 1966, 459); krş. Grosso 1964, s. 548-550; Eck 1972, s. 429-436; Roxanne 1978, no. 67 (Nikopolis ad Istrum'dan bir diploma); Nollé 1986, s. 199-202; Şahin 1999, s. 185-186, no. 156; Stauner 2004, s. 404, no. 376; Şahin 2004, s. 55, Bennett 2007, s. 141-143.

¹⁴⁸ Bennett *a.g.e.*, s. 136-141.

Pamphylia'nın askeri durumu daha sonraki dönem içerisinde değişiklik göstermiştir. Geç Dönem'de yardımcı birliklerin yerine lejyonlar (*legiones*) geçmiştir. *Isauria I-II-III* ve *Armeniaca I-II* lejyonları Pamphylia'da Isauria saldırıyla bağlantılı olarak burada konuşlandıkları düşünülmektedir. (Bkz. İS. III.-V. yy.'da Pamphylia'da gerçekleşen tarihi olaylar)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PAMPHYLIA'NIN TOPLUMSAL DURUMU

3.1 Roma İmparatorluk Döneminde Pamphylia Toplumu (I-II. 2. yy)

Eski Yunancada Pamphylia (Παμφυλία) sözcüğü, her ne kadar tartışmalı da olsa genel kabul edilen görüşe göre “bütün halkların toplandığı” yer anlamına gelmektedir. Bu kültür yoğunluğu dolayısıyla her halk kendi dilini konuşmaya devam etmiştir. Bölge hellenizasyon ve romanizasyonu diğer Anadolu kentlerine göre daha geç kabullenmiştir. Zira Sidece'nin bilingual yazıtlar, sikkeler¹⁴⁹ ve Side'li Memnon'un¹⁵⁰ derkenar notu göz önüne alınarak *koine*'den sonra bir yüzyıl daha devam ettiği bilinmektedir.

Şekil 3.1 Tanrıça Athena'nın Sidece Basılmış Sikkesi

Mnemon, Ptolemaios III Euergetes döneminde (İ.Ö. 246-221) İskenderiye kütüphanesinden ödünç aldığı Hippokrates'in III. Epidemi kitabının üzerine Sidece bir şeyler karalamıştır. Ancak bölge gerek Hellenizasyon gerekse Romanizasyon sürecine oldukça iyi adapte olmuş görünmektedir.

¹⁴⁹ Nollé 2001, s. 625 - 646, no. S1 - S11.

¹⁵⁰ Karş. Nollé 1993a, TLit. 48.

İmparator Augustus'u müteakiben birlikte *pax Romana* ile birlikte başlayan *principatus* devri Akdeniz'e uzun soluklu bir barışı da beraberinde getirmiştir. Bu yeni dönem diğer Anadolu topraklarına olduğu gibi zaten tarımsal, hayvansal ve Akdeniz'deki konumu gereği alt yapısı son derece kuvvetli olan Pamphylia kentleri için de bir refah ve zenginlik dönemi olmuştur. Zenginliğin artmasının sonucunda özellikle İS. I. yüzyıldan itibaren, II. yüzyıl sonu III. yüzyıl başı arasında kentler *euergesia*¹⁵¹ sistemi sayesinde kent gelişimlerinin doruğuna ulaşmışlardır. Öyle ki kentler ekonomik ve kültürel açıdan Aleksandreia, Antiokheia gibi kentlerle boy ölçüşecek duruma gelmişlerdir. Artık kentlerde göz alıcı binalar inşa edilmekte, çeşitli vakıflar kurulmakta, halka ziyafetler verilmekte, çeşitli oyun, yarışma ve bayramlarla kentler birbirlerinden daha gösterişli, daha güçlü ve daha ünlü olmaya çalışmaktaydılar. Bu dönemde kent yaşamı ve bayramlar ayrılmaz bir bütün oluşturmuşlardır.¹⁵²

İmparator Hadrianus İS. 131 yılında doğudan büyük ihtimal deniz yoluyla Side'ye gelmiştir¹⁵³. Side vatandaşı Touesianus, gemilerin karaya sağ salim ulaşması nedeniyle Athena ve Apollon'un himayesi altında bir bayram kurmuştur¹⁵⁴.

Kentlerdeki eşraf tabaka arasındaki öne çıkma yarışı zenginliğin her kentte giderek birkaç ailenin elinde toplanmasına neden olmuş ve dolayısıyla da kentlerde oligarşik bir sınıf oluşmuştur. Roma imparatorluğu ile artan sıkı ilişkiler sonucunda ise bu ailelerin bazı üyeleri Roma vatandaşlık hakkı elde ederek Roma ordusunda ve Roma yönetiminde bir takım görevler alarak senatörlük makamına kadar yükselmişlerdir. İ.S. I. yüzyıl sonlarında Yunanistan ve Küçük Asya'da senatoya girenlerin oranı %17 iken, II. yüzyıl sonunda bu oran %58'e yükselmişti¹⁵⁵. Pamphylia'dan bilinen senator sayısı 17'dir. Bunlardan 9'u Attaleia'lı, 4'ü Perge'li ve 4'ü de Sideli'dir¹⁵⁶. Felsefe, hitabet, edebiyat ve tarih çalışmalarında arkaik temaların kendini göstermeye başladığı geç I. ve erken III. yüzyıllar arasında kalan döneme, Philostratus'un adlandırmasıyla II. Sofistik Dönem denmektedir. Bu dönem sofistlerin, *rhetor*'ların çağı olmuştur. Toplumsal-siyasal hayatın düzenlenmesi, Roma İmparatorluğu ile eyaletleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ve kültürel aktivitelerin oluşturulması gibi sosyo-politik yaşamı etkileyebilecek her türlü konular hakkında, belirleyici güçleri bulunan

¹⁵¹ *Euergesia* sistemi hakkında genel olarak bkz. Gauthier 1985, Quass 1993; krş. Akdoğan Arca 2001.

¹⁵² Mitchell 1993, s. 217 ve dn. 129 ile birlikte.

¹⁵³ Nollé 1993, s. 81 ve dn. 23 ile birlikte; Şahin 1999, s. 148.

¹⁵⁴ L. Robert, *Hellenica* 5 (1948) 69–76; die agonistischen Inschriften von Side zusammengestellt bei Nollé, *Side II*, Nr. 120–138; J.-Y. Strasser, *Inscriptions agonistiques de Sidé*. EA 35 (2003) 63–76.

¹⁵⁵ Patterson 1991, s. 161

¹⁵⁶ Genel olarak bkz. Halfmann 1982.

sofistleri-hatipleri tarih sahnesinin ön saflarında görmek mümkündür. Sofistler adeta buldukları kentin avukatı, savunucucu, sözcüsü konumundaydılar. Kuvvetli ve etkili hitabet yetenekleriyle şehirleri için büyük ölçüde kazanç elde ediyorlardı. Bu şekilde yaşadıkları şehirlerin yaşam koşullarının yükselmesine yönelik kazançlar elde etmeleri onların popülaritelerinin daha da artmasına yol açmıştır. Retorik konusunda başarılı olan sofistlerin, toplumsal ve siyasal yaşamda bu derece ön planda olmaları, İ.S. geç I.- erken III. yüzyıllar arasında kalan dönemin II. Sofistik Dönem olarak adlandırılmasında belirleyici olduğunu söyleyebiliriz. Side ve Perge'nin kültürel önemi ve zenginliği her iki kentte bulunan *mouseion* yapısından kaynaklanmaktadır. Side çok önemli bir eğitim merkezidir. Side'de tıpkı Aleksandreia'daki gibi bir *mouseion* yapısının varlığı epigrafik ve antik kaynaklarla belgelenmektedir¹⁵⁷. Ancak Side'nin kültürel donanımı bu kent için yeni değildir. Zira Antiokhos VII (İÖ. 138 – 129), Side'ye eğitim için gelmiş ve daha sonra ismine 'Sidetes' lakabını eklemiştir¹⁵⁸. Side ve Perge'den hekim, hatip, sofist, filozof ve şair gibi pek çok entelektüel bilinmektedir.

Kısacası bu dönemde bir kentin sosyo-ekonomik hayatı, zengin kişilerin yani eşraf tabakanın yardımıyla devam etmekteydi. Aslında yapılan herşey φιλοτιμί α yani ün, şan, şöhret sahibi olmak ve kentin yöneticisi konumuna yükselmek için yapılmaktaydı. En büyük zevk, insanlar tarafından farkedilmek, onurlandırılmak ve övülmektir. Bu durum Pamphylia Bölgesi için de aynıydı ve I. ve II. yüzyıllarda kentlerdeki *euergetes* sayısı ve yapılan *euergesia* çeşitliliği oldukça fazlaydı.

3.2 İS. III.-V. Yüzyıllarda Pamphylia Toplumu

Geç İmparatorluk Dönemi'nde Anadolu kentlerinde olduğu gibi Pamphylia kentlerinde de değişik bir akım meydana geldi. Bu akım *polis* ve vatanseverlik (*patriotizm*) olarak nitelendirilmektedir. Hem büyük hem de küçük kentler kendilerini dünyanın merkezi saydılar. Kentlerini güzelleştirmek ve daha önemli hale getirmek için çaba sarfettiler. Hayırseverler için kendi vatanlarının propagandasını yapmak için uğraşıyorlardı. Komşu ve rakip kentler tarafından kiskanılan bir kent olmak ön plandaydı. Bu yüzden, pek çok kentte olduğu gibi Perge, Side ve Attaleia kentleri de λαμπρός (seçkin) ve ἔνδοξος (ünlü) sıfatlarını kullanmışlardır.

¹⁵⁷ Side'deki *mouseion* için bkz.: Nollé 2001, no. 104, Perge'deki *mouseion* için bkz. Şahin 1999, no. 193.

¹⁵⁸ Karş. Nollé 1993a, s. 164.

Ayrıca Pamphylia kentleri, politik çıkarları doğrultusunda imparatorlarla ve dolayısıyla Roma ile aralarını iyi tutmak istediklerinden hem İmparatorluk döneminde hem de Geç Dönemde yoğun bir şekilde imparatorları ve aile üyelerini onurlandırmışlardır. Kentlerde imparator adına kurulan kültler ve düzenlenen bayramlar siyasi amaçla kurulmuşlardır. İmparatora bir tanrı gibi tapınıp adına tapınak inşa etmeleri de dini değil politik amaçlıdır. Dönemin imparatorları ile bağları sıkı tutmak kentlere avantajlar sağlamıştır. Kentlerin bu tutumları karşısında imparatorlar kentlere çeşitli imtiyazlar ve unvanlar vermişlerdir. Bu durum bir nevi karşılıklı alış-veriş gibi kabul edilebilir. Pamphylia kentleri, özellikle Perge ve Side, Roma devletine karşı iyi bir tutum izleyerek istediklerini elde edebilmişlerdir. Bu dönemde Perge ve Side arasındaki rekabet ön plandadır. Özellikle başkent olabilme ve *neokoros*, *asylia* haklarını elde edebilme çabaları had safhadadır. Attaleia'nın bu iki kenti geçmek gibi bir kaygısı var mıdır yok mudur bilinmiyor. Diğer bir taraftan Attaleia'nın da imparatorları onurlandırdıkları, onlar adına kült ve bayram kurdukları bilinmektedir. Bu bölümde kentlerin İS. III. – V. yüzyıllarda izledikleri politika ve elde ettikleri haklar, unvanlar anlatılmıştır. Kısacası bu faktörlerin toplum üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

-Attaleia

Attaleia, diğer Pamphylia kentlerine nazaran daha geç bir tarihte (İÖ. 159-100) kurulmuştur. Bu sebeple kent idari ve sosyal gelişimini geç tamamlamıştır. Attaleia da diğer kentler gibi en görkemli zamanlarını barış döneminde (*Pax Romana*) yaşamıştır. Kent hakkında sınırlı bilgiye sahip olmamızın nedeni ise modern yapılaşmanın antik kent üzerine kurulmuş olmasıdır. Bu yüzden arkeolojik bir çalışma yapmak pek de mümkün olmamıştır. Kentten özellikle İS. I. ve II. yüzyıllara tarihlenen çok sayıda yazılı belge ele geçmiştir. Ancak Geç Dönem'e gelindiğinde Attaleia hakkındaki bilgilerimiz azalmaktadır. Çünkü ilk iki yüzyıla karşılaştırıldığında yazıt sayısında ciddi bir azalma görülmektedir. Kentin sosyal ve kültürel gelişiminde Geç dönemde bir düşüş olduğu özellikle de Perge ve Side gibi unvan almak konusunda rekabete giremediği anlaşılmaktadır.

Attaleia kentinde İS. III. yüzyıldan imparator ve imparator ailesini onurlandıran yazıtlar bilinmektedir. Bunlardan iki tanesi Septimius Severus ve karısı Iulia Domna içindir. Her ikisi de danışma ve halk meclisi tarafından bir heykelle onurlandırılmışlardır (Bkz. Tes. İ. 1 ve 2). Severus ve ailesi Parth savaşı için İS. 197 yılında Suriye'ye giderken ve İS. 215 yılında Pamphylia'ya uğramışlardır¹⁵⁹. Severus ve Iulia Domna için Attaleia'da basılan sikkeler onların bu kente uğramış olduklarını göstermektedirler. Severus sikkelerinde, arka yüzde

¹⁵⁹ Brandt 1992, s. 163.

Severus büstünün yanı sıra tanrı Dionysos figürü de yer almaktadır¹⁶⁰. Iulia Domna için bastırılan sikkelerde ise, arka yüzde Domna büstü, üçgen alınlıklı ve iki sütunlu tapınak içinde Perge *baitylos*'u, yarım ay ve yıldız figürleri ve Athena büstü vardır¹⁶¹. Kentte onurlandırılan diğer bir imparator Elagabalus'tur. İS. 222 yılına tarihlenen yazıtta, imparatorun adı *damnatio memoriae*'ye uğratılarak taş üzerinden silinmiştir. (Bkz. Tes. İ. 3) Severus hanedanlığından, imparator olan Severus Aleksander (İS. 222-235) için herhangi bir onurlandırma ya da ithaf yazıtı bulunmamakla beraber, imparatorun İS. 231-233 yıllarında Attaleia'ya geldiğini sikkeler aracılığıyla öğrenmekteyiz¹⁶². İmparator Gordianus III için Attaleia'dan herhangi bir yazıt bilinmemektedir. Kentte, Gordianus III döneminde imparator adına sikke bastırıldığı bilinmektedir¹⁶³. Gordianus III'ten sonra onun halefi olarak yerine geçen Philippus Arabs, Attaleia'da γεροαίοί (yaşlılar meclisi) tarafından heykeli dikilerek onurlandırılmıştır. (Bkz. Tes. İ. 8) Ancak kente gelip gelmediği kesin değildir¹⁶⁴.

Valerianus – Gallienus (İS. 253-260) dönemlerinde Attaleia kenti sikke bastırmıştır. Attaleia'lılar, bunu yapmakla hem Roma'nın emri altına girmeye hazır olduklarını hem de Roma'nın zaferini kutladıklarını göstermişlerdir. Bu dönemde bastırdıkları *homonoia* sikkeleri bunu vurgular niteliktedir. *Homonoia* sikkeleri kentler arasındaki dostluk ilişkilerini ve ittifakı kanıtlamak için basılmaktaydı. Valerianus II Dönemi'nde (İS. 256-258) Attaleia kenti komşusu Lykia ile beraber sikke bastırmıştır. Bu sikkelerde ayakta duran Apollon Lykios ve oturan kanatlı Attaleia Nemesis'i bir arada görülmektedir. (bkz. dn. 143) Ayrıca İS. 255 yılında Valerianus I'in, Perslere karşı savaşta bölgeden geçtiği bilinmektedir¹⁶⁵.

İS. III. yüzyılda Attaleia hakkında öğrenilen bir bilgi ise kentin kendisini 'koloni kent' olarak ifade etmesidir. Attaleia, İS. III. yüzyıla tarihlenen bir Zizyphos bayram yazıtında (Bkz. Tes. B. 1) ve muhtemelen *Tetrarkhia* dönemine tarihlenen bir miltaşında da koloni olarak belgelenmektedir¹⁶⁶. İS. III yüzyıl ortalarından itibaren IV. yüzyıla kadar herhangi bir imparator onurlandırma yazıtı bilinmemektedir. Kent, İS. IV. yüzyılda ilk olarak imparator Valentinianus I ya da Valentinianus II'yi (İS. 364-375 ya da 376-392) bir heykel ile onurlandırmaktadır. (Bkz. Tes. İ. 19) Yine bu yazıtta da kent kendisini "Attaleia'lıların pek

¹⁶⁰ Baydur 1986, Dionysos için bkz. s. 444-445, nr. 29-30.

¹⁶¹ Baydur, *a. g. e.*, *Baitylos* için bkz. s. 447, nr. 33; Athena için bkz. s. 448, nr. 34.

¹⁶² Baydur, *a. g. e.*, s. 39.

¹⁶³ Baydur 1976, 66; Baydur 1986, s. 448, nr. 37.

¹⁶⁴ Kienast 1990, s. 197vd.

¹⁶⁵ Baydur 1986, s. 42.

¹⁶⁶ Gökalp 2008, s. 179, no. 4.10.2.

ünlü kolonisi” (ἡ λαμπροτάτη) Ἀτταλέων κολωνεία) olarak ifade etmiştir. Ancak daha sonra, bir heykel kaidesiyle onurlandırılan İmparator Theodosius’un (İS. 379 - 395) yazıtında kent yine *polis* olarak ifade edilmektedir. (Bkz. Tes. İ. 20) Kentin resmi olarak mı yoksa propaganda amacıyla mı kendisini koloni kent olarak ifade ettiğine dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak daha çok propaganda amacıyla kullandığı tahmin edilmektedir. Attaleia’dan, ele geçen diğer bir yazıt ise muhtemelen IV. yy.’a tarihlenen bir vali onurlandırma yazıtıdır¹⁶⁷. Bu yazıt, İS. IV. yüzyılda metrik yazılan onurlandırma yazıtlarından birine örnektir.

Geç Dönem’de “λαμπροτάτη” superlativ sıfatını Side ve Perge kentleri de kullanmışlardır. Bunu ele geçen yazıtlardan bilmekteyiz.(örnek ver) Ancak elimizdeki verilerden anlaşıldığı üzere Attaleia sadece “λαμπροτάτη” sıfatıyla yetinmiştir. Perge ve Side gibi eyaletin *metropolis*’i olamamıştır. Yine diğerlerinin elde ettiği *asylia* ve *neokoros*’luk haklarını elde ettiğine dair herhangi bir veri henüz bilinmemektedir. Attaleia bir liman kenti olmasına rağmen hiçbir zaman Side’nin limanı kadar önemli bir liman da olamamıştır. Dolayısıyla Attaleia’nın Geç İmparatorluk Dönemi’nde her zaman Side ve Perge’nin gerisinde kaldığı söylenebilir. Ancak kentin diğer Pamphylia kentlerinden farkı kentte çok sayıda İtalik kökenli vatandaşın yaşamasıdır. Bundan dolayı Attaleia’dan, diğer Pamphylia kentlerine nazaran daha fazla senatör ve atlı sınıfına mensup kişi bilinmektedir¹⁶⁸. Fakat Attaleia, kentler arasında yüksek rütbeye işaret eden *neokoros* unvanını elde edememiştir. *Neokoros*'luk ve *metropolis*'lik için yarışan en önemli iki kent Perge ve Side'nin yanında arka planda kalsa da Attaleia’nın eski ihtişamını Bizans Dönemi’nde geri kazandığı bilinmektedir. Ancak Attaleia’nın başkent olup olmadığına dair henüz bir belge bulunmamıştır.

-Perge

Perge Geç Dönem’de de hem sosyal hayatını hem de ekonomik durumunu devam ettirmiştir. Bunu kentte düzenlenmeye devam eden bayramlar, alınan unvanlar, sikke basımının devam etmesi ve askeri bir üs olmasından anlamaktayız. Geç Dönem için çekilen kaynak sıkıntısı ve veri eksikliği Perge kenti için de geçerlidir. Ancak yine de elde edilen

¹⁶⁷ Yazıtın harf karakteri, aynı yerde bulunan ve İS. IV. yüzyılın ikincisi yarısına tarihlenen başka bir yazıt ile aynıdır. Buna göre bu yazıt da İS. IV. yüzyılın ikincisi yarısından olmalıdır. Taş üzerinde bulunan haç, onurlandırılan şahsın Hıristiyan olduğuna işaret etmektedir. Şiir, onurlandırılan kişinin adını zikretmemektedir. Krş. Gökalp 1999, s. 73-74, no. 2.

¹⁶⁸ Karş. Gökalp 2008.

veriler ışığında Perge kentinin Geç Dönem toplum yapısına ve gelişimine ışık tutulmaya çalışılacaktır.

İS. III. yüzyılın başında Perge *gerousia*'sı, Roma imparatorlarından Gordian I, Gordianus II ve Gordianus III'ü onurlandırmıştır. (Bkz. Tes. İ. 4, İ. 5 ve İ. 7) Perge kenti İmparator Valerianus döneminde (İS. 253-260) imparatorluk tapınağı ile onurlandırılmıştır. Perge'de ana cadde ve *agora* arasında dikilmiş ve Tacitus dönemi (İS. 275-276) bir *terminus post quem* kabul edilen *acclamatio* yazıtında (Bkz. Tes. T. 3) *asylia* hakkına sahip tek kent ve Vespasianus döneminden beri *neokoros* hakkına sahip olmasıyla övünmektedir. Ayrıca kent Tacitus döneminde *metropolis* unvanıyla ödüllendirilmiştir ve bunu Side ile arasında rekabet haline getirmiştir. Yazıt, kentin kutsal *vexillum*'u (ἱερῶ οὐξίλλω τετειμημένῃ) barındırdığını göstermektedir. Perge'den Gallienus dönemine ait bir sikke üzerinde *vexillum* bulunmakta ve IEPON OYIEIAON lejantı okunabilmektedir. Bu büyük ihtimal Roma ordularını Got boylarına karşı savaştığı sırada, imparator Tacitus'la birlikte giden bir müfreze (vexillatio) ait olmalıdır¹⁶⁹. İS. III. yüzyılda Pamphylia, Valerianus-Gallienus (İS. 253-268) zamanından beri Roma'nın doğu seferleri sırasında lojistik açıdan önemini korumaya devam ettirmiştir. Özellikle Perge de askeri üs olarak bölgenin en önemli kenti haline gelmiştir. Bu onurlar, Tacitus zamanında imparatorluk kasasının (ὁ θησαυρὸς τοῦ κυρίου) ordu karargâhıyla birlikte Perge'ye yerleştirilmiş olduğuna işaret eder. Bu, büyük bir ihtimalle bu dönemlerde kentte bulunan Roma askeri birlikleri yüzündendir. *Cohors I Flavia Numidarum* askeri birliği Perge ile ilişkili olarak belgelenmiştir. Ayrıca aynı *acclamatio*'da kentin gümüş sikke basma hakkına sahip olduğu ve Ephesos Artemisi'nden sonra Artemis Pergaia'nın geldiği vurgulanmaktadır. Perge Tacitus zamanında dört *neokoros* hakkına sahip iken Side altı *neokoros* hakkına sahiptir. Ayrıca bu dönemde Perge'de imparator onuruna 'Tacitus Bayramı' oyunları kutlanmıştır¹⁷⁰. (Bkz. Tes. B. 2, 3 ve 4) Perge rakibi Side'ye nazaran bazı ayrıcalıkları geç elde etmiş olsa da kentin *metropolis* unvanını Side'den önce almasından Side karşısında ezici bir üstünlük sağladığı anlaşılmaktadır. Kentin elde ettiği eşsiz ve kapsamlı onurlarının yanı sıra ayrıca bu yazıt İS. III. yüzyılda, yani kriz zamanında, kentin ihtişamını hala sürdürebildiğini göstermektedir. Buradan Perge'nin III. yüzyıl krizine direnebildiği kabul edilebilir.

¹⁶⁹ Kaygusuz 1984, s. 3; Brandt 1992, s. 160; Mitchell 1993, s. 238; Foss 1996, s. 14-16; Haensch 1997, s. 290.

¹⁷⁰ Mackay 1990, s. 2057; Mitchell 1993, s. 224.

-Silyon ve Aspendos

Yüzyıllardan beri çok ünlü bir kent olan Aspendos ile ilgili ne yazık ki Geç Dönem'e ilişkin güvenilir bilgiler yoktur. Bu, kentte yürütülen herhangi bir kazı ya da araştırmanın olmaması ile alakalı olsa da yine de Side'nin Hellenistik Dönemde Aspendos ile girdiği yarışa Geç Dönem'de devam etmemesinden kentin çok da ön planda bir kent olmadığı anlaşılmaktadır. Aspendos kentini düzenli olarak konsil listelerinde görmek mümkündür¹⁷¹. Silyon ve Aspendos'la ilgili coğrafik ve toplumsal olarak Geç Dönem'e ilişkin bilgilerimiz çok fazla bulunmamaktadır. Ancak V. yy.'da *Primoupolis* olarak adlandırılan kent bu zamanda açık bir şekilde komşu kent Perge'nin gölgesi altında kalmıştır¹⁷². Silyon ve Aspendos'la ilgili coğrafik ve toplumsal olarak Geç Dönem'e ilişkin bilgilerimiz çok fazla bulunmamaktadır. Aspendos'un Valerianus-Gallienus dönemde bastırdığı sikkenin arka yüzünde Aspendos'un kent tanrıçası, tanrıça Roma ile tipik bir *homonoia* duruşuyla tokalaşır vaziyette görülmektedir. Söz konusu sikkenin lejantında "Aspendos, *symmakhos* Romaion" ifadesi yer almaktadır. Yine bu dönemde Silyon'dan ele geçen sikkelerde de benzer ifadelerle birlikte tokalaşma motifleri yer almaktadır. Bu kentler tokalaşma motifini Sasaniler'e karşı savaşta Romalıların yanında olduklarını göstermek için kullanıyorlardı. Silyon'dan bilinen başka bir sikke ise Valerianus II dönemine tarihlenen arka yüzde Asklepios ayakta durur vaziyettedir.

Şekil 3.2 Silyon, Valerianus II Dönemi

¹⁷¹ 431 yılı Ephesos Konsili'nde ve Hiorekles tarafından çok fazla kaydedilmiştir.

¹⁷² Brandt 1992, s. 173.

-Side

Side'nin Roma Dönemi'nde sahip olduğu topografik ve sosyo-kültürel zenginliğinden daha önceki bölümlerde bahsedilmişti. Geç Roma Dönem'ine gelindiğinde Side istikrarlı bir şekilde politik ve ekonomik gücünü sürdürmeyi başarmıştır. Side'nin, pek çok imparator ve özellikle imparator ailesine mensup kişileri onurlandırıldığını yazıtlar aracılığıyla öğrenmekteyiz. Side, imparatorlarla arasını iyi tutarak, Roma ile eskiden beri güçlü olan bağına daha da pekiştirmiştir. İS. III. yüzyılın başlarında imparatorlar Marcus Aurelius ve Elagabalus ya da Caracalla onurlandırılmaktadır¹⁷³, ayrıca Caracalla heykeli dikilerek iki kez daha onurlandırılmaktadır¹⁷⁴.

Severus Alexander'in annesi Iulia Mamaea *mater castrorum* (=orduların anası) unvanıyla onurlandırılmaktadır¹⁷⁵. *I. Flavia Numidarum cohors*'u Gordianus III'e adakta bulunmaktadır. (Bkz. Tes. İ. 6)

M. Aur. Obrimianos Konon'un bütün *oikomen*'ler için kurduğu bayramın ilk *gymnasiarkhos*'luğunu kendisinin yaptığı Pythia oyunlarını, imparator Gordianus III (İS. 238-244) 243 yılında "İmparatorluk Pythia Oyunları" olarak yükseltmiştir. Yani bu oyunlara *oikoumenikos, isopythios, ekeheirios, iselastikos* imtiyazlarını bahşetmiştir¹⁷⁶. (Bkz. Tes. E. 2) Konon da buna teşekkür etmek için bayrama *Apolloneius Gordianeius* sıfatını eklemiştir¹⁷⁷. Gordianus ve karısı Tranquilliana resimli basılan sikkelerin çoğunda verilen bu imtiyazlar kutlanmaktadır¹⁷⁸. Bununla birlikte, Side kenti İS. III. yüzyılın ilk yarısında kendisini kutlanan oyunların heyecanına kaptırmıştır. Gymnastik ve müzik oyunlarına artan ilgi Valerianus – Gallienus zamanı ortalarına kadar devam etmiştir.

İS. 255-256 yılına tarihlenen ve İmparator Gallienus'u onurlandıran bir yazıtta Side kenti, "ἡ φίλη, σύμμαχος, πιστὴ Σίδη" (Romalıların dostu ve sadık müttefiği Side) olarak belgelenmektedir. (Bkz. Tes. İ. 10) Ayrıca Side, Valerianus-Gallienus (İS. 253-268) döneminde bastırıldığı sikkelerde de yine "*Romalılar'ın phile, symmakhos ve piste'si*" olarak adlandırılmaktadır. Aspendos'un aynı dönemde bastırıldığı sikkenin arka yüzünde ise Aspendos'un kent tanrıçası, tanrıça Roma ile tipik bir *homonoia* duruşuyla tokalaşır vaziyette

¹⁷³ Nollé 1993a, no. 38

¹⁷⁴ Nollé 1993a, no. 39 ve 40.

¹⁷⁵ Nollé 1993a, no. 41.

¹⁷⁶ *Oikoumenikos*: Evrensel yarışmalar, yani imparatorluğun her yerinden gelen sporcular ve sanatçılar yarışmalara katılabilir demektir. *İselastikos*: Kente zafer töreniyle girmeye hak kazanan muzaffer sporcu.

¹⁷⁷ Nollé 1993, s. 206.

¹⁷⁸ Nollé 1990, s. 258vd.

görülmektedir. Söz konusu sikkenin lejantında “*Aspendos, symmakhos Romaion*” ifadesi yer almaktadır. Yine bu dönemde Sillyon’dan ele geçen sikkelerde de benzer ifadelerle birlikte tokalaşma motifleri yer almaktadır. Bu kentler tokalaşma motifini Sasaniler’e karşı savaşta Romalıların yanında olduklarını göstermek için kullanıyorlardı. Aynı dönemde Side’de basılan diğer sikkelerde kent ‘*nauarkhis*=gemi üssü’ olarak adlandırılmaktadır.

Bu örnekler bize Side’nin Roma’ya hangi yönde desteği olduğunu göstermektedir. Kent limanındaki tersanesiyle, ihtiyaç olan araç gereciyle ticari gemilerini muhtemelen Roma’nın hizmetine sunmuştur. Side bir kıyı kenti olarak, Sasanilerin zorla ulaşabileceği bir deniz üssü olarak Doğu’da Roma’nın savaş yönetimi için hiç de azımsanmayacak bir rol oynamıştır. Pamphylia’dan ve Anadolu’nun diğer bölgelerinden toplanan savaş için gerekli olan malzemeler ve hububat desteği Side’den deniz yoluyla Suriye’ye gönderilmişti ve buradan da kara yoluyla cephelere ulaştırılmış olmalıdır. Muhtemelen Küçük Asya’dan toplanılan askerler de kara yolundan yürüyerek Side’ye ulaşmış ve buradan sevk edilmiş olmalılardır.

Side kenti limanıyla övünmeyi göz ardı etmemiş bunu sikkeler üzerinde resmetmiştir. Side’de Maximinus Thrax Dönemi’nden bir sikke üzerinde liman tasviri vardır¹⁷⁹.

3.3 Maximinus Thrax Dönemi Liman Tasviri

Side’nin Gordianus III (İS. 238-244) ile Valerianus I (İS. 253-260) dönemlerinde Aspendos, Attaleia ve Perge ile *homonoia* anlaşmaları yaptığı bilinmektedir¹⁸⁰. Muhtemelen bu *homonoia*’nın altında yatan sebep, iki kentin birbirlerine olan sempatisi değil iki taraf arasında bir denge oluşturmaktır. Valerianus Dönemi’ne ait olan ve Side ile Aleksandria arasındaki *homonoia*’ya işaret eden bir sikke üzerinde Athena ile Isis görülmektedir¹⁸¹.

¹⁷⁹ SNG von Aulock, nr. 4828; krş. Nollé 1993, s. 31.

¹⁸⁰ Nollé 1990, Aspendos için: sikke 108; Perge: sikkeler 113-116; Attaleia: sikke 111. Ayrıca bkz. Myra için: sikke 98; Sagalassos: sikke 110, Delphi: sikke 118.

¹⁸¹ Franke – Nollé 1997, s. 166, no. 1639A.

Aurelianus Dönemi'nde (İS. 270-275) Athena Tapınağı'na *asylia* hakkı verilmiştir¹⁸². İS. III. yüzyıl sonu, IV. yüzyıl başına tarihlenen bir yazıtta Side *demos*'unun Roma *demos*'unu onurlandırması da kentin Roma halkıyla olan dayanışmasını doğrular niteliktedir. (Bkz. Tes. İ. 21) Zira bu yazıt Roma ile Side arasındaki *homonoia*'yı vurgulamaktadır¹⁸³. Side kenti, Diocletianus (İS. 284-305) ve Maximianus'a (İS. 286-305) ithafta bulunmuştur¹⁸⁴. Ayrıca yine Diocletianus'u onurlandırmıştır. (Bkz. Tes. İ. 11)

Şekil 3.4 Perge - Side Homonoia Sikkesi

İS. IV. yüzyıla gelindiği zaman Side kenti, imparatorlar ve imparatorluk ailelerine onur payelerini sürdürmektedir. Kentten Constantinus'a ait onurlandırma ya da ithaf yazıtı bilinmemektedir. Ancak Constantinus'un annesi Flavia Iulia Helena'nın onurlandırıldığı görülmektedir. (Bkz. Tes. İ. 12 ve 13) Bu yazıtta Side kenti, "*Sideliler'in seçkin metropolis'i*" (ἡ λαμπρὰ Σιδιτηῶν μητρόπολις) ifadesiyle görülmektedir. Helena'nın burada onurlandırılmasının sebebi, kutsal topraklar Kudüs'e yaptığı seyahati sırasında muhtemelen Side'ye uğramış olması olabilir¹⁸⁵. Bu yazıt İS. 324 sonu ile 328 sonu ya da 329 başına tarihlendirilebilir¹⁸⁶. Bu tarihlerde Side'nin başkent olmasıyla övünmesi kentin ihtişamını istikrarlı bir şekilde sürdürdüğüne işarettir. Constantius II'nin (İS. 337-361) heykelle onurlandırıldığı yazıtta kent yine *metropolis* unvanı ile karşımıza çıkmaktadır. (Bkz. Tes. İ. 14) Kentin kendini bu şekilde ifade etmesi statüsünde iddialı olduğunu göstermektedir. Kentten onurlandırılan diğer imparatorlar ise, tanrı olarak onurlandırılan Flavius Claudius Iulianus II (İS. 360-63) ve Flavius Gratianus (İS. 367-383)'tur. (Bkz. Tes. İ. 15 ve 16) Ayrıca

¹⁸² Nollé 2001, s. 90.

¹⁸³ Dönmez Öztürk 2007, s. 167vd.

¹⁸⁴ Nollé 1993a, no. 45.

¹⁸⁵ Helena'nın Doğu seyahati sırasında İS. 327 yılında Side'ye uğramış olduğu düşünülmektedir. Karş. Nollé ibid., s. 130vd.

¹⁸⁶ Karş. Nollé 1993a, s. 322vd; Onur 2006, s. 197vd, no. 4.

başka bir yazıtta da Valentinianus II (İS. 375-392), Theodosius I (İS 379-395), Arcadius (İS. 383-408) ve oğlu Honorius *nobilissimus puer* (İS. 393-423) bir arada onurlandırılmışlardır. (Bkz. Tes. İ. 17)

Side'de *mouseion*'un bir üniversite gibi kullanılması kentin kültürel açıdan da zengin olmasını sağlamıştır. Nitekim Side kentinden pek çok ünlü hekim, hatip, sofist, filozof ve şair çıkmıştır. Geç Dönem'den bilinen, Roma kentinde bulunmuş bir yazıtta Sideli sofist Seccius Trophimos için karısı Iulia Crispina mezar yaptırmıştır. Yazıt tam bir tarihleme yapılmamakla birlikte İS. II./III. yüzyıla tarihlenebilir. (Bkz. Tes. T. 7) Geç Dönem'de Side'den bilinen Sideli hekim T. Fl. Coelius Severus yaşarken kendisi ve ailesi için mezar yaptırmıştır. (Bkz. Tes. T. 8) İS. II.-III. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta Nane için bir epigram bilinmektedir. (Bkz. Tes. T. 9) Bu epigramda Hesiodos'tan bir mısra alıntı yapılmıştır. Bu da bize halkın kültür seviyesinin ne kadar yüksek ve gelişmiş olduğunu göstermektedir. Yine Side'den Geç Dönem'e tarihlenen bir *homonoia* anlaşması bilinmektedir. (Bkz. Tes. T. 4) Bu anlaşma un eleyiciler ve ekmek yapımcılar arasında gerçekleşmiştir. Bu yazıt Side kentinde var olan meslek gruplarına bir örnektir.

-İmparator kültü

Antik dönemde Yunan tanrılarının kültlerinin yanı sıra, Roma imparatorlarının ve onların ailesinin kutsanması da çok önemliydi. Onlar, tanrıların kültüyle bağlantılı olarak tanrıymış gibi tapınım görmüşler ve onlarla eşit derecede saygıyla anılmışlardır. Tanrılar için olduğu gibi imparatorlar için de tapınak inşa edilmiş, onların heykelleri dikilmiş, onlara adaklar adanmıştır. Ayrıca kentler tarafından imparatorlar adına büyük bayramlar (oyunlar) kurulmuştur. Bu düzenlenen bayramlar için düzenli olarak bir *agonothetes* seçilmekteydi. İmparator adına tesis edilen bu oyunlar, *μεγάλοι πενταετηρικοί Καισαρεῖς οἱ ἄ γῶνες*, yani dört yılda bir yapılan 'Büyük Caesar Bayramları' adını almaktaydı.

Side'de imparatorluk kültü ilk defa imparatorun talebi üzerine Caracalla (İS. 211-217) için kurulmuştur. Side'den ele geçen bir sikkede Athena tahtta oturur vaziyettedir ve ileriye doğru uzattığı eliyle Caracalla'nın heykelini tutmaktadır. Bu baskının bir bölümü imparator büstünün kente deniz yoluyla geldiğini göstermektedir. Caracalla kente kendisinin altın ya da altın kaplamalı bir *eikon*'unu hediye olarak göndermiştir¹⁸⁷. Sideliler heykeli bir bayram

¹⁸⁷ Nollé 1990, sikke 60 ve 61.

töreniyle Athena tapınağına götürmüşler ve bundan sonra İmparator Caracalla Athena ile birlikte kült haline gelmiştir¹⁸⁸.

Attaleia'nın esas bayramı imparatorluk kültü ile bağlı olanıdır. Kentte, imparator ve ailesine ait kültler İS. I. yüzyılın ilk yarısında yoğun bir şekilde görülmektedir. Ayrıca Tanrıça Roma kültü de kentteki Romalıların varlığının göstergesidir.

Bu kült yerlerinden bazılarında Roma imparatorları tarafından çeşitli haklar verilmektedir. Bir kent bu haklarla bir imparatorluk kültü tapınağına sahipse *neokoros* (tapınak bekçisi) diye adlandırılırdı. Bu onur unvanını pek çok Anadolu kenti gibi Pamphylia kentleri de talep etmiştir. Bu unvanı birden fazla almak mümkündü ve kentler bunu elde etmek için aralarında kıyasıya mücadele etmişlerdir. Geç Dönem'de özellikle Perge ve Side arasındaki *neokoros* unvanı kazanma yarışı ciddi boyutlara ulaşmıştır.

Side kenti de diğer Küçük Asya kentleri gibi bu ayrıcalıkları elde etmiştir. Side'nin Hellenistik ve Klasik Dönem'de Aspendos ile arasında düşmanlık vardır¹⁸⁹. Ancak Aspendos'un yerini İmparatorluk Dönemi'nde ve Geç Antik Dönem'de Perge kenti almıştır¹⁹⁰. Perge ile arasında birbirlerinden unvan alma konusunda üstün olma ve başkent olabilme rekabeti başlamıştır. Side kenti bir sikke¹⁹¹ ve bir yazıttan öğrendiğimize göre

Valerianus – Gallienus Dönemi (İS. 253-268) başında, İS. 254'te, iki *neokoros* hakkına sahipti: Bunlar Apollon ve Athena'dır. (Bkz. Tes. İ. 10)

Şekil 3.5 Valerianus-Gallienus Dönemi Side *Neokoros* Sikkesi 1

Yine Valerianus – Gallienus zamanında üçüncü *neokoros*'luk hakkını kazanmıştır.

Aurelianus (İS. 270-275) zamanında üç adet *neokoros* sayısı aynı kalmıştır. Tacitus zamanına

tarihlenen bir yazıtta Side kentinin τ]ῆς λαμπροτάτης κ[αὶ ἐνδό][ξ]ου ἑξάκις νεωκό[ρου Σίδης]-

Şekil 3.6 Valerianus-Gallienus Dönemi *Neokoros* Sikkesi 2

¹⁸⁸ Nollé 1987, s.104, no. 3.

¹⁸⁹ Nollé 1993b, s. 301-304.

¹⁹⁰ Nollé *a. g. e.*, s. 311-315.

¹⁹¹ Nollé 1990, sikke 58: Sikke üzerinde her iki elinde bir mabet taşıyan şehir tanrısı tasvir edilmiştir.

[[τ]ῶν πόλεως, ‘Sidelilerin son derece seçkin ve ünlü kentinin altıncı kez *neokoros*’luk hakkı” aldığı belgelenmektedir. İmparator Tacitus (İS. 275-276) Side kentine kendisinden en azından iki adet *eikon* göndermiş olmalıdır. Bunun üzerine muhtemelen Side’nin *demus*, *boule* ve *gerousia*’sı şükran borcunu ödemek istemiş ve hediye edilen bu heykellerin yanında ‘kutsal senato heykelini’ dikmişlerdir¹⁹². Side’nin altı tane *neokoros* hakkına sahip olması kente yüksek bir prestij sağlamıştır. Çünkü Tacitus zamanında Perge henüz dört *neokoros* hakkı alabilmişti. Roma İmparatorluğu sınırlarında bu sayıda *neokoros*’luk hakkı elde edebilen tek kent Side’dir¹⁹³. Perge’nin de şüpheli bir şekilde 6 neokor hakkı vardır¹⁹⁴. Ayrıca tapınım alanlarına verilen *asylia* (=dokunulmazlık) hakkı vardır. Aurelianus zamanında sikkelerde *asylia* hakkına sahip olarak görülmekte ve bir yazıtta da kentin tanrıçası Athena’nın *asylia* hakkından bahsedilmektedir. (Bkz. Tes. T. 3) Yine Perge kenti de seçkin, ünlü ve *neokoros* unvanlarını kullanmakta Side’den geri kalmamıştır. (Bkz. Tes. T. 1, 2 ve 5) Side’nin Perge ile çekişmesi Pamphylia’nın birinci kenti olma konusunda her zaman devam etmiştir. Her ikisi de İS. 253-260 yıllarında bunun için imparatora başvurmuşlardır. İmparator ise her iki kente eşit onur vermiş ve bundan sonra Side ve Perge’de özellikle sikkelerde kendilerini birinci kent ilan etmişlerdir. Her ikisi de Yunanca’da “bir” anlamına gelen A (alpha) harfini sikkelerinde kullanmışlardır. Ayrıca kent kendini Geç Dönem’de bir gelenek haline gelen “pek seçkin kent olarak” adlandırmaktadır. Side muhtemelen Probus döneminde *metropolis* unvanı almıştır¹⁹⁵.

3.2.1 III. Yüzyıl ve Sonrasında *Euergesia* ve *Euergesia* Sistemindeki Farklılaşmalar

Geç Antik Dönem’de Roma toplumunda devlet hizmetinde görev yapmak politik güç ve prestij sahibi olmak demektir. Aynı zamanda bu, peşin maaşlı bir iş ve kolay yoldan zenginleşmek anlamına geliyordu. III. yüzyıl ve sonrasında imparatorların merkezileşme ve vergi yüklerini artırma girişimleri sonucunda eşraf aileleri artık I. ve II. yüzyıllarda olduğu gibi yerel düzeyde *euergesia* ve *leiturgia* yapmak istememiş hatta devletin talep ettiği vergileri ödemekten de kaçınmışlardı. Bu isteksizliğe bağlı olarak Geç Dönem’de artık *euergetes*’ler yerel eşraf sınıftan değil de, Roma İmparatorluğu’nun idari memurları (*comes*, *pater tes poleos*) arasından karşımıza çıkmaktadır. Küçük Asya’da, İS. IV. – V. yüzyıllarda kamu binalarının kuruluşunu genellikle eyalet valileri üstleniyordu. Yani *euergesia* ve kent için

¹⁹² Nollé 1993a, s. 287-288.

¹⁹³ Burrel 2004.

¹⁹⁴ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Burrel, *ibid.*

¹⁹⁵ Nollé 1990, s. 255; Nollé 1993b, s. 312vd.

diğer yararlı hizmetleri finanse eden bir *comes* ya da kentin babası yani *pater tes poleos*'tu. Çünkü muhtemelen eşraf kesim artık *euergesia* yapmak istemediği için merkezi yönetim kentin zengin kişisini *euergesia* yapması için *pater tes poleos* olarak atıyordu. '*Pater tes poleos*' unvanı V. ve VI. yüzyıllarda özellikle yazıtlarda ve yasa metinlerinde sıkça karşılaşılan bir ifadedir¹⁹⁶. Bu dönemde ayrıca eyalet valileri onuruna metrik yazıtlar dikmek de genel bir uygulama haline gelmiştir¹⁹⁷. Örneğin Side'den ele geçen *comes* yazıtlarında epigram şeklinde yazılmış olanlar vardır. (Bkz. Tes. M. 9 -10) Geç Roma Dönemi'nde, eyalet yönetiminin ve kent refahının Ephesos, Sardes, Side, Perge, Aphrodisias, Ankyra gibi eyalet başkentlerinde iyi organize edildiği anlaşılmaktadır. İS. IV. yüzyıl sonu ve İS. V. yüzyılda Side, Perge ve Attaleia kentlerinden pek çok *comes* ve *pater tes poleos* bilinmektedir. (Bkz. Testimonia - Mimari Faaliyetleri İçeren Yazıtlar)

Nitekim İS. 338 – 350 yıllarına tarihlenen yazıtta vali *Flavius Areianus Alypius*¹⁹⁸, Side kentinin limanını işler hale getirmesi sebebiyle vatanın *euergetes*'i olarak tanımlanmaktadır. (Bkz. Tes. S. 4) Vali, alüvyonlarla dolmuş Side limanını tekrar işler hale getirmektedir. İS. 338 yılında Constantinus döneminde Perslere karşı savaşta Side limanı tekrar önem kazanmış olmalıdır. Burası Doğu'da bu savaşı idare etmek için ikmal merkezi haline gelmiştir¹⁹⁹. Bu yazıt Geç Dönem'de değişen *euergesia* sistemine bir örnek olabilir ancak kentin ve dolayısıyla Roma'nın yararına yapılan bu tamirata Roma devletinin bir yöneticisinin üstlenmesini de belki de doğal karşılamak gerekir.

Söz konusu bu devlet görevlileri yazıtlarda bazen yalnızca *euergetes* unvanıyla anılmakta ya da vatanına karşı iyi niyet (*eunoia*) gösterdi şeklinde ifadeler rastlanmaktadır. Ancak bunların kent için nasıl bir *euergesia*'da buldukları anlaşılamamaktadır. Örneğin Attaleia'da P. Flavonius Paulinus, 250 yılı civarında Lykia- Pamphylia'nın *legatus*'udur. P. Flavonius Paulinus'un kardeşi Gaius Flavonius Anicianus Sanctus'un Attaleia kentine karşı iyi niyet göstermesi, kente bir *euergesia* hizmetinde bulunduğunu düşündürmektedir. Ancak, bunun ne tür bir hayırseverlik olduğu yazıt aracılığıyla anlaşılamamaktadır. (Bkz. Tes. E. 3)

İS. 212 yılından sonra Roma vatandaşlığını almış, yerel eşrafın önde gelen isimlerinden biri olan Kasai'lı M. Aur. Oribrianos Konon, hem kendi yerel kenti Kasai'da hem de Side'de

¹⁹⁶ Roueché 1979, s. 176vdd.

¹⁹⁷ Karş. Mitchell 2007, s. 336.

¹⁹⁸ Korinth limanında Lehaion'da bir onurlandırmada geçiyor. Ayrıca bir papyros vasıtasıyla mısır eyaleti *praeses*'i olarak biliniyor. Bu belgede diasemotatos comes ve hegemon titillerini almış. Side metninde *comes* titilini almadığı için, papyros bu yazıt için bir *terminus post quem*'dir.

¹⁹⁹ İS. III. yy.'da limanın önemi ve büyüklüğüne ilişkin bkz. Nollé 1990, s. 257.

çeşitli memuriyetler üstlenmiştir ve kızı Aur. Cononiane Clas tarafından heykeli diktilerle onurlandırılmıştır. (Bkz. Tes. E. 2) Obrimianos Konon, Kasai kentinde birer kez *arkhon* (eponym memuriyet) ve *eirenarkhes*'lik ve iki kez başrahiplik yapmış; ayrıca Side'de de *demiourgos*'luk, *agonothetes*'lik ve ilk kez yapılan *oikoumenikos isopythios ekeheirios iselastikos Apolloneius Gordianeius Antoneinius* bayramının *gymnasiarkhos*'luğunu üstlenmiştir. Söz konusu bu bayrama İS. 243 yılında Gordianus tarafından bütün imtiyazlar ve onur sıfatları verilmiştir. Konon da buna teşekkür etmek amacıyla bayramın adına Gordianeius Antoneinius sıfatını eklemiştir. Side kentinde inşa edilmekte olan *hydreion*'un inşası için 5.000 gümüş denar vermiştir. Bu *hydreion*'dan Side'nin Hellenistik duvarının önündeki büyük *nymphaion* kastedilmektedir²⁰⁰. Ayrıca Obrimionos Konon sadece yerel düzeyde değil dışarıda da bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. Suriye'ye giden Roma ordusuna hububat (*annona*) temin etmiş; masrafını kendi cebinden karşılayarak, İmparator Severus Alexander'e elçiliğe gitmiştir.

İS. 220-240 yıllarına tarihlenen bir başka yazıtta ise (Bkz. Tes. E. 1), Aydolın Kalesi'nden yine yerel eşraf sınıfa mensup, Aurelius Mandrianus Longinus, Sidelilerin pek seçkin ve ünlü kentinin danışma ve halk meclisi tarafından onurlandırılmaktadır. Aur. Mandrianus Longinus, Kasai'lı Obrimianos gibi Side kentinde memuriyetler üstlenmiştir. *Agonothetes*'lik *agoranomos eirenarkhes*'lik ve *arkhisitones*'lik görevlerinin yanı sıra; *arkhierosynes*'lik ve Augustus'a başrahiplik yapmıştır. Suriye halkına üç kez kutsal *annona* göndermiştir.

İS. III. yüzyılda Got akınlarına ve Isauria saldırılarına maruz kalmış Pamphyhia bölgesinde bu dönemde *eirenarkhes*'ler barış koruyucuları olarak ön plana çıkmıştır. Antik çağın kırsal alan güvenliğini sağlayan ve koruyan bu memurlar günümüzün jandarma işlevini görmekteydiler. İkinci yazıttan Aur. Mandrianus Longinus'un, *agoranomos*'luk vazifesini (ἄγορανομὴ σαυτα ἄγνῶς τριμῆ νοῦ τριῆ τῆς) üçer aylık dönem için yaptığını öğreniyoruz. Bu yazıttan anlıyoruz ki, Side kenti azda olsa ekonomik olarak zorlanmış ama bu durumdan kendi çabalarıyla kendini kurtarmaya çalışmıştır. Bu ekonomik kriz durumundan kurtulmuş olduğunu kentte kurulan hem ilk kez hem de hali hazırda kutlanan yerel bayramlar biraz kanıtlar vaziyettedir. Ayrıca söz konusu ikinci yazıtımızda Apollon Phoibeion bayramıyla pagan dininin yerel inanç unsuru olarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Halkın önde gelen eşraf kesiminin gelişmiş sosyal statüyü devam ettirebilmek için geç dönemin başlarında hala kendi üzerlerine düşen görevi yaptıkları açıkça görülmektedir.

²⁰⁰ Nollé 1993a, s. 206.

İS. III. yüzyıl sonlarına²⁰¹ tarihlenen ve epigram şeklinde yazılmış bir dizi yazıt grubuyla onurlandırılmış yerel *euergetes* Side’li Bryonianus Lollianus, Roma ordusunda *ducenarius*, *procurator* ve *primipilarius* olarak askeri görevlerde bulunmuştur. Yani önce *primuopilus* olarak orduya girmiş, daha sonra zengin olması sebebiyle atlı sınıfa (*equester*) yükseltilmiş ve *procurator* olmuştur. Son olarak da *ducenarius* rütbesine ulaşmıştır. Bundan sonra memleketi Side’ye dönmüş ve senatörler sınıfına mensup Quiriana Patra ile evlenmiştir²⁰². Lollianus, *consul* sınıfına mensup bir eşle evlenmesi dolayısıyla yazıtlarda *consul*’ler sınıfının akrabası olarak ifade edilmektedir. Lollianus ve Patra çiftinin, Anatoli(u)s olarak da bilinen Bryonianus Iasonianus Seleukos adında bir oğulları vardır. Lollianus ve ailesinin Side kentine yaptığı bağışla Side’nin Melas Irmağı’nın yukarısından başlayan yirmi mil uzunluğundaki suyolunu tekrar işler hale getirmiştir²⁰³. (Bkz. Tes. E. 6) Bu sebeple Lollianus *ktistes* (kurucu) unvanına sahip olmuştur. Quirina Patra Pegasis olarak adlandırılmaktadır. (Bkz. Tes. E. 7) Lollianus’un oğlu Seleukos da babası gibi *ktistes* unvanıyla nitelendirilmiştir. (Bkz. Tes. E. 8)

Bryonianus yazıtlarından, Side kentinin dört mahalleye bölünmüş olduğu ve her bir mahallenin *gerousia*’sı olduğundan daha önce bahsetmiştik. Bu mahallelerden, Tetrapolitai Mahallesi *gerousia*’sı Side’lilerin ortak kararıyla gladyatör Modestus’u ve başrahibelik yapmış Modesta’yı onurlandırmıştır. İlk yazıt tarihlenmesi için, Tacitus dönemi (İS. 275-276) *terminus post quem*’dir. Modestus kent için bir hayır işinde ya da bir iyilik de bulunmuş ki bu adam kent tarafından onurlandırılmıştır. Yine Modesta yazıtı Side kentinin altıncı *neokoros* ünvanını aldıktan sonraya tarihlenir. (Bkz. Tes. E. 4 ve 5)

Küçük Asya’da ve Syria’da çok sayıda bulunan kiliselerin yapı yazıtları, kiliselerin kuruluş masraflarının rahipler sınıfı ve rahip olmayanlar tarafından sarf edilen ortak bir çabanın sonucu olduğunu göstermektedir. Piskoposlar bu binalar için sık sık insiyatifde bulunmuşlar ama bunlar kendi toplumlarının hayırseverleri olarak kabul edilmemişlerdir²⁰⁴.

Sonuç olarak, toplumun sosyo-kültürel ve idari kurumlarını ayakta tutan *euergetia* sistemi Geç Roma Dönemi’nde değişiklik göstermiştir. Hellenistik Dönem’de ve Roma İmparatorluk Dönemi’nde kentin yerli zengin sınıfının üstlendiği *euergetia* sistemi, Geç Dönem’de vali ve kent babalarına geçmiştir.

²⁰¹ Foss 1977, s. 166-167.

²⁰² Foss 1977, s. 164.

²⁰³ Mansel 1963, *aqueductus*: s. 49-52.

²⁰⁴ Mitchell 2007, s. 335.

3.2.2 Mimari Faaliyetler

Pax Romana boyunca Küçük Asya'da ekonomik ve kültürel açıdan en verimli zamanlar yaşanmıştır. İmparatorluk Dönemi'nde kentlerin yapı faaliyetleri bakımından belli bir oranda doygunluğa ulaştıkları kabul edilebilir. Zira hemen hemen her kent merkezi İS. II. yüzyılın sonunda son derece iyi konumda bulunan zengin yapı çeşitliliğine sahiptir²⁰⁵. Pek çok kentte, tiyatro, tapınak, hamam, su kemeri, stadion ve kamu binaları gibi yapılar inşa edilmiştir. Pamphylia'da da I. ve II. yy.'larda durum aynıdır. Özellikle Perge ve Side kentleri *principatus* devrinde görkemli yapılarıyla zengin kent görünümüne örnek olmuşlardır. Geç Dönem'de ise zaten kentlerin kamu ya da özel yapılarıyla dolup taşması nedeniyle çok fazla yeni yapı yapılmasına gerek kalmamıştır. Geç Dönem'de karşımıza çıkan yapı yazıtları daha çok ya onarım ya da yenileme yazıtlarını içermektedir. Bir de Hıristiyanlığın kabul edilmesiyle birlikte Pamphylia kentlerinde kilise yapıları da yapılmıştır. Ancak bunlar ya eski tapınakların yerine geçmiş ya da yenisi yapılmıştır. Çok fazla kilise yapısı olmasına rağmen kilise yapısına ait çok fazla yazıt bulunmamaktadır.

Asya, Bithynia ve Lykia - Pamphylia gibi eskiden kurulmuş eyaletler, Roma İmparatorluk Dönemi'nin ilk iki yüzyılı boyunca kentleşme süreçlerini dolayısıyla da yapı ve imar faaliyetlerini büyük oranda tamamlamışlardır. Pamphylia kentleri de Roma dünyasında ekonomik olarak iyi durumdaydılar. Kentlerde eşraf tabakayı oluşturanlar zengin toprak sahibi ailelerdi. Bu eşraf kesim aileler servetlerini kendi kentlerinin ya da diğer kentlerin gelişimi ve güzelleşmesine harcamaktaydılar. Çok önemli olmayan küçük kentler bile çok sayıda kamu binasına ve mimari yapıya sahipti. Ayrıca Pamphylia'da Döşemealtı'nda bir örneği bulunan *mansio* yapısı da Geç Dönem'de yapılmış yapılara örnek olarak gösterilebilir. İmparatorlar, resmi memurlar ve askerlerin imparatorluk dahilindeki yolculuğu Geç Dönem eyalet yaşamı üzerinde oldukça büyük bir etkiye sahipti. Çünkü IV. yüzyıl imparatorları imparatorluğun sorunlu bölgeleri arasında sürekli dolaşıyorlardı. Diocletianus'un imparatorluğu süresince her gün ortalama 10 mil seyahat etmiş olduğu tahmin edilmektedir. Tabii ki imparatorlar seyahat ederken danışmanları, memurları ve askeri birliklerden oluşan maiyetleri ile birlikte seyahat etmekteydiler. Bu kişilerin sayısı birkaç yüz kişiyi bulabilmekteydi. Söz konusu bu imparator ve maiyetindeki kişilerin seyahat ettikleri bölgelerden talep ettikleri şeyler muazzam boyutlardaydı. Panopolis'ten (Thebai, aşağı Mısır) bir mektuplaşma böyle bir durumdaki yoğun hazırlık ve talepler için örnek teşkil etmektedir. Aşağı Thebai *nome*'sinin *procurator*'u gerçekleştirecek bir imparator ziyareti için bir dizi

²⁰⁵ Brandt 1992, s. 172.

talepte bulunmaktadır. Buna göre bölge halkı yiyecek maddesi sağlamak, ulaşım ve konaklama işini organize etmekle yükümlüydü²⁰⁶. III. yüzyıl sonrasının çalkantılı dönemlerinde, özellikle de Got saldırıları ya da Isauria ayaklanmaları sırasında bölgenin Roma imparatorları ve maiyeti tarafından ziyaret edildiği farzedilebilir. Zira özellikle Side kentinden III. ve IV. yüzyıllardan pek çok imparator ve ailesine ait onurlandırma yazıtı bilinmektedir. Bu dönemlerde onurlandırılan İmparatorlar ve İmparator ailesine mensup kişiler şunlardır: Gordianus III, Gallienus, Diocletianus, Constantinus'un annesi Flavia Iulia Helena, Constantius, Theos Flavius Claudius Iulianus, Flavius Gratianus, Valentinianus, Theodosius, Arcadius ve pğlu Honorius'tur. (Bkz. Test. İ. 6, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17)

Via Sebaste üzerinde Döşeme Boğazında rastlanan *mansio*²⁰⁷ yapısı (misafirhane) da ulaşım ve iletişim ağının önemli bir parçasıydı. Bir günlük yol mesafesinde inşa edilen *mansio*'ların arası genellikle 40 km civarındaydı. *Mansio*'larda, görevli askerlerin kaldığı gözetleme ve koruma amaçlı istasyonlar (*stationes*), üst düzey memurlar için misafirhaneler (*praetoria*), hamamlar (*balnea*) ve devlet posta ulaşımı için tesis edilmiş bir servis (*angaria*) bulunurdu. Askeri yapılar her istasyonda değil, sadece önemli yerlerde ve gümrük noktalarında yer alırdı. Misafirhane geniş bir girişle ulaşılan avlu etrafında U formu sıralanmış odalardan oluşmaktaydı. Bu odalar pansiyon, yemek odaları, hayvanların bulunduğu ahır ve arabalar için park yerinden oluşmaktaydı. *Mansio* yöneticisi *manceps* ya da *praepositus mansionis* olarak adlandırılmaktaydı. Görev süresi 5 yıl olan bu kişi genellikle emekliye ayrılmış bir asker ya da yerel idarecilerden biri olurdu. Yönetici dışında ortalama büyüklükte bir *mansio*'da 16-18 kişi çalışırdı. Bunlar arasında *hippocomi* ya da *muliones* olarak adlandırılan işçiler ortalama 40 yük hayvanının bakımıyla ilgilenirdi. Bunların dışında arabaların bakımı, temizlik gibi işlerden sorumlu başka işçiler de çalışmaktaydı. Söz konusu bu *mansio*'larda tüccarlar, devlet posta teşkilatında görevli kuryeler konaklamaktaydı. Bu *mansio*'larda belki imparatorluk sınırları içinde seyahat eden imparatorların dahi konaklamış olduğu tahmin edilebilir. Döşeme Boğazındaki bu *mansio* yapısının çevresinde taş evler, mezarlıklar ve en azından iki kilise yapısına rastlanmıştır. Söz konusu bu yapılar *mansio* çevresinde bir yaşam alanı oluşturduğunu göstermektedir. Benzeri bir istasyonun Bithynia Galatia sınırındaki Sykeon'da, Constantinopolis'ten çıkıp Syria'ya giden yol üzerinde inşa edildiğini edebi kaynaklar vasıtasıyla öğrenmekteyiz²⁰⁸.

²⁰⁶ Mitchell 2007, s. 169-70

²⁰⁷ Mitchell 1998/9, s. 173; Mitchell 2007, s. 169; Takmer-Tüner Önen 2007.

²⁰⁸ Mitchell 1993, s. 122-24; Mitchell 2007, s. 169-70

Epigrafik ve arkeolojik veriler sayesinde Geç Antik Dönem boyunca Pamphylia'daki kent kültürü daha kapsamlı bir şekilde anlaşılabilir. Geç Dönem'de pek çok değişim tespit edilebildiği gibi mimari faaliyetlerle ilgili birkaç değişim tespit edilebilir. Bunlardan biri Geç Dönem'de *euergesia* sisteminin değişmesiyle birlikte yapı faaliyetleriyle vali ya da 'pater tes poleos' (kent babası) denilen yeni bir memur ilgilenmeye başlamıştır. Bu, Latince "*pater civitates*" olarak adlandırılmaktadır²⁰⁹. Özellikle İS. V. ya da VI. yüzyılda Perge, Side ve Attaleia'dan faaliyet gösteren pek çok *pater civitates* bilinmektedir: Attaleia'dan Hierodoksos, Perge'den Gerontios, Side'den Fronto, Theodoros, Georgios, (Attaleia'dan aynı kişi var?), Side'den adı bilinmeyen *pater civitates* bilinmektedir. (Bkz. Tes. M. 2, 4, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25)

Comes Fl. Thomas ve *comes* Hierodoksos denetiminde Attaleia'da IV.- V. yy.'da kapının düz levha döşemeleri yenilenmiştir. (Bkz. Tes. M. 2) Aynı vali Thomas, bu sefer *comes* Iordanus ile birlikte görevdeyken Perge'de mozaik döşemesi yaptırmışlardır. (Bkz. Tes. M. 3) Attaleia'dan bilinen bir yapı yazıtı da Rufus'un yaptırdığı kemerlerdir. (Bkz. Tes. M. 1) Ancak Rufus'un herhangi bir idari görevi yoktur. "*Pater tes poleos*" da değildir. Perge'den ele geçen Geç Dönem yapı yazıtları yakın zamanda S. Şahin tarafından yayınlanacaktır. Perge'de ele geçen yapı yazıtları da *comes* ve *pater civitates* tarafından yapılan yapı faaliyetlerini içerir. Vali Fl. L[eon?] ve [. . .] Nestor denetimi altında Perge'de güney hamam duvarının mermer döşemesi yenilenmektedir. (Bkz. Tes. M. 5) Yine Perge'den güney hamama ait yapı yazıtları bilinmektedir. (Bkz. Tes. M. 6, 7 ve 8) Perge'de Arsenius adında biri, bir *acclamatio* yazıtında muhtemelen kilise binası olduğu tahmin edilen bir yapıda yenileme çalışması yaptırılmaktadır. (Bkz. Tes. M. 9) Ayrıca Perge'den İS. V. ya da VI. yüzyıla tarihlenen mozaik yazıtları bilinmektedir. Rahip Matronianus tarafından mozaik yer döşemesi yaptırılmıştır. (Bkz. Tes. M. 10) Aur. Artemon'un kendi cebinden ve hekim Polydeukes'in de mozaik yaptırdıkları bilinmektedir. (Bkz. Tes. M. 11-12)

Side'den bilinen Geç Dönem mimari faaliyetleri de şöyledir: İS. 212 sonrasına tarihlenen yazıtta, tapınağın içinde inşa edilen *deipnisterion*'u *ekdikos* Proklos kutsal *gerousia*'nın kasasından tamamen işler hale getirmektedir²¹⁰. İS. 238-244 yıllarına tarihlenen M. Aur. Obrimianos Konon'un *hydreion*'un inşasına onursever bir şekilde 5.000 gümüş denaria bağışladığı bilinmektedir. (Bkz. Tes. E. 2) Sideli Bryonianus Lollianus ve ailesi de muhtemelen Got saldırılarından sonra zarar görmüş 20 mil uzunluğundaki su yolunu tekrar

²⁰⁹ *Pater tes poleos* hakkında daha fazla bilgi için Bkz. Roueché 1979, s. 173-185.

²¹⁰ Nollé 2001, no. 153.

işler hale getirmişlerdir. (Bkz. Tes. E. 6, 7 ve 8) İS. 338-350 yıllarında, Side limanı ve kenti *hegemon*, yani vali Flavius Areianus Alypis tarafından yeniden yapılandırılmaktadır. (Bkz. Tes. S. 4) Yazıt Geç Dönemde vali sözcüğünün *proconsul* (ἀνθύπατος) yerine *hegemon* olarak ifade edilmesine örnek teşkil etmektedir. Alypis yazıtta liman ve kentin *ktistes*'i ve vatanın *euergetes*'i olarak geçmektedir. Side kentinde İS. 402 – 408 yıllarında Arcadius'un adına bir *forum*'unun vakfedildiği anlaşılmaktadır. Yazıtlar *nymphaihon* yakınlarında bulunmuş profilli kaidelerdir. (Bkz. Tes. M. 13 -14) Daha sonradan bulunan yazıtın sağ kısmı kırık olduğu için, birinci yazıtta bakılarak kısmen tamamlamak mümkün olmuştur. *Forum* büyük ihtimalle bir vali tarafından vakfedilmiş olmalıdır. M. 14 nolu yazıtta, Str. 7'de, *lampratatos* sıfatı ile yazılmış vali 'ἀνθύπατος' olmalıdır. Burada diğer *comes* ya da *hegemon* tamamlaması harf sayısı bakımından kısa kalacaktır. Bu tamamlama, eyaletin o sıradaki statüsüne de uygundur. Zira Pamphylia eyaleti Iustinianus dönemine kadar senato eyaleti statüsünde kalmıştır. Ayrıca *Notitia Dignitatum*'da, Pamphylia, Asya *diocesis*'ine bağlı *consul* eyalet statüsünde listelenmiştir²¹¹.

Got ve Isauria saldırılarından, ayrıca olası Sasani saldırılarından korunmak amacıyla pek çok kentin yanı sıra Side kenti de surlarını²¹² güçlendirmek için kamu binalarını yıkıp bu malzemeleri devşirme malzeme olarak sur inşasında kullanmıştır. Zira İS. IV. yüzyıl ortalarında Pamphylia valisi (*comes*) Attius Phillipus zamanında, Side'liler valinin gayretiyle tiyatronun sahne binasından itibaren ikinci bir duvar örmüşlerdir. (Bkz. Tes. M. 15)

IV. yüzyılda Perge'de yapıların genişlemesi ve yeniden inşası çok açık bir şekilde gözlemlenmiştir. Büyük bir kent kapısı ve IV. yy.'a tarihlenen yeni bir kent duvarı bu sıkıntılı zamanlarda yeniden ortaya çıkan korunma ihtiyacına işaret etmektedir²¹³. Ayrıca bu dönemde güvenliği kontrol altında tutabilmek ve dış saldırıları gözlemleyebilmek için pek çok kale yapısı kurulmuştur²¹⁴.

²¹¹ *Not. Dig. Or. I 65* (Consulares... Per Asianam tres: Pamfyliae...), II 31 (dioceses... Asianae decem: Pamfyllia...) II 4, (Sub dispositio[n]e viri illustris praefecti praetorio per Orientem sunt dioceses infrascriptae: ... Asiana ...), XXIV 12 (Sub dispositio[n]e viri spectabilis vicarii dioceseos Asianae provinciae ...: Pamfyllia); *Lat. Ver. III 2* (Diocensis Asiana habet provincias numero IX: Panfilia...) Listelerin karşılaştırması için bkz. Jones 1964, s. 381-391 (Ek III: Dioceses and Provinces)

²¹² *CIG 3 no. 4361* = Bosch 1947: no. 29 = AE [1977] no. 813 = SEG 27 [1977] no. 903 = IGSK 44,2, no. 167 = Foss1977: 172-180. Konu için bk. Mansel 1963, s. 67-70.

²¹³ Akurgal 1985, s. 331.

²¹⁴ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için söz konusu yüksek lisans tezi içinde Bkz. Bölüm: "İS. III.-V. Yüzyıllarda Pamphylia'da Gerçekleşen Tarihi Olaylar".

Side'den bilinen *comes* ve *pater civitatis* Phronton'un denetimi altında tiyatrodan onarım çalışmaları yapılmıştır. (Bkz. Tes. M. 16-17) Yazıtlardan birinde vali epigramla anılmaktadır. (M. 17) Yine İS. IV.-V. yy.'a tarihlenen kent babası görevini üstlenen ve [muhteşem eseri] ivedilikle ayağa kaldıran Theodoros bilinmektedir. (Bkz. Tes. M. 18-19) Theodoros yazıtları da epigramdır. Hatip ve *pater civitates* Georgios'un denetiminde Side'de bir yapı yenilenmiş, Attaleia'da ise surların tamiraty yapılmıştır. (Bkz. Tes. M. 20-21) Sideliler tıpkı komşuları Perge gibi kendilerini “Yaşa Side” yazılı bir *acclamatio* ile lanse edilmişlerdir. Yazıt Geç Dönem'e ait olup, bir suyolu arkının üzerinde bulunmuştur. (Bkz. Tes. M. 22) IV. ya da V. yüzyıla tarihlenen bir yazıttan Severinus adında birinin bir kuruluş yaptırdığı bilinmektedir. (Bkz. Tes. M. 23) Yazıtta, 1. satırda geçen, ἄγρειά, ‘dürüstlük, doğruluk’ sıfatı, (kazanılmış) bir vasıftır ve sıklıkla bu vasıfa sahip kamu görevlileri ünlü olurlar. Fakat Severinus'un bir kent memuru olup olmadığı, büyük ihtimalle bir “*pater tes poleos*” söz konusu, ya da - Eyaletin Vali'si gibi- bir impartorluk memuru olup olmadığına karar verilmemiştir. 2. satırdaki, ‘καὶ τοῦ το σὸν κτὶ σμα/ἔργον’ formülü Geç Dönem için tipik kullanılan bir kurmadır²¹⁵. Görünüşe göre (bu kelimenin) pek çok düşüşünde -aynı buradaki gibi- onursal kullanılmıştır. Ayrıca kalıntılar tümüyle belirsiz olduğu için, yapının yeni bina ya da bir onarım çalışması olup olmadığı belli değildir.

Side'den bilinen mozaik döşemesi, yine *pater civitatis* Theodoros denetiminde yenilenmiştir. (Bkz. Tes. M. 24) İS. 474/5 ve 476-491 yıllarına tarihlenen yazıttan, İmparator Fl. Zenon zamanında Side'de bir *praetorium* binasının inşa edildiğini öğrenmekteyiz. (Bkz. Tes. M. 25) Bu dönemde bir ‘*praetorium*’, yani özel bir ev ya da bir kamu binası vakfediliyor. Bu yapılar genellikle valiler ve yüksek memurlar tarafından yaptırılırdı. Bu bina da muhtemelen Pamphylia *comes*'i tarafından kendisi için yaptırılmış olmalıdır²¹⁶.

Geç Dönem'de tespit edilebilen diğer değişim ise, Hıristiyanlık ile birlikte değişen mimari faaliyetlerdir. Gelişmiş ve büyük Küçük Asya kentlerinde İS. III. yüzyılda ve devam eden yüzyıllarda Hıristiyanlığın etkisi gözle görünür bir halde artmıştır. Artık İS. III. yüzyıldan sonra yeni tapınak inşası ya da kutsal alan yapılmamıştır. Küçük Asya'da tespit edilen erken kilise yapısı Diocletianus zulmünden kaçmayı başarmış ve hayatta kalan bir novatianist *piskopos* tarafından yapılmıştır²¹⁷. Ele geçen yazıttan öğrendiğimize göre bu piskopos ünlü yerel bir aileye mensup Laodikeia Katakekaumene'li M. Iulius Eugenius'tur. Ayrıca bu yazıt Diocletianus kovuşturmasını anlatan en önemli dokümanlardan biri olmasının yanı sıra nadir

²¹⁵ Bkz. Nollé 2001, no. 160-161.

²¹⁶ Bkz. Nollé 2001, s. 494.

²¹⁷ MAMA I, no. 171.

görülen bir duruma örnektir: Bir kilise lideri kent hayırseverliği yapabilmek ve kilise inşa edebilmek için kredi almıştır.

Geç Dönem’de pagan inanışının önemli merkezleri olan tapınaklar ağırlıklı olarak kilise binalarıyla ve daha az oranla *sinagog* binası ile yer değiştirmeye başlamışlardır. Ancak IV. yüzyılın sonlarına kadar bu tapınaklar Hıristiyanlar tarafından teslim alınanmamış ya da kiliseye dönüştürülmemiştir²¹⁸. V. yüzyıldan itibaren bu yer değiştirme olayına örnekler bilinmektedir. Pisidia’nın *metropolis*’i Sagalassos’ta İS. 440’lı yıllarda iki büyük tapınak yapısı kentin en büyük kilise binalarına dönüştürülmüştür. Hatta kilise yapıları için Antoninus Pius’un imparatorluk tapınağından ve diğer Roma binalarından getirilen malzemeler kullanılmıştır²¹⁹. Benzer bir değişim Aphrodisias kentinde de olmuştur. Muhtemelen İS. V. yüzyıl ortalarına doğru Aphrodite tapınağının batı ve doğu tarafındaki kısa ve uzun sütunlar, uzun olan sütun sırasını genişletmek için tekrar kullanılmışlardır²²⁰. Yine Ephesos’ta büyük St. Mary katedral kilisesi ve bunun yanındaki geniş *baptisterion* yapıları İS. IV. yüzyıl sonunda büyük bir *basilica* forum yapısından uyarlanarak inşa edilmiştir²²¹. Benzer bir değişim Kilikia’da Uzuncaburç’ta görülen değişen tarihi Hıristiyanlaşma sürecinin canlı bir örneği olan Zeus-Olbios tapınağıdır²²². Böyle binaların yeniden kuruluşunda devşirme malzemelerin kullanılmasına dikkat çekmek gerekebilir. Kentler, mevcut bina taşlarını rastgele ve boşu boşuna kullanmıyorlar, aksine onları değerlendiriyorlardı²²³.

İS. IV. – V. yüzyıllarda Pamphylia’da da kilise yapıları inşa edilmiştir. Bugün Antalya’da (Attaleia) Cumanun Camii olarak bilinen yapı, tahmini olarak V. yüzyılın sonunda devşirme taşlardan bir Bizans Kilisesi olarak yeniden inşa edilmiştir. Kilise olarak kullanıldığı dönemlerde de yapı pek çok kez elden geçmiştir. Antik yerleşimi çevreleyen alanda, doğuda Hadrianus Takı, batıda günümüzde Hıdırlık Kulesi olarak adlandırılan mezar anıtı yer almaktadır. Her iki yapı, Cumanın Camii’nin yer aldığı bir ana caddeyle birbirine bağlanmıştır. Hadrianus Tak’ı ve Hıdırlık Kulesini birbirine bağlayan ana cadde üzerinde yer almaktadır. Kilise, kentin Roma Dönemi’nde kullanılan *agora*’sının üzerine yapılmıştır. Izgara planlı yerleşim sistemi de muhtemelen kentin kuruluş döneminde kentte kullanılmıştır. Batı fassadında yapılan sondajlar sırasında dor stilinde oniki sütun tamburunun duvarda

²¹⁸ Fowden 1978, . 53-78.

²¹⁹ Karş. Mitchell 2007, s. 336, dn. 19 ile birlikte.

²²⁰ Cormack 1990, s. 75-88.

²²¹ Foss – Magdalino 1977, s. 74-5.

²²² Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Elton *et alii* 2007 s. 1vd.

²²³ Karş. Mitchell 2007, s. 336.

devşirme malzeme olarak kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır. 2007 yılında kilisede kazı çalışmalarına Akdeniz Üniversitesi Klasik Arkeoloji Bölümü'nden Burhan Varkıvaç başkanlığında bir ekiple başlanmıştır. Üzeri açık ve kentin en eski su kanalı tespit edilmiştir. Kilisenin güney dış cephesinde girişte yer alan kapı, Roma Dönemi devşirme malzemesi kullanılarak yapılmıştır. Kapı, II. ya da III. yüzyıla tarihlenmektedir²²⁴.

Perge'de aşağı kentte, duvarları kısmen ayakta iki büyük bazilika, avlularıyla birlikte yer almaktadır. Her ikisi de enine neflidir. Ayrıca, Geç Antik Dönem'e ait çevre koridorlu bir *tetrakonkhos* yapısının bir örneği Perge'de bulunmaktadır. Bu *tetrakonkhos* sütünlü bir avluya ek olarak yapılmıştır²²⁵.

Side kentinde, katedral binaları, kiliseler ve episkopos sarayları gibi Geç Dönem yapı faaliyetlerine rastlamaktayız. Pagan döneminde Athena ve Apollon kutsal alanı üzerine V. yüzyılda kentin erken tarihli ilk büyük *bazilika* planlı kilisesi yapılmıştır²²⁶. Diğer *bazilika*'lar biri kentin batısındaki enine nefli *bazilika*, diğeri ise nekropolün batısındaki *bazilika*'dır²²⁷.

Silyon kenti ise Erken Hristiyanlık Dönemi'nde piskoposluk'tur. Kentte biri üç nefli bazilikal planlı iki kiliseye ait kalıntı vardır²²⁸.

3.2.3 Dinsel Değişim

İS. II. – III. yüzyıllara gelindiğinde Roma İmparatorluğu'nda pek çok dini akım bir arada görülmektedir: Paganizm, Yahudilik, Mithraizm ve Hristiyanlık. Bunlardan Yahudilik, Hristiyanlık ve Mithraizm doğu kökenli dinlerdir. Toplumun doğu dinlerine yönelmesinin sebebi bu dinlere inanan bir kişinin diğer mensuplarla arasında olan toplumsal ve sınıfsal ayrılıkları ortadan kaldıran eşitliğe sahip olmasıdır. Roma toplumunda Hristiyanlıktan önce Paganizm vardı. Yunan tanrılarının Latinceleştirilmiş isimleri Roma pagan inancının temelini oluşturyordu. Ayrıca Anadolu kökenli ana tanrıça Kybele, Roma'da *manga mater* (büyük ana) adıyla tapınım görüyordu. Mithraizm de İÖ. I. – İS. II. yüzyıllarda Roma İmparatorluğu'nda özellikle askerler arasında yaygın hale gelmiştir. Hatta Constantinus Hristiyanlığı kabul etmeden önce İS. 307 yılında Mithras'ı İmparatorluğun koruyucu tanrısı ilan etmiştir²²⁹. Bir çeşit ışık-tanrı olan Mithras Roma'da güneş tanrısı ile özdeşleştirilmiştir. Öyle ki Diocletianus

²²⁴ Karş. Gökcalp 2008, s. 66.

²²⁵ Koch 2007, s. 50.

²²⁶ Mansel 1978, s. 257-266.

²²⁷ Koch *a. g. e.*, s. 307-308.

²²⁸ Hellenkemper – Hild 2004, s. 395-402; Karş. Koch *ibid.*, s. 309.

²²⁹ *CIL* III, 4413; Trevor – Roper 1989, s. 62.

ve Maximianus dahil Roma imparatorları kendilerini ‘*sol invictus*’ (yenilmez güneş tanrı) olarak kabul etmişlerdir²³⁰. Mithras kültü için, Fransız tarihçi E. Renan’ın “Hıristiyanlık doğduğu yıllarda ölümcül bir hastalıkla engellenseydi, dünya bugün Mithras dininde olurdu,” sözü bu dinin Hıristiyanlık öncesinde ne kadar çok taraftar topladığını kanıtlamaktadır²³¹.

3.2.3.1 Pagan Dinin Durumu ve Bayramlar

Attaleia’da tapınım gören Tanrılar Zeus Tropaioukhos, Apollon, Dionysios, Ares, Herakles, Helios, Sozon. Sozon’un Geç Dönem’de de tapınımı görülmektedir. (Bkz. Tes. D. 4) Attaleia’da tapınım gören Tanrıçalar ise Artemis, Nike, Athena’dır. Tanrıça Athena, *Polias* unvanı ile kentin baş tanrıçasıdır. Athena’nın bu durumu, kent sikkelerinde de en sık tasvir edilen tanrıça olması ile de desteklenmektedir. Fakat Athena’nın, baş tanrıça olarak kentte tapınağına yönelik herhangi bir veri yoktur. Athena Polias kültü Attaleia’ya kenti kuran Pergamon’lular tarafından getirilmiş olmalıdır. Çünkü Pergamon’da da Athena kentin en önemli tanrıçalarından birisini oluşturmaktaydı. Nike’ye *Sebaste* (=Augusta) unvanı da İmparatorluk Dönemi ile birlikte verilmiş olmalıdır. Tanrıça Athena’nın dışında, kentte en önemli tanrı figürü Apollon *Arkhegetis*’tir²³². Nemesis, Attaleia’da kültürünün önemli yer tuttuğu tanrılardan birisiydi. Bu tanrıçanın kültüne kent yazıtlarında rastlanmamaktadır, kent sikkeleri tanrıça hakkında bilgi vermektedir. Antoninus Pius ve Commodus dönemlerindeki sikkelerde Nemesis’i görüyoruz²³³. Nemesis’in sağ elinde tekerlek, sol elinde ise arşın vardır. Demeter kültürünü de kentte sadece sikkeler aracılığıyla belgeleyebiliyoruz. İlk olarak Antoninus Pius, daha sonra da Marcus Aurelius Dönemi’nde, iki ejderin çektiği arabada elinde birer meşaleyle görmekteyiz²³⁴. Herakles kültü katalogtaki iki yazıt aracılığıyla belirtilmektedir. Bunların dışında, sikkeler üzerinde, Septimius Severus Dönemi’nde görülmektedir²³⁵. Sikkeler üzerinde Severus Dönemi’nde görülen bir başka tanrı ise Men’dir. Men sikkeleri, Caracalla ve Geta dönemlerinde de görülmektedir²³⁶. Μην φωσφό ρος olarak yazıtlarda da görülmektedir²³⁷. Yazıtlarda varlığını görmediğimiz ama sikkeler aracılığıyla

²³⁰ Hinnels 1984, s. 216.

²³¹ Renan 1973, s. 579; Karş. Dürüşken 2000, s. 146.

²³² Apollon’un *arkheteges* olarak rolüyle ilgili Bkz. Leschorn 1984, s. 109-115.

²³³ Baydur 1976, 66; Baydur 1986, s. 444, no. 23.

²³⁴ Baydur 1975, 42; Baydur 1976, 65.

²³⁵ Baydur 1986, s. 446, no. 31.

²³⁶ Baydur 1976, 66.

²³⁷ Yazıt için Bkz. Gökalp 2008, no. 4.9.2., Str. 33.

bildiğimiz bir başka tanrıça da Tykhe'dir. Plautilla, Gordianus III ve Volusianus sikkelerinde görülmektedir. Trebonianus Gallus'a ait bir sikke üzerinde de görülmektedir²³⁸.

Perge'nin baş tanrıçası şüphesiz ki Artemis Pergaia'dır. Perge *territorium*'u içinde bulunan Artemis Pergaia kutsal alan ve tapınağı, Perge'nin koruyucusu, aynı zamanda hakimesi sayılan ve kökeni Yunan öncesine dayanan eski bir kültürdür. Kült merkezinin Perge'de olması, kenti özellikle Hellenistik Dönem'de Pamphylia ve Doğu Akdeniz'de dini bir merkez yapmış, birçok inananı kendine çekmiştir. Tanrıçanın tapınımı özellikle Hellenistik Dönem'de Perge dışına yayılmış, bölgeler arası bir önem kazanmıştır. Tapınağın da bulunduğu kutsal alan, sınırları içine sığınanlar için tam bir koruma sağlayan *asylia* hakkını Flaviuslar Dönemi'nde almış gibi görünmektedir²³⁹. Tacitus döneminde ise Tanrıça Ephesos Artemis'ine denk sayılmıştır.

Perge'nin kuzeyinde bir tepenin yamacında tanrı Mithras'a adanmış bir mağara/in/kült olduğu bilinmektedir. Bu kutsal alan yakın çevrede bilinen tek *Mithraeum*'dur. Mithras kültü özellikle III. ve IV. yüzyıllarda Roma askerleri tarafından kült olarak tapınım görmüştür. Bu kült İmparatorluk Dönemi'nde ve Geç Dönemde Pamphylia'da konuşlanmış olan askeri birliklerin bir sonucu olsa gerektir.

Side ve Aspendos ile ilgili olarak da Geç Dönem'e ilişkin bilgilerimiz çok azdır. Sadece bilinen Sillyon'daki Men Tapınağı Aurelianus'un İmparatorluk Dönemi'nde (İS. 270 – 275) *asylia* hakkını elde etmiş olduğudur²⁴⁰.

Sideliler Athena'yı kentin baş tanrıçası olarak görürler ve Athena'ya Apollon'dan daha çok saygı gösterirlerdi. Athena kentin baş tanrıçası olmasının yanı sıra ticaretin de baş tanrıçası idi. Yazıtlarda Apollon'un ismi her zaman Athena'dan sonra zikredilmektedir. Ancak Sideliler Apollon'unu da onurlandırmayı göz ardı etmezler.

²³⁸ Karş. Gökalp *a. g. e.*, s. 57.

²³⁹ Artemis Pergaia hakkında daha ayrıntı bilgi için Bkz. Onurkan 1969-1970, s. 289-291; MacKay 1990, s. 2048-2082; Brandt 1992, s. 70-71; Martini 2004, s. 479-480.

²⁴⁰ Lane 1975, s. 151, no. 53.

3.7 Side Kent Sikkesi; Ön Yüz: Athena, Arka Yüz: Nar Betimlemesi

Apollon, yazıtlarda “ $\theta\acute{\epsilon}\ \omicron\varsigma\ \pi\alpha\tau\rho\tilde{\omega}\varsigma\ \kappa\acute{\iota}\ \sigma\tau\eta\varsigma\ \dot{\Lambda}\pi\acute{o}\ \lambda\lambda\omicron\nu$ =kurucu baba Tanrı Apollon” *epitheton*’uyla geçmektedir²⁴¹. Zira mitolojiye göre Apollon, ilk kolonistleri yarım adaya getirerek kenti kurmuştur. Bir sikke üzerinde ise “*Apollon Sidetes*” ifadesi yer almaktadır.²⁴² Ayrıca Apollon, tiyatronun kabartmalarında dokuz Mousa ile birlikte ikinci kez görülmektedir. Böylece Apollon’un Side’de “*Apollon Mousagetes*” olarak tapınım gördüğü anlaşılmaktadır²⁴³. Sideliler İS. II. yüzyılda, yarım adanın ucunda limanın yakınında muhtemelen eski kutsal alanın üzerine mermerden Apollon ve Athena tapınağı inşa ettirmişlerdir. Tapınaklardan büyük olanı Athena’ya, küçük olanı Apollon’a ithaf edilmiştir²⁴⁴. Ancak limanın yakınındaki yer alan tapınaklarda Athena ve Apollon’a ait epigrafik belgeye ulaşamamıştır. İS. II. yüzyılın sonu ve III. yüzyıl başında Apollon’a daha fazla önem verilmeye başlanmıştır²⁴⁵. Kentin baş tanrıçası ve kurucu tanrısı kabul edilmeleri kentin sahip olduğu politik gücün ve saygınlığın simgesidir. Bu yüzden her ikisinin de

²⁴¹ Apollon kurucu *epitheton* yazıtları için Bkz.: Nollé 1993a, no. 4, 44, 129, 134, 267 ve 380.

²⁴² Nollé 1990, s. 4, sikke 36.

²⁴³ Alanyalı 2011, s. 77.

²⁴⁴ Tapınaklardan küçük olanın Athena’ya ait olabilceği konusunda ayrıntılı bilgi için Bkz. Alanyalı 2011, s. 78.

²⁴⁵ Nollé 1993, s. 112-114.

tapınağı *neokoros* hakkına sahipti. Ayrıca Athena Tapınağı *asylia* hakkına da sahipti. Athena ve Apollon Severuslar Dönemi'yle birlikte yeni yapıların tamamlanmasının ardından tapınaklarıyla sikkeler üzerinde yer almışlardır²⁴⁶. Bir başka sikke her iki tanrı arasındaki yakın bağlantıyı birbirleriyle tokalaşır vaziyette göstermektedir²⁴⁷.

Side'den İS. II. – III. yüzyılda tapınım görmeye devam eden diğer bir tanrı Zeus'tur. Side'de epigrafik belgeler aracılığıyla Zeus çeşitli *epitheton*'larıyla karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri Zeus Halonites (Ζεὺς Ἀλωνίτης =harman yerlerinin koruyucusu) *epitheton*'udur. (Bkz. Tes. D. 2) Side bir liman kenti olmasının yanı sıra tarımsal üretimde de verimli bir kenttir. Bu yüzden hasat zamanı bol ürün alabilmek için bir tanrıya adakta bulunmak pagan inanışlı bir halktan beklenen bir şeydir. Zeus'un toplum üzerinde etkisinin ve öneminin fazla olduğunu İS. III. yüzyıl sonlarına tarihlenen bir grup Bryonianus Lollianus yazıtından da öğreniyoruz. Bu yazıtlarda, kentin büyük Zeus sunağı (Βωμῆϊ τῶν) Side'nin dört mahallesinden birine adını vermiştir²⁴⁸. Side'den İS. II. – III. yüzyıldan bilinen bir diğer Zeus ise Zeus Norites'tir²⁴⁹.

Yine Side kentinde İS. II. – III. yüzyılda Zeus Halonites'ten sonra belki de diğer bir tarım Tanrıçası olarak kabul edilebilecek Demeter Anarsitike'ye (=hububatı filizlendiren tanrıça) ait bir atlar bilinmektedir. (Bkz. Tes. D. 3) Ayrıca Karallia'dan hayat boyu Demeter rahibesi Konis bilinmektedir. (Bkz. Tes. D. 1) Bunun yanı sıra İS. 212 sonrasına tarihlenen Aurelia Quadratica Crispa isimli bir Demeter rahibesi bilinmektedir²⁵⁰. Nemesis için İS. II.-III. yüzyıldan *ex voto* adaklar bilinmektedir²⁵¹. Bunlardan birinde tanrıçanın *epitheton*'u Kyria olarak geçmektedir, bir diğerinde ise Nemesis için bir sunak yaptırılmaktadır.

Asklepios ve Hygieia'nın kentten bilinen *ex voto* adakları bulunmaktadır. Her iki tanrı da “*epekoois*” *epitheton*'u ile ifade edilmektedir. Yazıtlar şüpheli bir şekilde İS. II.-III. yüzyıla tarihlenmektedir²⁵².

Side kenti için önemli olan diğer bir tanrı Dionysos'tur. Dionysos için İS. III. yüzyılın sonlarına doğru bir *neokoros*'luk tapınağı inşa edilmiştir. İS. 212 sonrasına tarihlenen yazıtta,

²⁴⁶ Nollé 1990, sikkeler: 37 ve 38.

²⁴⁷ Nollé 1990, sikkeler: 39 ve 40.

²⁴⁸ Nollé 2001, no. 107.

²⁴⁹ Nollé 1993a, no. 18.

²⁵⁰ Nollé 2001, no. 92.

²⁵¹ Nollé 1993a, no. 11, 12, 13 ve 14.

²⁵² Nollé 1993a no. 6 ve 7.

tapınağın içinde inşa edilen *deipnisterion*'u *ekdikos* Proklos kutsal *gerousia*'nın kasasından tamamen işler hale getirmiştir²⁵³.

Side'nin bilinen diğer bir tanrı Ares'tir. Ares'e yapılan adaklar İS. III. yüzyıla tarihlenebilir. Yazıtlardan biri Side'nin *teritorium*'undan Gebece'den, diğeri Sarnıçbeleni'ndendir²⁵⁴. Bunlar muhtemelen Got akınları ya da Isauria saldırılarıyla bağlantılı olmalıdır.

Isis ve Serapis rahiplerinin (II. - III. yy?) anıldığı kararlar bilinmektedir²⁵⁵. Serapis Side sikkelerinde de yer almaktadır. Bugüne kadar bilinen en eski sikke örneği İS. 211/212 yıllarında Severus'un oğlu Geta ile bastırıldığı sikkedir²⁵⁶.

-Bayramlar

Augustus'la başlayan dönemde, imparatoru bir ilah gibi sayıp, ona tapınak yaptırma ve kült merkezi kurma gibi olaylarla ileri boyuta çekilen durum İS. III. yüzyılda da devam etmiştir. Kentler, imparator ve imparatorluk ailesine bağlılıklarını göstermek için onlar adına kült bayramları kurmuşlardır. Atletik ve kültürel bayramlar kent yaşamının önemli bir unsurunu oluşturuyorlardı ve İS. III. yüzyıla gelindiğinde kentlerdeki bayram sayısında artış olduğu açıkça görülmektedir²⁵⁷. Ancak IV. yüzyılla birlikte artık bayram kutlanmadığı görülmektedir. Agon yazıtlarından bilinen en son belge, İS. 384-392 yıllarına tarihlenen Roma'da yapılan ulusal yarışmada Smyrnalı bir güreşçinin belgelendiği yazıttır²⁵⁸.

Attaleia'dan Zizyphos'un vakıf olarak kurduğu Zizyphos Bayramı bilinmektedir. (Bkz. Tes. B. 1) Zizyphos Bayramı on gün süreyle kutlanan bir bayramdır. Ancak Attaleia kentinin Zizyphos bayramını kaçınıcı kez kutladığı belli değildir.

Kentlere verilen her yeni *neokoros* unvanı kentte yeni bir bayramın kurulmasına vesile olmuştur²⁵⁹. Perge'den Valerianus II dönemine ait bir sikke üzerinde hem *neokoros*'luk ünvanı hem de kente kutlanan bayram simgelenmiştir²⁶⁰. Perge kenti Tacitus zamanında (İS.

²⁵³ Nollé 2001, no. 153; ayrıca karşı. Nollé 1993a, no. 26.

²⁵⁴ Nollé 2001, no. 377 ve 378.

²⁵⁵ Nollé 1993a, no. 17; Nollé 2001 no. 74 ve 81; ayrıca karşı. Serapis için frag.: Nollé *ibid.*, no. 277 ve 278.

²⁵⁶ Nollé 1990, sikkeler: 56 ve 57.

²⁵⁷ Mitchell 1990.

²⁵⁸ IGUR 245; Karşı. Roueché 1997, s. 355.

²⁵⁹ Örneğin Laodikeia ve Tarsus'ta kutlanan Commodeia kente verilen *neokoros*'luk için düzenlenmiştir. Bkz. Mitchell 1993, s. 221.

²⁶⁰ Sikkenin üzerinde bir masa üzerinde ödül tacı ve ΠΕΡΓΑΙΩΝ ΝΕΩΚΟΡΩΝ ΠΥΘΙΑ ΑCΥΑΙΑ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟC A lejanti yer almaktadır.

275-276) pek çok unvanla kendini bir *acclamatio* ile övmüştür. (Bkz. Tes. T. 3) İmparator tarafından *metropolis* ünvanıyla onurlandırıldığı için kent *Tacitus* bayramını kutlamıştır. (Bkz. Tes. B. 2, 3 ve 4) Ayrıca Perge’de tiyatrodaki orkestra civarında bulunan geç döneme ait bir göğüs siperi burada hayvan dövüşlerinin yapıldığını göstermektedir²⁶¹.

İS. III. yüzyılda, Side’de Konon tarafından düzenlenen yeni Pythia oyunlarına İmparator Gordianus III’ün (İS. 238-244) bütün ayrıcalık ve imtiyazları verdiği bilinmektedir. (Bkz. Tes. E. 2) III. yüzyılda, Side’den Aur. Paionianus Touesianus’un, Athena ve Apollon onuruna kurduğu ve tüm Pamphylia’lıların katıldığı bir *Pamphylia Touesianeion* Bayramı düzenlediği bilinmektedir. (Bkz. Tes. B. 5)

3.2.3.2 Hristiyanlığın Yayılışı

Ekonomik ve politik güçten sonra dindar antikçağ insanı için toplumsal yapının temelini oluşturan en önemli hususlardan biri dini inanıştır. Dinsel niteliğin toplumları etkilediği çağlar boyunca görülmüştür. Dini inanış, toplumların sosyal ve kültürel kurumlarını oluşturan baş unsurdur. Din, bir halkın diğer halklarla kaynaşmasını sağlar. Hem kazanılan başarılarında büyük rol oynamış hem de sosyal-kültürel ilişkileri etkilemiştir. İşte böyle etkileri olan dini inanış Roma İmparatorluğu’nu da köklü bir değişime uğratmıştır. İmparatorluğun kaderi dönemin imparatoru Constantinus’la birlikte değişmiştir. Constantinus İS. 330 yılında Hıristiyanlığı devlet dini olarak ilan etmiştir. Bundan sonra Hıristiyanlığı bütün Roma halkına zorla kabul ettirmeye çalışmıştır. Diocletianus’un askeri ve idari reformlara ağırlık vermesinin ardından Constantinus Hıristiyanlığı devlet dini olarak ilan etmiştir.

Pamphylia’nın, Hıristiyanlık ile tanışması Tarsus’lu Aziz Paulos’un Perge’ye gelmesiyle başlamaktadır. Paulus’un ilk seyahati İS. 48 yılına denk gelmektedir. O, yanındakilerle birlikte Kıbrıs’tan deniz yoluyla, daha sonra Kestros Irmağı üzerinden Perge’ye gelmiştir. Ioannes Marcus, buradan Jerusalem’e geri dönerken, Aziz Paulus ve diğerleri Pisidia Antiokheia’ya doğru ilerlemişlerdir. Geri dönerken Aziz Paulus Perge’de vaaz vermiştir ve buradan Attaleia’ya geçmiştir²⁶². Bundan sonra Perge, Pamphylia’daki en eski Hıristiyan topluluğa sahip kent olmuştur. Schultze’de din uğruna şehit edilen Pamphylia’lılar bir araya getirilmiştir²⁶³.

Bundan sonra Hıristiyanlık İS. IV. yüzyıla kadar Pamphylia’da kendini gizli saklı göstermiştir. IV. yüzyılın hemen başında Lykia ve Pamphylia halkları, dönemin Roma

²⁶¹ Akurgal 1985, s. 330.

²⁶² Ruge 1949, RE, col. 389vd.

²⁶³ Schultze, Kleinasien II 211, 213, 216.

İmparatorları Galerius Valerius Maximinus Daia, Flavius Valerius Constantinus ve Valerius Licinianus Licinnius'tan Hristiyanlık inancını yasaklamasını talep etmektedirler. Arykanda'da bulunan ve İS. 312 yılına tarihlenen çift dilli bir yazıt²⁶⁴ Lykia ve Pamphylia kentlerinde oluşan Hristiyan kesimin kentlerden çıkarılması ve onlara sert davranılması yönünde rica mektubunu ve imparatorun olumlu cevabını içerir. Mektubun imparatorun cevabını içeren ilk yedi satırı zamansal olarak daha sonraki bir döneme ait olduğu halde Latince olarak önce yazılmış; Lykia ve Pamphylia'lıların isteğini içeren ondokuz satır ise Yunanca olarak takip eden satırlara yazılmıştır. Arykanda'lılar iki mektubu Maximinus Daia'nın olumlu yanıtından sonra imparator bildirgesinin ilk sırada okunabilmesi amacıyla taş üzerine bu sırayla kazıtmış olsa gerektirler. Bu mektuptan anlıyoruz ki Hristiyanlar ve eylemleri IV. yüzyılın hemen başında, hristiyanlığın resmi din olarak ilan edilmesinden az evvel pagan halkı rahatsız edecek boyutlara ulaşmıştır. Nitekim Hristiyan eylemlerinin bir diğer örneğini Diocletianus Döneminde Artemis Pergaia tapınağına girilip, kült heykelinin yere atılmasında da görmekteyiz²⁶⁵. Ancak anlaşılan henüz dönemin imparatorları hristiyanlığa hazır değillerdir. Yazılan mektubun bir diğer göstergesi ise pagan nüfusun hala hatırı sayılır bir yoğunlukta olduğu ve hristiyanlıkla mücadele içinde olduğudur. Bu mücadelenin bir örneği genel olarak Güney ve Kuzey Lykia'da ortaya çıkan ve yarım yüzyıldan uzun sürmeyecek bir dönemde tapınım gören Dodekatheoi kültüründe de izlenebilmektedir. Esas olarak Hitit kültürüyle bağlantı içinde olduğu düşünülen kült İ.S. II. yüzyıldan sonraki bir dönemde aniden ortaya çıkmış ve yarım yüzyıl sonra tekrar yok olmuştur. Yapılan araştırmalar sonucunda Dodekatheoi kabartmalarının Hristiyanlık'ın güç kazanmaya ve yerleşmeye başladığı bir zamanda ortaya çıktıkları ve desteklediği düşünülmektedir²⁶⁶. Söz konusu kült Hristiyanlara tepki olarak bilinçli bir şekilde desteklenmiş ve kısıktırılmış olmalıydı²⁶⁷.

Side'den bilinen Hristiyan yazıtları Side'deki Hristiyan inancının yaygınlaştığını ve toplum üzerindeki etkisini göstermektedir. Yazıtlardan birinde efendiye sesleniş, yardım ve kurtarma isteği vardır.(Bkz. Tes. H. 1) Bir Hristiyan yazıtından fragmentte adı bilinmeyen bir episkopos ve Havarilerin isimleri geçmektedir. (Bkz. Tes. H. 2) Konon diye sadece isim olarak kazanmış bir fragment (Bkz. Tes. H. 3) ve "Emmanuel, bizimle birlikte ebediyetin içinde" ifadesi sonsuzluğa işaret etmektedir. (Bkz. Tes. H. 4) Geç Dönem'de, meslek grubuna

²⁶⁴ TAM II, 3 nr. 785.

²⁶⁵ Hellenkemper – Hild 2004, s. 364.

²⁶⁶ Freyer-Schauenburg, s. 87vd; Karş. Akyürek Şahin 2002, s. 112-113.

²⁶⁷ Akyürek Şahin 2002, s. 112-113.

örnek olması bakımından Hristiyanlık yazıtında karşımıza çıkan Kometas isimli bir gümüş ustası bilinmektedir. (Bkz. Tes. H. 5) Bir monogram şeklinde Ioannes'in (duası ya da adağı) bilinmektedir. (Bkz. Tes. H. 6)

Konsil belgeleri Hristiyanlığın Pamphylia'daki daha sonraki yayılımları hakkında aydınlatıcı bilgiler verirler. Nikaia Konsil'inde Perge, Magydos, Aspendos, Seleukeia kentleri yer almışlar, fakat 381'de Konstantinopolis'te tek bir Pamphylia kenti bulunmamıştır. İlk genel konsil İS. 431'deki Ephesos Konsil'idir²⁶⁸. Orada Attaleia'nın piskopos'u görevindeki Eustathios ve onun ardılı Theodoros bulunmuşlardır²⁶⁹. İS. 451'de yapılan Khalkedon Konsil'inde yeni bir piskoposluk olan Sillyon öne çıkmaktadır²⁷⁰. Sillyon'un piskopos'u olan Neon İS. 458'de Pamphylia piskoposlukları tarafından imparator Leo'ya yazılan mektubu imzalamıştır. Konsil listelerinden kesin olarak Pamphylia'da yedi piskoposluk bilinmektedir. Bunlar; Aspendos (Primupolis), Attaleia, Magydos, Perge, Seleukeia, Side ve Sillyon'dur.

Pagan dinine ait inançlar ve bunlara ait adaklar genel olarak İS. III. yüzyıl sonları ile IV. yüzyıl başlarında sona ermektedir. Yerel kültürler de İS. I. ve III. yüzyıllar arasında görülmekte ve IV. yüzyıl başlarında sona ermektedir. Küçük Asya'da, İS. III. yy. sonu itibariyle artık yeni tapınak ve kutsal alan inşa edilmemiştir. Pagan inancının önemli merkezlerinin ancak tamir edilmesi söz konusu olmuştur. Tapınaklar ağırlıklı olarak yerini kiliselerle ve daha az sayıda synagog binası ile yer değiştirmiştir. Küçük Asya'da en erken bilinen kilise binası epigrafik belgeyle tespit edilmiştir²⁷¹. Bu kilise, Diocletianus zulmünden sonra hayatta kalmayı başarmış, novatianist bir piskopos ve ünlü yerel bir aileye mensup Laodikeia Katakakumene'li, M. Iulius Eugenius tarafından yaptırılmıştır. Bu yazıt, kovuşturmayı anlatan en önemli belgelerden birisi olmasının yanı sıra, bir kilise liderinin imparatorluk dönemi tarzında, kent hayırseverlerinin yaptığı gibi hayırseverlik yaptığını gösterir. Kilise piskoposu kiliseyi inşa ettirmek için kredi almıştır. Küçük Asya'da çok sayıda bulunan kilise yapı yazıtları, kiliselerin kuruluş masraflarının rahipler ya da rahip olmayanlar tarafından sarf edilen ortak bir çabanın sonucu olduğuna işaret eder²⁷².

Ancak Hristiyanlık düşüncesi İS. IV. yüzyılın sonlarına kadar kesin olarak yaygınlaşmamıştır. Kentlerdeki Hristiyan halk kendilerini İmparator Decius zamanındaki kovuşturmadan dolayı Hristiyan olarak belli etmeye çekinmişlerdir.

²⁶⁸ Karş. Ruge 1949, RE, col. 389vd.

²⁶⁹ Karş. Ruge, *op. Cit.*

²⁷⁰ Karş. Ruge, *op. Cit.*

²⁷¹ MAMA I, no. 171.

²⁷² Mitchell 2007, s. 335.

Side'de Athena ve Apollon kutsal alanları kentin kurulduğu tarihten beri dini merkez olmuş olmalıdırlar. Zira Hıristiyanlık döneminde İS. 5. yüzyılda binaların bulunduğu alana kentin kilisesi yapılmıştır. Bu kilise erken tarihe tarihlendirilir ve kentin bazilika planlı ilk büyük kilisesidir²⁷³. (Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Mimari Faaliyetler)

Hıristiyanlık döneminde Pamphylia'da iki tane piskoposluk merkezinin olduğu bilinmektedir: Side ve Perge. Bunlardan Side Pamphylia Prima'nın başkenti, Perge ise Pamphylia Secunda'nın başkenti olmuşlardır. Pagan inancı boyunca Perge, tanrıça Artemis Pergaia tapınağı ile güçlü bir din merkezi olarak Pamphylia'ya damgasını burmuştur. Perge²⁷⁴ Hıristiyanlık döneminde de önemini korumaya devam etse de kent Side'den geride kalmıştır.

Geç Dönem'de Side ve Perge arasındaki çekişmenin Kilise organizasyonunda devam ettiği görülmektedir. Konsil Listeleri'nde hiyeraşi sırasında iki kent arasındaki rekabet hala vardır. Side Ephesos (İS. 431) ve Khalkedon Konsil'lerinde (İS. 451) Perge'den önce gelmektedir²⁷⁵.

Geç Dönemde muhtemelen Magydos da bir psikoposluk'tu ve Perge'li psikopos Nestor, Side ya da Perge'nin değil Magydos'un psikoposuydu. Decius zamanında, Nestor bir *eirenarkhes* ve *stratiotes*'leri *martyrium* raporlarında belirtmektedir.

3.2.3.3 Yahudi İnancı

Geç Antik Dönem'de hemen hemen her kentte sayıları bir ya da daha fazla olan kilise yapılarından Hıristiyan inancının Pamphylia'yı yaygın bir şekilde etkisi altına aldığı anlaşılmaktadır. Tek tanrılı din Hıristiyanlık inancından önce ya da inancının yanında Pamphylia'da bir Yahudi cemaatinin varlığı da bilinmektedir. Yahudiler, Hristiyanların yanında toplumda finansal olarak ön plana çıkan diğer bir din topluluğudur. Hellenistik Dönem'de, (yak. İÖ. 140) Side'de bir Yahudi cemaatinin varlığı belgelenmiştir²⁷⁶ ve bu cemaat en azından Erken Bizans Dönemi'ne kadar kentteki varlıklarını sürdürmüştür. Yine Yahudilerin Perge ve Side'de, Geç Dönem'deki varlıkları kesinlikle yazıtlar aracılığıyla ispat edilebilmektedir. Fakat Attaleia'da *synagog* olup olmadığı şüpheli görünmektedir. Perge'den ele geçen bir yazıtta, Pergeli Aur. Silanus Neonianus Stasias Pamphylia halkının *arkhon*,

²⁷³ Mansel 1978, s. 257-266.

²⁷⁴ Notitia Episcopatum 397-415 (Gelzer 1901): 'Επαρχία τῆς Παμφυλίας· Μητρόπολις Πέργης, ἔχει ὑπ' αὐτὴν πόλεις ἧτοι ἐπισκοπὰς ἡ, οἶον· τὸν Ἀτταλίας, τὸν Εὐδοξιάδος, τὸν Τελμησοῦ, τὸν Σίνδου, τὸν Μαξιμιανουπόλεως, τὸν Λαγίνων, τὸν Παλαιουπόλεως, τὸν Κρημνοῦ, τὸν Κουδροῦλων, τὸν Πελτινήσσου, τὸν Ἀρησασοῦ, τὸν Πουγλῶν, τὸν Ἀδριανῆς, τὸν Δικηταναύρων, τὸν Σανδιδῶν, τὸν Βαράης, τὸν Συλαίου, τὸν Περβαίνων.

²⁷⁵ Perge İS. 536 ve 553 yıllarında Constantinopolis Konsili'nde Side'nin önüne geçmiştir.

²⁷⁶ Karş. Nollé 1993, TLit 29, s. 162vdd.

proegoros (avukat) ve *synagoges*'i olduğu zaman muhtemelen bir *nymphaeum* yaptırılmıştır. (Bkz. Tes. Y. 1) Yine Perge'den bilinen *arkhon*, *proegoros* (avukat) ve *synagoges* Marcianus Callippus Longinus “*soter* (kurtarıcı) ve *euergetes* (hayırsever) olarak onurlandırılmıştır. (Bkz. Tes. Y. 2) Ayrıca Pergeli *presbeutes* Samouel bilinmektedir. (Bkz. Tes. Y. 3)

Yahudi cemaatinin toplumda ekonomik olarak iyi durumda olduğunu Geç Dönem'de Side'den yazıtlar aracılığıyla bilinen en az iki tane²⁷⁷ *synagog* yapısı olduğunu doğrular niteliktedir. İS. IV-V. yüzyıla tarihlenen yazıtta Isakis son derece kutsal birinci *synagog* yapısının talihli bir şekilde *curator*'u olmuş ve ambon'dan simma'ya kadar mermer döşemesini yaptırmış, iki tane yedi dallı/silahlı şamdan ve iki köpek başı ile burayı kapatmıştır. (Bkz. Tes. Y. 5) Hıristiyanlık öncesinde Pagan tapınakların ya da Geç Dönem'de kiliselerin varlığının toplumda çok önemli bir yere sahip olması gibi, söz konusu yazıttaki ‘son derece kutsal *synagog*’ ifadesinden yola çıkarak Yahudilerin de kendi inanışlarına çok önem verdikleri açıkça görülmektedir. Ayrıca bu iki *synagog* yapısının varlığı nedeniyle Side'deki Yahudi topluluğunu ve onların diğer bölgelerle arasındaki sosyal ve ekonomik durumunu göz ardı etmemek lazımdır. Nitekim Beth Shearim'den bilinen bir yazıtta geçen “Caesereia’lı Iakos Pamphylia’nın arkhisynagoges’i” ifadesi bunu kanıtlar niteliktedir. (Bkz. Tes. Y. 8) Side'den bilinen diğer yazıtta ise, *curator* Iakob oğlu *presbyteros* Leontios zamanında yapılan bir sütun dizisi ile birlikte bir çeşme yaptırıldığından bahsetmektedir. (Bkz. Tes. Y. 4)

Aspendos'tan İS. I/II. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta “Gerçek ve elle yapılmayan tanrıya adak” ifadesi pagan inanışına sert bir çıkış göstermektedir. (Bkz. Tes. Y. 6) Sillyon'da bulunmuş bir yazıtta, Debbora ismiyle bilinen, Pamphylia'daki Sillyon'da çocuk sever ve ünlü kocası Eumelos'a adak adamıştır. (Bkz. Tes. Y. 7)

²⁷⁷ Mevcut yazıtta ‘*πρώτης συναγωγῆς*’ ifadesi yer aldığı için, Side'de muhtemelen ikinci bir *synagog* yapısı da varsayılabilir. Karş. Brandt 1992 s. 175.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TESTIMONIA

4.1 Epigrafik Belgeler

4.1.1 Siyasi İçerikli Yazıtlar

S.1 *Praeses* Marcus Ulpius Urbanus, İmparator Maximianus’u Onurlandırıyor

Buluntu yeri: Perge

Yayın: Şahin 2004, (IK 61) no. 287.

virtute pietate fe-
icitate providen-
tia invicto d(omino) n(ostro)

4 Maximiano nob(ilissimo)

v(ir) p(erfectissimus) p(raeses) p(rovinciae)

8 (aiestati)q(ue)

eius.

Çevirisi: “Mesut dindarlığıyla mükemmel olan, aşılmaz öngörüye sahip, efendimiz en soylu İmparator Maximianus’a; en mükemmel adam, Pamphylia eyaletinin praeses’i M(arcus) Ulpius Urbanus kendi yüce hazretlerine adadı”.

S. 2 *Praeses* Marcus Ulpius Urbanus, İmparator Constantius’u Onurlandırıyor

Buluntu yeri: Perge

Yayın: Şahin 2004, (IK 61) no. 288.

[virtute pietate felicitate]
[providentia invicto d(omino) n(ostro)]
[Constantio nob(ilissimo)]

4 [esari]

[v. p.] p. p. Pfyl. d. n. mq. eius

(aiestati)que eius

Çevirisi: “[Mesut dindarlığıyla mükemmel olan, aşılmaz öngörüye sahip, efendimiz en soylu] İmparator [Constantinus’a]; en mükemmel adam, Pamphylia eyaletinin praeses’i [M(arcus)] Ulpius Urbanus kendi yüce hazretlerine adadı”.

S. 3 Attaleia Demos’u, Eyaletin Hegemon’unu? ve Pater Civitates’ini Onurlandırıyor

Buluntu yeri: Attaleia

Tarihi: Yak. İS. II.-III. yy. (Keil–Bauer)

Yayın Yeri: Paribeni – Romanelli, 1914, s. 30 nr. 22; Keil – Bauer 1914, I nr. 9.

Keil–Bauer’in kopyası:

[. τὸν ἡγεμόνα τῆς]
 ἐπαρχείας τὸν π[άτρω]-
 να τῆς πόλεως ε[ὕχα]-
 4 ριστίας vac. ἔνεκα
 ὁ δῆμος

Çevirisi: “Halk Meclisi, eyaletin (falanca) hegemon’u (valisi), kentin patronunu teşekkür vesilesiyle (onurlandırdı)”.

S. 4 Hegemon Flavius Areianus Alypius, Kentin ve Limanın Kurucusu Olarak Adlandırılıyor

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. 338 - 350

Yayın: Nollé 1993, (IK 43), no. 64.

Φλ. Ἀρηιανὸν Ἀλύπιον
 τὸν διασημ(ότατον) ἡγεμόνα,
 τὸν κτίστην τοῦ λιμένος
 4 καὶ τῆς πόλεως
 Εὐρυκλῆς ὁ καὶ Καῦστριος
 τὸν ἑαυτοῦ καὶ τῆς πατρίδος
 εὐεργέτην.

Çevirisi: “Kaustrios adıyla da bilinen Eurykles, kendisinin ve vatanın euergetes’ini, kentin ve limanın kurucusu, pek dürüst vali Flavius Areianus Alypius’u (onurlandırdı)”.

4.1.2 İthaf Yazıtları

İ. 1 *Boule ve Demos, Septimius Severus’u Onurlandırıyor*

Buluntu yeri: Attaleia

Tarihi: İS. 193–211

Yayın Yeri: Keil–Bauer 1914, I

[Αὐτ]οκρ[άτορι]

[Καίς]αρι Λο[υκίω]

[Σεπτι]μίω Σεβ[ήρω]

4 [Περτί]ακι Σεβαστῶ

[ἡ βουλ]ῆ καὶ ὁ δῆμος.

Çevirisi: “(Bu heykeli) *Imparator Caesar Lucius Septimius Severus Pertinaks Augustus’a ithafen, Danışma ve Halk meclisleri (diktirdi)*”.

İ. 2 *Boule ve Demos, Iulia Domna’yı Onurlandırıyor*

Buluntu yeri: Attaleia

Tarihi: İS. 195 yılı sonrası. *Mater castrorum* ünvanını 195’de almıştır.

Yayın Yeri: Bosch 1947, nr. 8; J.–L. Robert, 1948, s. 198 nr. 229; Bean 1958, s. 25 nr. 8; SEG 17 (1960) nr. 565.

Ἰουλίαν Δόμναν

Σεβαστήν, μητέρα

κάστρων, ἡ βουλή

4 καὶ ὁ δῆμος.

Çevirisi: “*Iulia Domna Augusta’yı, ordugahların anasını Danışma ve Halk meclisleri (heykelinidiktirerek onurlandırdı.)*”.

İ. 3 *Boule ve Demos, Elagabalus’u Onurlandırıyor*

Buluntu yeri: Attaleia

Tarihi: İS. 218-222 yıllarında imparatorluk yapmıştır. 222 yılı *terminus ante quem*.

Yayın Yeri: Bosch 1947, nr. 1; Robert 1948, s. 198 nr. 229; Bean, 1958, s. 84 nr. 112; J.–L. Robert 1959, 447; SEG 17 (1960) nr. 616.

Θεῶ Ἡλίῳ
 [[Ἐλεγαβάλῳ]]
 ἡ βουλή καὶ
 4 ὁ σύνπας
 δῆμος.

Çevirisi: “*Rahmetli Helios Elegabalos için Danışma Meclisi ve tüm Halk Meclisi (bunu ithaf etti).*”

İ. 4 Gordianus I Onurlandırılıyor

Buluntu yeri: Perge

Tarih: İS. 238

Yayın: Şahin 2004, (IK 61) no. 280.

Αὐτοκράτορ[α]
 Καί σαρα
 Μ. Ἀντώνιον
 4 Γορδιανόν
 Σεμπρωνιανόν
 Ἑρωμανόν Ἀφρι-
 κανόν πατέρα

Çevirisi: “*(Gerousia) İmparator Caesar M. Antonius Gordianus Sempronius Romanus Africanus’u, (vatanın) babasını (onurlandırdı).*”

İ. 5 Gordianus II Onurlandırılıyor

Buluntu yeri: Perge

Tarih: İS. 238

Yayın: Şahin 2004, (IK 61) no. 281.

Αὐτοκράτορα
 Καίσαρα
 Μ. Ἀντώνιον
 4 Γορδιανόν
 Σεμπρωνιανόν

[Ρ]ωμανὸν Ἀφρι-
 [κ]ανὸν υἱὸν
 8 [ε]ὐσεβῆ εὐτυχῆ
 Σεβαστόν, σωτῆ[ρα]
 [πά]σης οἰκουμέν[ης]
 ἢ γερουσία.

Çevirisi: “*Gerousia*, İmparator Caesar M. Antonius Gordianus Sempronius Romanus Africanus’u, oğlunu, dindar ve talihli Augustus’unu bütün halkın kurtarıcısını (onurlandırdı).”

İ. 6 Gordianus III’e, I. Flavia Numidarum *Cohors*’u Tarafından Adak

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. yak. 238

Yayın: Nollé 1993, (IK 43), no. 42.

[Marc]o A[ntonio Gordiano]
 nobilissimo [Caesari Aug(usto)]
 4 devota numini
 maiestatique eius.

Çevirisi: “*Cohors I Flavia Numidarum*, onların yüce Tanrısı ve majesteleri, pek seçkin Caesar Augustus Marcus Antonius Gordianus’a (adadı/ithaf etti).”

İ. 7 Gordianus III Onurlandırılıyor

Buluntu yeri: Perge

Tarih: İS. 238-244

Yayın: Şahin 2004, (IK 61) no. 282.

Αὐτοκράτορα
 Καίσαρα

Μ. Ἀντώνιον
 4 Γορδιανόν
 εὐσεβῆ
 Σεβαστόν,
 σωτήρα τῆς
 8 οἰκουμένης
 ἢ γερουσία.

Çevirisi: “*Gerousia, dindar Augustus, bütün halkın kurtarıcısı, İmparator Caesar M. Antonius Gordianus ’u (onurlandırdı)*”.

İ. 8 Gerousia, Philippus Arabs’ı Onurlandırıyor

Buluntu yeri: Attaleia

Tarihi: Philippus Arabs’ın tahta çıkışının kutlanmasına bağlı olarak İS. 244 yılı.

Yayın: Bosch 1947, nr. 9; J.–L. Robert 1948, s. 198 nr. 229; Bean 1958, s. 83 nr. 109; SEG 17 (1960) nr. 613.

[Αὐτοκράτορα]
 Καίσαρα Μ. Ἰούλι-
 ον Φίλιππον Εὐ-
 4 σεβῆ Εὐτυχῆ Σε-
 βαστόν, σωτήρα
 τῆς οἰκουμένης,
 οἱ γεραιοί.

Çevirisi: “*İmparator Caesar M(arcus) Iulius Philippus Felix Pius Augustus, insanlık aleminin kurtarıcısını Yaşlılar Meclisi üyeleri (heykelini diktirerek onurlandırdılar)*”.

İ. 9 N. N.

Buluntu yeri: Attaleia

Tarihi: Omega’dan dolayı Geç Dönem

Yayın Yeri: Bean 1958, s. 26 nr. 10; SEG 17 (1960) nr. 567.

[- - - - - Σεβασ]-
 τὸν σωτήρα τῆς
 οἰκουμένης, ἢ βουλή

4 καὶ ὁ δῆμος

Çevirisi: “İnsanlık aleminin kurtarıcısı, (filanca imperatoru) Danışma ve Halk meclisleri (heykelini diktirerek onurlandırdı.)”.

İ. 10 Gallienus Onurlandırılıyor

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. 255-256

Yayın: Nollé 1993, (IK 43), no. 44.

[λιον Λι]κί[ννι]-

[εβαστόν, Γερμανι]-

[κόν μέγιστον, ἀρχιερέ]α μέγιστον, δημαρχικῆς ἐξ[ουσίας τὸ .'],

4 [αὐτοκράτορα τὸ .'], ὑπάτον τὸ β', π(ατήρ) π(ατρίδος), ἀνθύπατο[ν, υἰὸν]

[τ]οῦ κυρίου [ῆμῶ]ν Οὐαλεριανοῦ Σ[εβαστοῦ,]

[τοῦ τῆ]ς οἴκου[μένης·]

[ἐκ τοῦ] λαμπ[ροτ]άτ[ου ὑ]πατικοῦ Ο[ὐ]λπίου Μαρκέλλου [φιλοτιμίας(?)]

8 [ῆ φίλη], σύμμ[αχος, πι]στή [Σίδη μ]ύστι[ς] καὶ [εωκοροῦσα]

[τῷ πατρ]ῷω θε[ῶ] κτ[ίσ]τη Ἀπόλλ[ωνι κ]αὶ νεωκοροῦ[σ]α [θεῶ Ἀθηνᾶ τήν]

[χρυσόφ]αντον αφήν. [. . .] [— — —] ἱερ[έως — — —]

[. . . Ἄντ] [ί]νου τὸ β' ἐπὶ θε[υπάτου — — — καὶ ἐπὶ]

12 [ἀρχιερέω]ς τῷ[ν Σ]εβ[α]στῶν κα[ὶ] τῆς [. M.] Αὐρ. Τρ[— — —]

Çevirisi: “Dünyanın (kurtarıcısı?) efendimiz İmparator Valerianus’un oğlu, büyük Germanicus, pontifex maximus, tribunicia potestas’ının .? yılında, imparatorluğunun .? yılında, iki kez consul, vatanın babası, proconsul efendimiz İmparator Caesar Publius Licinnius Egnatius Gallienus Pius Felix Augustus’u Romaluların dostu, müttefiki; ktistes tanrı Patroos Apollon ve tanrıça Athena’ya neokoros’luk yapan, güvenilir, öncü kent Side en

parlak consul, onursever Ulpius Marcellus zamanında altın gibi parlak baphe? (sunarak onurlandırdı)...”.

İ. 11 Diocletianus Onurlandırılıyor

Buluntu Yeri: Side

Tarih: İS. 284-305

Yayın: Nollé 1993, (IK 43), no. 46.

Διοκλητιανόν

Αὔγουστον).

Çevirisi: “*Augustus Diocletianus (onurlandırıldı?)*.”

İ. 12 Constantinus’un Annesi Flavia Iulia Helena Onurlandırılıyor

Buluntu Yeri: Side

Tarih: İS. 324-328/329

Yayın: Nollé 1993, (IK 43), no. 47.

Ἑλένην τὴν βασιλίссαν,

τὴν μητέρα τοῦ Αὔγουστου

ἢ λαμπρὰ Σιδητῶν μητρόπολις.

Çevirisi: “*Augustus’un annesi, kraliçe Helena’yi Sidelilerin ünlü metropolis’i (onurlandırdı).*”

İ. 13 Augustus’ların Annesi Helena Onurlandırılıyor

Buluntu Yeri: Side

Tarih: İS. 324-328/9?

Yayın: Nollé 1993, (IK 43), no. 48.

[[— — —]]

Ἑλένην

4

Çevirisi: “*Augustus’ların annesi Helena’yi (onurlandırdı).*”

İ. 14 Constantius II Onurlandırılıyor

Buluntu Yeri: Side

Tarih: İS. 337-361?

Yayın: Nollé 1993, (IK 43), no. 49.

τὸμ πάσης οἰκουμένης

δεσπότην

Φλ. Κωνστάντιον

4 ἡ λαμπρὰ Σιδητῶν

μητρόπολις

Çevirisi: “*Side’lilerin ünlü metropolisi, tüm ikamet edenlerin efendisi Flavius Constantius’u (onurlandırdı).*”

İ. 15 Theos Flavius Claudius Iulianus Onurlandırılıyor

Buluntu Yeri: Side

Tarih: İS. 360-363

Yayın: Nollé 1993, (IK 43), no. 50.

θεὸν Ἰουλιανὸν

Αὔγ(ουστον)

[[— — —]]

Çevirisi: “*Tanrısıl Iulianus Augustus’u*”.

İ. 16 Flavius Gratianus Onurlandırılıyor

Buluntu Yeri: Side

Tarih: İS. 367-383

Yayın: Nollé 1993, (IK 43), no. 51.

[[— — —]]

[[Γ]ρατιανόν

Αὔγουστον).

Çevirisi: “Gratianus Augustus’u onurlandırdı”.

İ. 17 Valentinianus, Theodosius, Arcadius ve Oğlu *Nobilissimus Puer Honorius* Onurlandırılıyor

Buluntu Yeri: Side

Tarih: İS. 388 -390

Yayın: Nollé 1993, (IK 43), no. 52.

[τοὺς τῆς ὑφ’ ἡλίω γῆς]

αὐτοκράτορας

[τ]ροπεύχους δε[σ]-

4 ότας ν

Θεοδόσιον, Ἄρκάδ[ι]-

[ο]ν τοὺς αἰωνίους

8 [A]ὔγουστους καὶ Φλ.

[Ὅ]νόριον τὸν αἰπι-

[φ]ανέστατον Φλ.

[[E] ιος ια]] -

12 [[ν]ός ὁ λα(μπρότατος) [ος]]

ῶν εἰε<ρ>ῶν πραιτωρ-

[ίω]ν τῆ συνήθει καθοσ-

[ιώ]σει ἀφιέρωσεν ἐπ[ί]

16 [. 12] τοῦ λαμ(προτάτου)

ὑπατικοῦ.

Çevirisi: “*Pek ünlü vali Flavius Eutolmios Tatianos en parlak consul ...’nın zamanında, güneşin altındaki yeryüzünün imparatorları ve zafer ödülü sahibi efendilerimiz, ebedi imparatorlar Valentinianus, Theodosius, Arcadius’u ve en gözde Flavius Honorius’u praetorium’ların alışılacağı vakfiyle kutsadı*”.

İ. 18. N. N.

Buluntu yeri: Attaleia

Tarihi: İS. 379-395.

Yayın Yeri: Paribeni–Romanelli 1914, s. 35 nr. 34.

[Καίς]αρι Σεβαστῶ Γερμανικῶ

Çevirisi: “*İmparator Augustus Germanicus için.*”

İ. 19 Attaleia’lılar, Valentinianus’u Onurlandırıyor

Buluntu yeri: Attaleia

Tarihi: Valentinianus I (364–375) ya da Valentinianus II (375–392).

Yayın: Gökalp 1999, s. 72 nr. 1; SEG 49 (1999) nr. 1877.

Τὸν θεοφιλέστατον

καὶ ἡμερώτατον

δεσπότην τῆς

4 οἰκουμένης

Αὐτοκράτορα Αὐγ(οῦστον)

Φλ(άουιον) Οὐαλεντινιανὸν

ἢ λαμ(προτάτη) Ἀτταλέων

8 κολωνεία.

Çevirisi: “*Tanrı'nın en sevgili ve yeryüzünün en ilımlı hükümdarı İmparator Augustus Flavius Valentinianus'u Attaleialıların ünlü kolonisi (onurlandırdı)*”.

İ. 20 Attaleia'lılar, Theodosius'u Onurlandırıyor

Buluntu yeri: Attaleia

Tarihi: İS. 379–395.

Yayın: Paribeni – Romanelli 1914, s. 22 nr. 8; Grégoire 1922, s. 127 nr. 309 III; Gökalp 1999, s. 73 dn. 6.

Τὸν θεοφιλέστατον
καὶ ἐπιφανέστατον
ἡμῶν δεσπότην
4 Φλ(άουιον) Θεοδόσιον
ἢ λαμ(προτάτη) Ἀτταλέων πό[λις].

Çevirisi: “*Tanrı'nın en sevgili ve seçkini olan hükümdarımız Flavius Theodosius'u Attaleia'lıların ünlü kenti (onurlandırdı)*”.

İ. 21 Side Demos'u, Roma Demos'unu Onurlandırıyor

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. III. yy. sonu, IV. yy. başı

Yayın: Nollé 1993, (IK 43), no. 25.

τὸν Δῆμον τ[ὸν]
2 Ῥωμαίων ὁ Δῆ-
μος ὁ Σιδητῶ[v].

Çevirisi: “*Side'lilerin Demos'u, Roma Demos'unu onurlandırdı.*”

4.1.3 Toplumsal İçerikli Yazıtlar

T. 1 Seçkin, Ünlü ve Neokoros Kent Perge

Buluntu yeri: Perge

Tarih: Tacitus Dönemi (İS. 275-76) *terminus ante quem*

Yayın: Şahin 2004, (IK 61) no. 290.

- [— — —]παρ[— — —]
 τὸν ἀγνότατον κα[ἰ εὐσε]-
 βέστατον Κλ. Κορν[η]λ.
 4 Λάτρωνα Ἀπελλιανό[ν]
 τὸν κ[ρ]άτιστον ταμίαν
 καὶ ἀντιστράτηγον,
 προνοησάμενον μετὰ
 8 τῶν ἄλλων καὶ τῆς εὐ[θ]ε-
 νείας τῆς λαμπρᾶς καὶ
 ἐνδόξου καὶ νεωκόρου
 Περγαίων πό[λε]ως
 12 ἡ πατρις ἡμῶν
 ἐκ τῶν ἰδίων.

Çevirisi: “*Vatanımız, pek seçkin haznedar ve vali olan, diğerleriyle birlikte Perge’lilerin göz alıcı müreffeh, ünlü ve neokor kentinin ihtiyaçlarını karşılayan, [- - -] en halis ve muhlis Cl(audius) Cornel(ianus) Latro Apellianus’u kendi kesesinden (heykelini dikerek onurlandırdı)*”.

T. 2 Kutsal, Seçkin, Ünlü ve Neokoros Kent Perge

Buluntu yeri: Perge

Tarih: Tacitus Dönemi (İS. 275-76) *terminus ante quem*

Yayın: Şahin 2004, (IK 61) no. 286.

- ἡ βουλή καὶ ὁ δῆμος
 τῆς ἱερᾶς καὶ λαμπρᾶς
 καὶ ἐνδόξου καὶ νε-
 4 ωκόρου Περγαίων
 πόλεως
 Π. Ἰουλ. Αἰμίλιον
 Ἀκύλαν
 8 τὸν κράτιστον
 [ἡγεμόνα ?]

Çevirisi: “*Kutsal, seçkin, ünlü ve neokoria hakkına sahip Perge’lilerin kentinin Danışma ve Halk meclisi, en iyi [vali] P. Iul(ius) Aemilius Aquia’yı (onurlandırdı)*”.

T. 3 Perge Kenti, *Metropolis* Unvanı Almasıyla ve Diğer Hakları Elde Etmesiyle Övünüyor

Buluntu yeri: Perge,

Tarih: Tacitus Dönemi (İS. 275/276) *terminus post quem*

Yayın: Şahin 2004, (IK 61) no. 331.

col. I.

- ἤμην μὲν πρόσθεν κεφαλὴ
 Παμφυλίδος αἴης· /
 Ζηνὸς δ' ἐκ Τακίτου
 4 μητρόπολις γέγονα· /
 εἶπέ με τις κορυφὴν πόλεων
 κλεινῶν βασιλῆων, /
 νῦν δ' ἐφάνην μήτη[ρ]
 8 ὡς Ἀσίης Ἔφεσος· /
 αἰκίπουάν μέ τις εἶπεν
 ἐρισθενέων βασιλῆων· /
 μητρόπολις δ' ἐφάνην
 12 νεύμασι τοῖς Τακίτου· /
 Ἄντωνεῖνος ἔφη με φίλην
 καὶ σύμμαχον εἶναι· /
 κείνος ὁ Σευήρου, νῦν δὲ
 16 γὰρ μητρόπολιν· /
 [θύ] υσιν παρ' ἐμοὶ οὐώ[τοις]
 [Π] φυλοὶ ἅπαντες· /
 νῦν δὲ καὶ ἀρχιερεῖς εἰσὶν
 20 θεοῦ Τακίτου. /

Çevirisi: “Daha önceden Pamphylia ülkesinin başı idim;

Şimdi Iupiter Tacitus sayesinde metropolis oldum.

Ünlü imparatorlardan biri bana kentlerin tacı demişti;

Şimdi de ana (kent olarak) parladım, tıpkı Asia'nın Ephesos'u gibi.

Kudretli imparatorlardan biri bana “praecipua”(seçkin) demişti;

Tacitus'un onaylarıyla metropolis olarak ortaya çıktım.

Severus'un oğlu Antoninus (=Caracalla) benim dost ve müttefik olduğumu söylemişti;

Şimdi metropolis (olduğum bilinmektedir).

Bütün Pamphylia'lılar benim yanımda belirlenmiş kurban günlerinde (vota) kurban kesiyorlar; ve şimdi de merhum Tacitus'un başrahipleri bulunmaktadır".

col. II.

αὕξε Πέργη ἢ μόνη ἄσυλος

αὕξε Πέργη, ἦ Τάκιτος

[- - - - -]

4 [- - - - -]

[αὕξε Πέργη ἢ] ἀπὸ Οὐεσ[πα]-

[σιανοῦ ν]εωκόρος

[αὕξε Πέργη] ἢ ἱερῶ οὐξίλλω

8 [- - - τετ]ειμημένη

[αὕ]ξε Π[έργη] ἢ ἀργυρῶ νομίσ-

ματι τετειμημένη·

12 αὕξε Πέργη ὁ θησαυρὸς

τοῦ κυρίου

αὕξε Πέργη δ' νεωκόρος

αὕξε Πέργη ἢ πρώτη τῶν

16 ἀγορέων

αὕξε Πέργη, ἦ ὑπα[τι]κοὶ

φιλοδοξοῦσιν

αὕξε Πέργη, ἦ ὑπατικοὶ

20 ἀγω[ν]οθετοῦσιν

αὔξει Πέργη ἢ κορυφή

τῆς Παμφυλίας

αὔξει Πέργη ἢ μηδ[έ]ν

24 ψευδομένη

πάντ[α] τὰ δίκαια [δ]όγμα-

τι Συνκλήτου.

Çevirisi: “*Asylium hakkına sahip tek kent olan Perge yaşa! ... Vespasianus'tan beri neokoros olan Perge yaşa! Mukaddes vexillum ile onurlandırılmış olan Perge yaşa! Gümüş sikke basma hakkı ile onurlandırılmış olan Perge yaşa! Efes Artemis'i, Perge Artemis'i! İmparatorluk kasasının emanet edildiği (kent) Perge yaşa! Dört kere neokoros olan Perge yaşa! Agoraların birincisi, Perge yaşa! Ki orada consul sınıfına mensup kişiler üne ulaşırlar, Perge yaşa! Ki orada consul sınıfına mensup kişiler agonothetes'lik yaparlar Perge yaşa! Pamphylia'nın başkenti, Perge yaşa! Hiçbir şeyde sahte olmayan kent, Perge yaşa! Bütün bu haklar senato kararıyla (verilmiştir)”.*

T. 4 Altı Neokoros Hakkına Sahip, Pek Seçkin ve Ünlü Side Kenti

Buluntu yeri: Side

Tarih: Tacitus Dönemi (İS. 275-276)

Yayın: Nollé 1993, (IK 43), no. 26.

[π]αρά ταῖς θεαῖς τ[ῶν εἰ]-

[κ]όνων τοῦ Σεβασ[τοῦ δω]-

[ρ]εαῖς τὴν ἱερὰν [σύγ]-

4 [κ]λητον ἢ λαμπρ[οτάτη]

[ς δῆ]-

μος καὶ ἡ σεμνοτάτ[η καὶ]

[φ]ιλοσέβαστος καὶ κρ[ατίστη]

8 [τ]ῆς λαμπροτάτης κ[αὶ ἐνδό]-

[ξ]ου ἐξάκις νεωκό[ρου Σιδη]-

- [τ]ῶν πόλεως ἱερά κα[ὶ μεγάλη]
 [γε]ρουσία νεωκοροῦ[σα Ἀθηνᾶ]
 12 [τῆ θε]ῶ ἀσύλῳ καὶ νεω[κοροῦσα θε]-
 ῶ [ρῶ]
 αὐτῆς δειπνιστηρίῳ.

Çevirisi: “*En parlak ve ünlü, altı kez neokor’luk unvanı almış olan Side kentinin en parlak, en saygıdeğer ve en iyi boule’si ve sarsılmaz, imparatorsever demos’u ve kutsal, büyük, Athena ve Dionysos’un neokoros’u olan gerousia’sı asyilia hakkına sahip tanrıça Athena tapınağında ve Dionysios deipnisterion’unda kutsal senatoyu imparatorun heykellerinden oluşan tanrısal hediyelerle (onurlandırdı)*”.

T. 5 Un Eleyiciler ve Ekmek Yapıcılar Arasında *Homonoia*

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. III. yy.

Yayın: Nollé 1993, (IK 43), no. 30.

- Ἄρ.
 Κενδεας
 Κενδεου
 4 τῆ ὁμονοία
 τῶν συνβιω-
 τῶν
 ἀλευροκαθάρ-
 8 τεσ ἀλευροκαθάρταις
 καὶ ἀβακίταις
 ὁμονοίας
 χάριν

12 ἀνέστησα

τὸ κιόνιν·

= κιόνιον

εὐτυχοῦμεν.

Çevirisi: “*Kendeas’ın oğlu Aur. Kendeas, birlikte yaşayanlar homonoiası için: un eleyiciler ve ekmek yapıcılarla beraber (ben), anlaşma vesilesiyle küçük bir sütunu diktim: Selamet ve sağlıcakla!*.”

T. 6 Kutsal, Seçkin, Ünlü ve Neokoros Kent Perge

Buluntu yeri: Attaleia (Taş, Perge’den getirilmiştir)

Tarihi: Valerianus sonrası olabilir

Yayım Yeri: Şahin, Perge 2004, no. 320.

νων Π Δ[βου]-
λευτήν ἢ ἱερὰ καὶ λαμ(πρὰ) καὶ ἔνδοξ[ος
ς νεωκόρος Περγαίων πόλ[ις

4 τὸν ἴδιον προστάτην ἀντὶ τῶν [πολλῶν
εὐεργεσιῶν ἡμείψατο Ζ τῶν [περὶ ?]
ΙΩΑΛ χ. ΡΠΙΟΥ Μ καὶ Διοσκοριδ[

Çevirisi: “... *kutsal, ünlü, şanlı ve neokor Perge kenti, kendi yöneticisine bütün euergesia’larına karşılık olarak teşekkürlerini sundu.*”

T. 7 Balbura’dan Bir N. N. Onurlandırma

Buluntu yeri: Balboursa

Tarih: İS. 3. Yy.

Yayın: Nollé 1993, (IK 43), Tep 10.

μαρτυρη-

θέντα ὑπὸ τῆς ἱερᾶς σκην[ι]κῆς
συνόδου πολλάκις καὶ ὑπὸ

4 τῆς λαμπρο[τ]άτης Σιδητῶν πό-

λεως,²⁷⁸

Çevirisi: “...kutsal tiyatro ile ilişkili (scene) dernek ve pek seçkin Side kenti tarafından (kendisine) sık sık şahitlik edilmiş”.

T. 8 Side’li Sofist Seccius Trophimos

Buluntu yeri: Roma

Tarih: Yazıt aynı büyüklükte olmayan ve az profesyonel bir harf karakterine sahiptir. Tam tarihleme yapılabilecek bir ipucu yoktur.

Yayın: Nollé 1993, (IK 43), Τερ. 39.

Ἰουλιᾶς Κρισπεῖνα ἀνδρὶ γλυκυτάτῳ
 καὶ σοφιστῇ
 ᾧ οὖνομα ἦν Σέκκιος Τρόφιμος, γένει Σιδήτης,
 4 καλὸν βίον καὶ ἀμέμπτως βιώσας μετ’ ἐμοῦ
 ἔτη δυοκαίδεκα · αὐτὸς δὲ ἀποδοῦς τὸ
 δάνειον τῆς ζόης ὀγδοηκοστὸν ἔκκτο[ν]
 ᾧδε κεῖται οἴκῳ ἐωνίῳ παραλημφθε[ῖς]
 ὑπὸ θεῶν καταχθονίων.

Çevirisi: “Ben, Iulia Crispina, adı Seccius Trophimos olan, Side soylu, sofist ve güzel bir yaşamı benimle birlikte 12 yıl boyunca kusursuz bir şekilde geçiren ve pek tatlı eşim için (diktirdim): Kendisi 86 yıllık yaşamının kefarecini ödeyerek, burada, yer altı tanrılarının hükmü altına girerek sonsuzluk evinde yatıyor”.

Not: Roma, Septimius Severus ve Caracalla ortak imparatorluk döneminden itibaren burada ders veren sofistler ve hekimler için entelektüel dünya için oldukça elverişli bir ikamet yeri olmuştur. Bu şahsiyetler, kendi ana vatanında leiturgia'lardan muaf tutulmak gibi çok önemli bir ayrıcalık tanınmıştır.

T. 9 Side’li Hekim T. Fl. Coelius Severus

Buluntu yeri: Roma

Tarih: İS. II.– III. yy.?

²⁷⁸ Devam eden satırda, Milner’e göre kent *curator civitatis* tarafından onurlandırılmıştır ve Side ismi büyük olasılıkla okunabilmektedir.

Yayın: Nollé 1993, (IK 43), Tep. 40.

D(is) M(anibus)
 T. Fl. Coelius Severus
 Sidensis medicus
 4 ipse sibi – vivos – fe-
 cit et filis suis
 Coelio Severia-
 no Eumelo et Coe-
 8 lio Severo et ma-
 tri illorum Coe-
 liae Callistr[ae]
 sanctissimae et
 12 eorum lib[eris]

Çevirisi: “*Yer altı tanrılarına. Side’li hekim T. Flavius Coelius Severus, (henüz) yaşarken kendisine ve kendi oğulları Coelius Severianus Eumelus ve Coelius Severus ve onların anneleri son derece dindar Coelia Callista ve onların çocukları için yaptırdı*”.

T. 10 Nane İçin Bir Mezar Epigramı

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. II.-III. yy.

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 228.

Ἄρτεμιδος ζάκορον με πολυθρήνητον ἄπασιν
 λεύσις ἦν Ἀείδου σεμνὸς ἔχει θάλαμος.
 παρθενικὴν λίπον υφ[]οιο Κόνωνος,
 4 ἄρτι τὸν Ἡσιόδου τε[]ην.
 κείμαι δ’ οὐ ἄψυχος εἶν[]νεσι ἡμεῖν
 ἐν χθόني δι τειμῆς εἵνεκεν ἠράνισαν
 ἀλλ’ ἐτύμοις φημαῖς μαντεύομαι, ὄφρα Νανην με
 8 μέλπωσιν μακαρῶν δόγμασι κληδονίην

Çevirisi: “*Artemis rahibesi, çoğu kez herkes tarafından ağlatılan beni görüyor musun?*

Şimdi Hades’in yatak odası beni alıkoydu,

Ben genç kız güzelliğimi Konon’un evinde bıraktım

Hesiodus’un salık verdiği şeyi yaşadım/kurallar silsilesine ulaştım

*Burada (toprağın) altında ruhsuz durmuyorum
 Yeryüzünde bizim onurumuza bir bayram hazırlıkları için buluşuyoruz
 Şimdi değerli satırlarda bildiriyorum ki, ben Nane
 Şans getiren olarak duruyorum”.*

4.1.4 *Euergesia* Yazıtları

E. 1 Aurelius Mandrianus Longinus’un İS. III. Yüzyılda *Euergetes*’lik Hizmetleri

Buluntu yeri: Side – Aydolin Kalesi, Karallia

Tarih: yak. İS. 220 – 240

Yayın: Nollé 1993, (IK 43), Tep 1.

ἀγαθῆι | τύχηι.

ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος τῆς λαμπροτάτης καὶ ἐνδόξου Σιδητῶν πόλεως ἐτείμησεν Αὐρήλιον
 Μανδριανὸν Λογγεῖ [v]

ἴδιον βουλευτήν, ἀρχιερασάμενον τῷ Σεβαστῷ εὐσεβῶς καὶ φιλοτείμως, ἐπιδόντα νομὰς
 βουλευταῖς τε καὶ πολεῖταις,

ἐπιτελέσαντα θεωρίας παρὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀρχιερωσύνης αὐτοῦ μεγαλοπρεπῶς,
 ἀγνωστοθετῆ ὡς καλοῦμ -

νου ἀγῶνος Φοιβείου καὶ δόντος(!) ἐπὶ τῇ ἀγνωστοθεσίᾳ αὐτοῦ διανομὰς βουλευταῖς τε καὶ
 πολεῖταις, ἀγορανομήσαντα

ἀγνώως τριμήνου τρίτης, εἰρηναρχήσαντα ἀνδρείως καὶ ἐπιμελῶς, ἀρχισειτωνησάμενον,
 πρακτορεύσαντα, προθύσαν-

τα ὑπὲρ τῆς σεμνοτάτης βουλῆς, παραπέμψαντα ἱεράς ἀννώνας εἰς τὸ Σύρων ἔθνος τρίς,
 συνιερασάμενον τῇ γυ-

ναικὶ αὐτοῦ Αὐρηλία Κιλλαραμωτιανῆ Εἰη τῇ προκαθεζομένη θεῷ Ἀθηνᾶ πενταετηρίδι,
 προστατήσαντα κυνη-

γεσιῶν καὶ μονομαχιῶν τῶν καταλειφθειῶν ὑπὸ τοῦ τῆς ἀρίστης μνήμης ὑπατικοῦ Τίτου
 Δικινίου Μουκιανοῦ

ἐνδόξως καὶ μεγαλοπρεπῶς, γενόμενον καὶ ἐπιμελητὴν τοῦ ὕδρευοῦ καὶ ἐν ἄλλαις ἐπιμελείαις
 πολλαῖς καὶ ὑ-

πηρεσίαις χρησιμεύσαντα τῇ πόλει καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις πᾶσιν ἐν τοῖς πρώτοις ἐξητασμένον·
 τὸν δὲ ἀνδριάντα ἀνέστη-

σεν Αὐρ. Κιλλαραμωτιανῆ Ἰης ἡ γυνὴ αὐτοῦ φιλανδρίας χάριν.

Çevirisi: “Side’lilerin pek seçkin ve ünlü kentinin danışma ve halk meclisi, kendi bouleutes’i, dindar ve onursever bir şekilde Augustus’a başrahiplik yapan, hem boule üyelerine hem de vatandaşlara otlak/mera? dağıtan, uygun bir zamanda kendi başrahiplik hizmetlerini yerine getiren, Phoibeion olarak adlandırılan bayramın saygın (yüce) bir şekilde agonothes’liğini yapan ve agonothes’lik için hem boule üyelerine hem de vatandaşlara kendi (varlığından) yardım dağıtan, üç kez üç aylık dönem için dürüst bir şekilde agoranomos’luk yapan, cesaretli ve ihtimamlı/ihtiyatlı bir şekilde eirenarkhes’lik yapan, arkhisitones’lik (buğday alım yöneticiliği), praktor’luk (icra memurluğu) yapan, en saygıdeğer boule için kurban adayan, Suriye halkına üç kez kutsal annona (yıllık üretim) göndermiş bulunan, önde gelen Tanrıça Athena için dört yılda bir düzenlenen (penteeterik) bayramlarda kendi eşi Aurelia Killaramotiane Eie ile birlikte rahiplik yapmış bulunan, consul Titus Licinnius Mucianus’un en güzel hatırası için vazgeçilmiş olan hayvan savaşlarının ve birebir dövüş oyunlarının yöneticiliğini ünlü ve muhteşem bir şekilde yapan, hydreion’un kurucusu ve epimeletes’i, gayret gerektiren diğer hizmetlerde kent için faydalı olan ve daha önce diğer her hususta bizzat hazır bulunan Aurelius Mandrianus Longinus’u onurlandırdı. Heykelini de onun karısı Aurelia Killaramotiane Ies kocaseverliğinden dolayı diktirdi”.

E. 2 İS. III. Yüzyılda, M. Aur. Obrimianos Konon’un Euergetes’lik Hizmetleri

Buluntu Yeri: Side - Kasai

Tarih: yak. İS. 238 - 244

Yayın: Nollé 1993, (IK 43), Tep 4.

a.

ή βουλή καὶ ὁ δῆμος τῆς Κασα-
 τῶν πόλεως ἐτείμησεν Μ[ἄρ]-
 [ό]-
 4 [ρ’ ή]-
 μείν πρωτευσάντων, γ[ένους]
 τε πρώτου καὶ ἐνδόξ[ου, ἄρξαν]-
 [ἀρχὴν ἀξι]-
 8 ως καὶ ἀμέμπτως [καὶ ἀρχι]-
 ερασ[ά]μενον φιλο[τείμως τῶ] θε[ί]-
 κω δις καὶ ε[ιρηναρχήσ]αντα
 [ἐννό]μως καὶ [μπτω]ς, καὶ ἄν-
 12 [ν]τα ἰς τὸ Σύ-

[ρων ἔθ]νος, καὶ πρεσβεύσαντα
 [προϊκα(?) πρ]ὸς [θε]ὸν Ἀλέξανδρον,
 [τὸν δὲ ἄνδρ]ιάντα ἀνέστησεν
 16 Αὐρηλία Κωνωνιανὴ Κλας ἢ θυγά-
 τηρ, τοῦ γλυκυτάτου πατρὸς
 μνήμης χάριν.

b.

δημιουργήσαντα δὲ καὶ ἐν
 20 [τῇ λαμπροτ] τη καὶ ἐνδόξω
 [Σιδητῶν π]όλι ὑγιῶς καὶ φι-
 [λοτείμως] καὶ ἀγωνοθετήσα[ν]-
 [τα καὶ] γυμνασιαρχήσαντα -
 24 [γί]-
 [α]ν ἀγῶνος ἱεροῦ [οῦ]
 Ἀπολλωνείου Γορδιανείου -
 νεινίου ἰσοπυθίου ἐκεχειρίου
 28 ἰσελαστικοῦ ἰς ἅπασαν τὴν οἰ-
 κουμένην κατὰ θεϊαν δωρεάν
 τοῦ πρώτως ἀχθέντος ἐπ' αὐ-
 τοῦ, φιλοτειμησάμενον δὲ κα[ί]
 32 ἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ ὑδρείου
 τοῦ κατασκευαζομένου ἐν τῇ
 λαμπροτάτῃ καὶ ἐνδόξῳ Σιδητῶν
 πόλι ἀργυρίου δηνάρια πεντακισ-
 36 χεῖλια.

Çevirisi: “Kasai’lıların kentinin danışma ve halk meclisi, bizim aramızda ileri gelenlerden olan, hem önde gelen hem de ünlü soydan olan, eponym memuriyeti layıkıyla ve kusursuz bir şekilde yerine getiren, tanrı evine onursever bir şekilde iki kez başrahiplik yapan, yasalara uygun ve lekesiz bir şekilde eirenarkhes’lik yapan, Syria halkına hububat yardımında bulunan ve tanrı Aleksandros’a (Severus Aleksander) kendi parasıyla elçilik için giden, kızı Aurelia Cononiane Clas, pek tatlı babasının anısı vesilesiyle heykelini diktirerek, Side’lilerin pek seçkin ve ünlü kentinde akliselim ve onursever bir şekilde demiurgos’luk yapan, agonothetes’lik yapan, demiurgos’luk görevinden sonra, bütün oturanlar için tanrıçaya ithafen hediye olarak kendisi tarafından ilk kez kurulan kutsal oikoumenik isopythios

ekeheirios iselastikos Apolloneius Gordianeius Antoneinus bayramının gymnasiarkhos 'luğunu cömert bir şekilde yapan ve Side'lilerin pek seçkin ve ünlü kentinde inşa edilen hydreion'un inşası için onurseverlikle 5.000 gümüş denar (bağışlayan), genç Marcus Aurelius Obrimianus Konon'u onurlandırdı".

E. 3 Gaius Flavonius Anicianus Sanctus'un Bilinmeyen Euergetes'lik Hizmetleri

Buluntu yeri: Attaleia

Tarihi: İS. III. yy. ortaları.

Yayın: Bosch, Antalya 1947, nr. 13; J.-L. Robert, 1948, s. 199 nr. 229.

Ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος
 2 καὶ οἱ γεραιοὶ
 ἐτείμησαν ἐκ τοῦ ἰδίου
 4 Γάιον Φλαουώνιον
 Ἀνικιανὸν Σάνκτο[ν]
 6 Ἀτταλέα καὶ Ἀντιο-
 χέα καὶ Ἐφέσιον, πα-
 8 τέρα Φλαουωνίου Λολλια-
 νοῦ συνκλητικοῦ, ἀδελφὸν
 10 Φλαουωνίου Παυλίνου ἐπι-
 τρόπ[ο]υ τῶν Σεβαστῶν,
 12 [τῆς εἰς] τὴν [π]ατρίδα
 εὐνοίας [ἔνεκεν].

Çevirisi: "Danışma, Halk ve Yaşlılar meclisleri, senatörler sınıfından Flavonius Lollianus'un babası, imparatorların legatus'u Flavonius Paulinus'un kardeşi, Attaleia, Antiokheia ve Ephesos vatandaşı Gaius Flavonius Anicianus Sanctus'u vatanına karşı gösterdiği iyi niyet nedeniyle kendi kesesinden onurlandırdı."

E. 4 Tetrapolei Mahallesi Gerousia'sı Modesta'yı Onurlandırıyor

Buluntu yeri: Side

Tarih: Tacitus Dönemi (İS. 275 – 276) *terminus post quem*

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 112.

Μοδέσταν τὴν ἀρχιερίαν
 τὴν ἐκ προγόνων φιλότ[ει]-
 μον, ἡ Τετραπωλειτ[ῶν γε]-
 4 ρουσία κρίσει τῆ[ς μητρο]-
 πολεως Σιδ[ητῶν ἐξά]-
 κισ νεωκ[όρων].

Çevirisi: “*Tetrapolei Mahallesi gerousia’sı ve altı kez neokoros hakkına sahip Side’lilerin metropolisinin kararı atalarından beri onursever bir şekilde başrahiplik yapmış Modesta’yi (onurlandırdı)*”.

E. 5 Tetrapolei Mahallesi Gerousia’sı Modestus’u Onurlandırıyor

Buluntu yeri: Side

Tarih: Tacitus (İS. 275 – 276) dönemi *terminus post quem*

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 111.

Μόδεστον τὸν
 καὶ Ἀρτέμιον τὸν
 ἐγ γένους φιλόδοξον
 4 ἡ Τετραπωλειτῶν γε-
 ρουσία κοινῶ δόγματι τῆς
 λαμρᾶς μητροπόλεως Σίδης.

Çevirisi: “*Tetrapolei Mahallesi gerousia’sı, Side’lilerin parlak metropolisinin ortak kararınca, atalarından beri ünsever Artemion adıyla da bilinen Modestus’u (onurlandırdı).*”

E. 6 Bryonianus Lollianus, Büyükkapılar Mahallesi Gerousia’sı Tarafından Onurlandırılıyor²⁷⁹

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. III. yy sonu – IV. yy. başı

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 105, s. 398vd.

Βρυωνιανὸν Λολλιανὸν [τὸν κράτ(ιστον)]
 δουκηνάριον, πρειμιπειλά[ριον, ἀπό]
 [ῶν],

²⁷⁹ Bryonianus Lollianus’un diğer onurlandırma yazıtları için Bkz. Nollé 2001, (IK 44), no. 106 ve 107.

- 4 κτίστην καὶ φιλόπατριν · [ερουσία τῶν]
 Μεγαλοπυλειτῶν.
 νηοῦ Νυμφάων σε παρὰ σχεδὸν ἑστῆσαντο]
 [εγάλων],
- 8 τερπόμενον ῥεῖθροισι διειπετέ [ταμοῖο]
 θεσπεσίη τ' ἠχῆ· ὕδατος ἀνάου·
 ὑψηλῆ κραδίη γὰρ ἐδείμαο σοῖσι τέλεσσ[ι]
 αὐτῶν ἐκ πηγῶν ·
- 12 εὐτύχι, Κτίστι.

Çevirisi: “*Büyükkapılar Mahalesi'nin gerosia üyeleri, pek seçkin, ducenarius, primopilarius, procurator'lar sınıfından, consul'lerin akrabası, kurucu ve vatansever Bryoniaus Lollianus'u, (onurlandırdı).*”

Ey kurucu,

Büyükkapılar Mahallesi'nin hegemon'ları

Nymphe'lerin tapınağının yakınında seni (senin heykelini) diktiler,

Gökten doğan nehrin suyunun akıntısının kutsal sesiyle

Zira sen yüce gönüllükle, kaynaklardan itibaren ölçülmeyecek kadar uzun su yolunu kendi cebinden inşa ettirdin (tekrar işler hale getirdin)

İyi talihle ey kurucu!

E. 7 Quirina Patra, *Quadriga* Mahallesi *Gerosia*'sı Tarafından Onurlandırılıyor²⁸⁰

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. III. yy sonu – IV. yy. başı

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 108, s. 411vd.

- [εὐτύχε]ι Πηγασί·
 Κυρειαίαν Πάτραν,
 τὴν κρατίστην γυ-
 4 ναί[κ]α Βρυωνιανοῦ
 Λολλιανοῦ, τοῦ κρατ(ίστου)

²⁸⁰ Quirina Patra'nın diğer onurlandırma yazıtı için Bkz. Nollé 2001, (IK 44), no. 109.

8 δουκηναρίου, ἀπὸ ἐπι-
 τρόπων, πριμιπιλαρίου,
 κτίστου καὶ φιλοπατρίδος,
 [θυ]γατέρα καὶ ἐγγόνην ὑπα-
 τικῶν· γερουσία Τετραπω-
 λειτῶν τὴν φιλόπατριν.

Çevirisi: “İyi talihle Pegasis. Quadriga Mahallesi'nin gerousia üyeleri, pek seçkin, ducenarius, primopilarius, procuratorlar sınıfından (gelen), kurucu ve vatansever Bryonianus Lollianus'un pek seçkin eşi, soyu consul'ler sınıfından olan ve vatansever Quirinia Patra'yi (onurlandırdı)”.

E. 8 Bryonianus Iasonianus Seleukos, Büyük Kapılar Mahallesi Gerousia'sı Tarafından Onurlandırılıyor

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. III. yy sonu – IV. yy. başı

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 110, s. 414vd.

4 Βρυωνιανὸν Ἰασονια-
 νὸν Σέλευκον τὸν καὶ
 Ἄνατόλιν τὸν ἀξιολο-
 γώτατον υἱὸν Βρυωνια-
 νοῦ Λολλιανοῦ τοῦ κρα-
 τίστου δουκηναρίου ἀ-
 πὸ ἐπιτρόπων, πριμιπει-
 8 λαρίου, [κτίστο]υ καὶ φιλο-
 πάτρ[ιδος, γερ]ουσία
 Μεγα[λοπυλειτ]ῶν τὸν
 κτίσ[την τῆς πατ]ρίδος
 12 εὐτ[ύχι.

Çevirisi: “Büyük Kapılar gerousia'sı, asil ve ducenarius, procuratorlar (arasından), primipilarius, kurucu ve vatansever Bryonianus Lollianus'un övgüye değer oğlu, vatanın kurucusu, Anatis olarak da bilinen Bryonianus Iasonianus Seleucos'u (onurlandırdı)”.

4.1.5 Bayram İçerikli Yazıtlar

B. 1 Zizyphos Bayramı

Buluntu yeri: Attaleia

Tarihi: İS. III. yy.

Yayın Yeri: Ramsay 1883, s. 260 nr. 2; Wilhelm 1909, s. 196, nr. 169; Paribeni–Romanelli, 1914, s. 14 nr. 2; IGR III nr. 785

ἄρχεται ἡ πανή
 τοῦ Ζιζύφου κατὰ τὸ
 θεῖον θέσπισμα ἀπὸ τῆς
 4 πρὸ α' εἰδῶν Μ[α]ίων ἕως
 τῆς πρὸ ι' καλ(ανδῶν) Ἰουνίων, κατὰ
 Παμφυλ(ίους) μη(νι) η' , κβ' ἕως λα' ,
 ἔχουσα ἀγέλιον(?) τῶν ι' ἡμερῶ[ν].
 8 ἡ λαμ(προτάτη) Ἀτταλέων κολω[νία].

Çevirisi: “Zizyphos'un bayramı (panegyris) imparatorun buyruğuna göre Mayıs ayının 14'ünde başlar, Mayısın 23'üne kadar sürer, Pamphylia takvimine göre ise Octavus (Dystros) ayının 22'sinde başlayıp 31'ine kadar sürer, bu panegyris toplam 10 gün sürer. Attaleialılar'ın son derece ünlü kolonisi”.

B. 2 Tacitus Bayramı

Buluntu yeri: Perge

Tarih: İS. 275/276

Yayın: Şahin 2004, (IK 61) no. 333.

Τακεί-
 2 πιος
 μητρο-
 4 πολίτι[ος]

Çevirisi: “Tacitius Metropolitius bayramı”.

B. 3. Tacitus Bayramı

Buluntu yeri: Perge

Tarih: İS. 275/276

Yayın: Şahin 2004, (IK 61) no. 334.

πρώτη

2 πρώτη

Τακίτειος μητροπο-

4 λίτειος ἰσοκαπετώ-

λιος.

Çevirisi: “*Birinci, birinci Tacitus metropolitius isokapitolius (Bayramı)*”.**B. 4 Tacitus Bayramı**

Buluntu yeri: Perge

Tarih: İS. 275/276

Yayın: Şahin 2004, (IK 61) no. 336.

Τακίτειος

2 μητροπολεί-

τιος } ἰσοκα-

πετώλιος.

Çevirisi: “*Tacitus metropolitius isokapitolius (Bayramı)*”.**B. 5 Sideli Aur. Kononius Konon I. Pamphylia – Touesianeion Epibaterion Themis’inde Galibiyet Kazanıyor**

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. III. yy

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 122.

- [ἀγωνο]θετοῦντος διὰ βίου
 [Αὐρη]λίου Παιωνείου
 Τουησιανοῦ
 4 καὶ ἐπιτελοῦντος θέμιν
 Παμφυλιακὴν Τουησια-
 νεῖον ἐπιβατήριον
 θεῶν Ἀθηνᾶς καὶ Ἀπόλλω-
 8 νος ἐξ ἰδίων χρημάτων
 ἐνείκησεν παίδων
 παγκράτιον Αὐρήλιος
 Κωνωνιανὸς Κόνων νέ-
 12 ος Σιδήτης λαβῶν ἄ-
 θλον τό τε θέμα καὶ τὸν
 ἀνδριάντα σὺν τῇ βάσει.

Çevirisi: “*Aurel(ius) Paioninus Touesianus’un yaşam boyu agonotheses’lik yaptığı ve kendi servetinden Pamphylia’lılar için tanrı Athena ve Apollon adına Touesianeion epibaterion themisi’ni tertiplediği sırada, birlikte taçlandırılmış olan Side’li Aurelius Kononius Neoptolemus ve daha küçük olan Aurelius Hermippianus Hermippus, çocuklar kategorisindeki güreş müsabakasında galip geldiler, ödül olarak hem para hem de kaidesiyle birlikte heykel aldılar*”.

4.1.6 Mimari Faaliyetleri İçeren Yazıtlar

M. 1 Rufus, Kemerler Yaptırıyor

Buluntu yeri: Attaleia.

Tarihi: Yüksek ve dar harfleri ve yazıt karakteri nedeniyle İS. III. yy..

Yayın Yeri: Bosch 1947, nr. 25; SEG 17 (1960) 598.

Ἀψίδας ἀρρήκτους στήσας, καθαρῶτατε Ῥοῦφε,
καὶ πάντα τελέσης ἀξόμενος προκοπαῖς.

Çevirisi: "Sen, sarsılması zor kemerleri diktiren pek dürüst Rufus !
diğer iyi şeyleri de tamamlayabilesin ve terfi yoluyla ilerleyesin!"

M. 2 Comes Fl. Thomas ve Comes Hierodoksos Denetiminde Onarım Çalışması

Buluntu yeri: Attaleia

Tarih: İS. IV.-V. yy.

Yayın: Grégoire 1922, no. 309.

ἐπὶ τῆς ἀγνίας
Φλ(αβίου) Θωμᾶ τοῦ
μεγαλοπρεπεσ-
4 τάτου κόμη(τος) κὲ ὑπ(ατικοῦ)
κὲ [Ἴε]ροδόξου τοῦ λαμ-
προ(τάτου) πατρὸς
ἀνενεώθην
8 τὸ ἔργον τῆς πλα-
κώσεως τῆς πύλης
μη(νὶ) ς ', ἰνδ(ικτιῶνος) ιδ'.

Çevirisi: "Kutsal ve pek cömert comes ve consul sınıfından Flavius Thomas 'ın ve pek seçkin pater tes poleos Hierodoksos denetimi altında, kapının dış levhaları 14. Indiktio'nun 6. ayında yenilendi".

M. 3 Comes Thomas ve Comes Iordanus Denetiminde Mozaik Döşeniyor

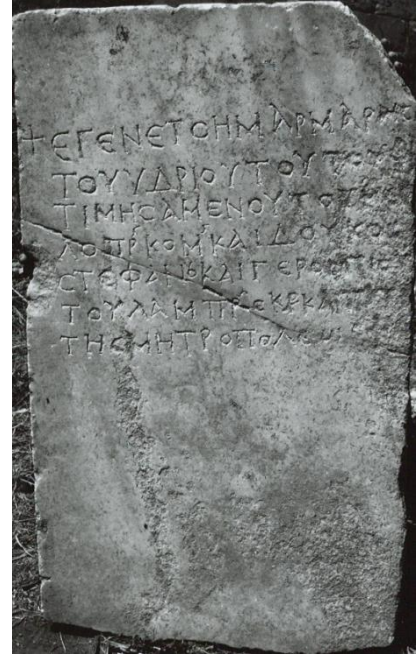
Buluntu yeri: Perge

Tarih: İS. IV.-V. yy.

Yayın: Şahin 2012, no. 11.

- [έ π]ἰ Θωμᾶ τοῦ μεγαλο-
 2 [πρ(επεστάτου)] κόμ(ητος) [κέ] ύπατικοῦ
 κέ [Ἰορ]δάν[ου κ]όμ(ητος) κέ
 4 [ύ]πατοῦ ἀνε[ν]εόθη ὁ ψη-
 [φ]ος ἰνδ(ικτιῶνος) ιδ´, μηνὶ ζ´

Çevirisi: “*Pek cömert, comes ve consul sınıfından [Flavius] Thomas ve comes ve consul Iordanus’un denetimi altında 14. Indiktion’un 6. ayında mozaik yenilendi*”.

M. 4 Comes ve Dux Stephanos ve Curator? Gerontios Denetiminde Hydeion’un Mermerleri Yaptırılıyor

Buluntu yeri: Perge

Tarih: İS. V.-VI. yy.

Yayın: Şahin 2012, no. 5.

- ἐγένετο ἡ μαρμάρωσ[ις]
 2 τοῦ ὑδρίου τούτου [διὰ]
 τιμασαμένου τοῦ [μεγα]-
 4 λοπρ(επεστάτου) κόμ(ητος) καὶ δουκὸς
 Στεφάνου καὶ Γεροντίου
 6 τοῦ λαμπρ(οτάτου) εκρ. καὶ πατρ[ός]
 τῆς μητροπόλεως

Çevirisi: “..... ve cömert comes ve dux Stephanos ve pek seçkin curator(?) ve başkentin babası Gerontios’un denetimi altında bu hydreion’un mermeri yenilendi”.

M. 5 Güney Hamamda Duvarın Mermer Döşemesi Yenileniyor

Buluntu yeri: Perge

Tarih: İS. V./VI. yy.

Yayın: Şahin 2012, no. 6.

- [ἀ]νενεώθη ἡ μαρμάρω[σις]
 2 τοῦ τύχου ἐπὶ Φλ. Λ[εον- - -]
 τοῦ ἐνδοξοτάτου ἀνθ[υπάτου]
 4 καὶ Νέστορος το[ῦ - - - - -]
 [- - - - -] ἰνδ(ικτιῶνος) ἰ', μη(νός)]

Çevirisi: “Pek ünlü Consul Fl. L[eon...] ve [...] Nestor’un denetimi altında duvarın mermer (döşemesi), 10. Indiktion’un [...] ayında yenilendi”.

M. 6 Güney Hamamda Duvarın Döşemesi Yenileniyor

Buluntu yeri: Perge

Tarih: İS. VI. yy.

Yayın: Şahin 2012, no. 7.

- ἀὔξι· ὁ κόμης] ΕΥ[
 2 φίλο] [πατρικς]
 διαμίνης] [τῆ μητρόπολει ?]

Çevirisi: “Çok yaşa! Vatansever, ... comes...”.

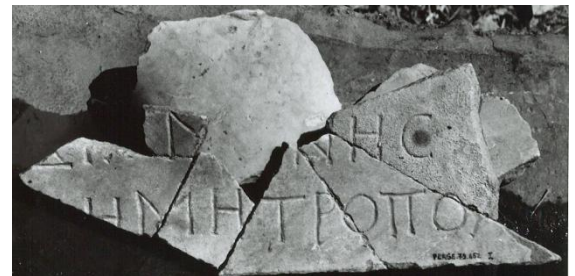
M. 7 Güney Hamamda Duvarın Döşemesi Yenileniyor

Buluntu yeri: Perge

Tarih:

Yayın: Şahin 2012, no. 8.

- διαμ[ί]νης
 2 [τ]ῆ μητρόπολ[ει]

M. 8 Güney Hamamda Duvarın Döşemesi Yenileniyor

Buluntu yeri: Perge

Tarih: 5. yy.

Yayın: Şahin 2012, no. 9.

- αὕξι· ὁ κόμ]ης
 2 διαμίν]ης
 κτί]στα
 4 μητρόπο]λι

M. 9 Bir Yapının Onarımı (Kilise?)

Buluntu yeri: Perge

Tarih:

Yayın: Şahin 2012, no. 10.

- † αὕξι †
 2 Ἄρσενι λαμπρ(ότατε)
 [τό]σα ἐκ τῶν σῶν
 4 † ἀ νενεώσαε (sic) †

Çevirisi: “Çok yaşa! Pek seçkin, sen Arsenius, kendi cebinden pek çok restore işleri yaptırdın.”

M. 10 Presbyteros Matronianus Denetiminde Mozaik Döşeniyor

Buluntu yeri: Perge

Tarih: İS. V.-/VI. yy.

Yayın: Şahin 2012, no. 12.

- Ἐ πὶ Ματρωνιανοῦ
 2 τοῦ εὐλαβ(εστάτου) πρεσβ(υτέρου)
 καὶ παπ[υλ]ιοναρίου
 4 ἀνενεώθη ὁ ψῆφος ἰνδ(ικτιῶνος)

ιβ', μη(νι) ι' κὲ Κοσμᾶ σινγυλαρ(ίου)

M. 11 Aur. Artemon Mozaik Döşemesi Vakfediyor

Buluntu yeri: Perge

Tarih: İS. V./VI. yy.

Yayın: Şahin 2012, no. 13.

2 Aὐρ.
 Ἄρτέμων
 ἐκ τῶν εἰδίων
4 ἐψηφοθέτη-
 σεν.

Çevirisi: “Aur(elius) Artemon (bu mozaigi) kendi kesesinden yaptırdı.”

M. 12 Hekim Polydeukes Mozaik Döşemesi Vakfediyor

Buluntu yeri: Perge

Yayın: Şahin 2012, no. 14.

2 Πολυδεύκης
 ἰ ἀπὸ ς
 ἐψηφοθ[ετή]-
4 [σεν]

Çevirisi: “Hekim Polydeukes (bu mozaik döşemesini) yaptırdı.”

M. 13 Arcadius Forumu Vakfediliyor²⁸¹

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. 402 – 408

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 166.

²⁸¹ Bu yazıt E. Bosch tarafından tamamlanmamış olarak belirtilmektedir. Bkz. Mansel *et alii*, no. 32.

τὸν φόρον τὸν Ἄρκα-
 διακὸν τὸν ἐπών-
 μον τοῦ δεσπότη
 4 τῆς οἰκουμ(μένης)

Çevirisi: “*Bu Arcadius forumunu, halkın despotesinin adını kullanarak (adına izafeten yaptırdı/lar)*”.

M. 14 Arcadius Forumu İçin İkinci Yazıt

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. V. yy. (Lunar harf karakterinden dolayı)

Yayın: Onur 2006, s. 193, no. 1.

τὸν φόρο[ν τοῦτον?]
 Ἄρκαδι[ακὸν τὸν ἐ]-
 πώνυ[μον τοῦ δεσ]-
 4 πότου [τῆς οἰκουμέ]-
 νης Ἄρ[καδίου - - - - -]
 Οὐίκ[ριος ? - - - - -]
 ὁ λάμ. [ἀνθ. - - - - -]
 8 τη ἀβ[- - - - -]
 καθιέ[ρωσεν].

Çevirisi: “*Seçkin [consul], Vic[rius?] halkın efendisi Arcadius’un adına ithafen bu Arcadius Forumu’nu yaptırdı.*”

M. 15 Birinci Dereceden Comes Attius Philippus, Duvarları Tamir Ettiriyor

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. 330-340

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 167.

Ἄττ(ιος) Φίλιππος ὁ λαμπρότατος
 κόμες πρώτου βαθμοῦ
 διέπων τὴν ἔπαραχον
 4 ἐξουσίαν καὶ τοῦτο τὸ
 ἔργον τῇ λαμπροτάτῃ καὶ μεγίστῃ
 μητροπόλει Σίδῃ.

Çevirisi: “*Bu eseri en parlak ve en büyük metropolis Side’ye valilik yetkisini birinci dereceden idare eden en parlak comes Att(ius) Philippos (vakfetti)*”.

M. 16 Comes ve Pater Civitatis Fronto’nun Tiyatroda Bir Onarım Çalışması

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. V. yy.

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 149.

ἡ πόλις ἐκ τῶν ἰδίων χρημά-
των διὰ Φρόντωνος κόμ(ητος)
ἀπὸ ἀνθυπά(των) κ(αὶ) πατρ(ός) τοὺς ὑπο-
4 κάτω τοῦ τίτλου πεσσοὺς καὶ
ἀψίδας ἐπεσκεύασεν. †

Çevirisi: “*Kent kendi parastıyla (bu yapının) tonozlarını ve apsislerini, proconsul’lerden gelen, pater unvanı altında Fronton’un denetimiyle onardı*”.

M. 17 Comes ve Pater Civitatis Fronto’nun Tiyatroda Onarım Çalışması Epigramla Anılıyor

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. IV. – V. yy.

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 150.

† ἔργον ἀπειρέσιον τὸ
βώμενον ἐς χθόνα πᾶσαν
Φρόντων ἀνηέξησε μετ’ ἀν-
4 θυπάτου κλέος ἀρχῆς. †

Çevirisi: “*Bütün dünyaya sesini duyuran bu muazzam eseri, Fronton proconsul görevi ile birlikte yöneticiliğinin şanına uygun bir şekilde yüceltti*”.

M. 18 Pater Civitatis Theodoros Denetiminde Tiyatroda Bir Onarım Çalışması Bir Epigramla Anılıyor

Tarih: İS. IV.-V. yy.

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 151.

[— — —]ς ὑπερ [— — —]
μέλψον ἀγακλήεντο[ς — — —]ανο[— — —]

- θεσπέσιον Θεόδωρον ἀλεξητῆ[ρα πόλι(?)]
 4 οὗτος γὰρ γενετῆρος ἔχων γέρα[ς ὄβριμον ἔργον](?)
 ὀτραλέως ἀνέγειρε καὶ ὤπασε [πατρίδι δῶρον](?).

Çevirisi: “Herkesçe tanınan (filanca'nın oğlu), takdire şayan ve vatanın koruyucusu Theodoros'u şarkınla yücelt. Zira bu şahıs, (kent) babası görevini üstlenerek [muhteşem eseri] ivedilikle ayağa kaldırdı ve [vatanına hediye olarak] vakfetti”.

M. 19 Tiyatro'da *Pater Civitatis* Theodoros Denetiminde Bir Onarım Çalışması ve Bir Epigramdan Fragment

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. IV.-V. yy.

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 152.

- [ὦ ξέ]νε, την [χάριν αἰθ]ς ἀνεζώγησε θανούσαν
 2 [— — — — — — — — — —]η δὲ καὶ ἔργα καμὸν]
 [— — — — — — — — — —]πόνου Θεοδώρου vac.
 4 [— — — — — — — — — —]λιανὸς μέγα κῦδος. †

Çevirisi:

“Ey yabancı, bu iş, yine iyi bir ölümlüyü unutulmaktan kurtardı,
 ve (bu) yapıları yaptırarak
]Theodoros'un zamanında
] lianus büyük şan.”

M. 20 Hatip (*scolasticus*) ve *Pater (Civitatis)* Georgios'un Denetiminde Side'de Bir Yapı Yenileniyor

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. IV. – V. yy.

Yayın: Onur 2006, s. 196, no. 3.

- ἐπὶ Γ[εωρ]-
 2 γί ου τοῦ λο-
 γιοτά (του) σχο(λαστικοῦ) καὶ
 4 πατρό ς

αὕξ Σίδ-
2 εἰ η.

Çevirisi: “Çok yaşa Side!”

M. 23 Severinus Bir Eser Yaptırıyor

Buluntu yeri: Side

Tarih: Muhtemelen İS. IV. /V. yy.

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 159.

ἀγνὲ Σεουηρίνε
2 καὶ τοῦτο σὸν κτίσμα²⁸².

Çevirisi: “Ey, ‘yüce/temiz Severinus: Bu senin kuruluşundur!”

M. 24 Pater Civitatis Theodoros Zamanında Mozaik Restore Ediliyor

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. V. yy.

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 164.

ἀνενεώθη
ἡ ψήφω[σις] αὕτη
ἐπὶ Θεο[δ]ώρου
4 τοῦ λα[μπροτ]ά-
του, κ[όμητος]

²⁸² Str. 1: ἡ ἀγνεία, ‘dürüstlük, doğruluk’ sıfatı, (kazanılmış) bir vasıftır, ve sıklıkla buna sahip kamu görevlileri ünlü olurlar. Fakat, Severinus’un bir kent memuru olup olmadığı, büyük ihtimalle bir ‘pater tes poleos’ söz konusu, ya da - Eyaletin Vali’si gibi- bir impartorluk memuru olup olmadığı karar verilmemiştir.

Str. 2: Bu formül ‘καὶ τοῦτο σὸν κτίσμα/ἔργον’ Geç Dönem için tipiktir ve görünüşe bakılırsa (bu kelimenin) pek çok düşüşünde – aynı buradaki gibi - onursal kullanılmıştır. Ayrıca kalıntılar tümüyle belirsiz, yapı politakasının yeni bina mı ya da bir tamirat olup olmadığı belli değildir.

καὶ πατρός, ἰνδι-
κτίονι πρ[ώ]τη,
8 μηνὶ δεκ[άτω].

Çevirisi: “*Bu mozaik, vir clarissimus, comes ve pater civitatis Theodoros zamanında 1. Indiktion’da, 10. ayında yenilendi*”.

M. 25 İmparator Fla. Zenon döneminde Pamphylia Comes ve Pater Civitates’i Praetorium Yaptırıyor

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. 474/5 ve 476-491

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 171.

[ἐ]πὶ τοῦ δεσπότη τ[ῆς πάσης οἰκουμένης]
[] Φλα. Ζήνωνο[ς καὶ ἐπὶ]
[τ]ῶν φυλάρχων Κ[καὶ Εὐ-]
4 []γενίου καὶ ἐπὶ τοῦ [τὸ]
[] πρετώριν τοῦ πρειβλέπτο[υ κόμητος Παμφυλίας·]
[] τῷ τὰς θήκας []
[] τῷ πατρὶ τῆς πόλεως πολίται·]
8 [] τῷ ἐκδίκῳ πολίται []
[] τῷ ἐφόρῳ πολίται []
[] κοιέστορι []

Çevirisi: “*Bütün halkın efendisi Fla. Zenon ve Phylarkh’ların yönetimi altında K.... ve .. enios ve [falanca falancayı onurlandırdı], Pamphylia’nın çok yönlü comes’inin praetorium binasını (yaptırdı). Vatandaşlar kentin babasına! Vatandaşlar (kentin) koruyucusuna! Vatandaşlar (kentin) curator’una! Quaestor’una (ithaf ettiler).*”

4.1.7 Din İçerikli Yazıtlar

4.1.7.1 Pagan Dini

D. 1 Side Territorium’u Karallia’dan Hayat Boyu Demeter Rahibesi Konis

Buluntu yeri: Side, Karallia

Tarih: İS. II. yy. sonları - III. yy. başları

Yayın: Nollé 1993, (IK 43), Tep. 3.

Κόνωνα [Βλαν]δου, βενεφι-
 [ε]μόνος, ἱερεὺς
 διὰ βίου θεῶ[ν] Σαμαθράκων Ο-
 4 βριμος Βλαν[δου ὁ] ἀδελφὸς καὶ
 [ου θεοῦ Δήμητρο[ς]
 τῆς λαμπρο[τάτ]ης Σιδητῶν
 πόλεως [ις](?) Πολέμωνος ἢ
 8 μήτηρ ἀνέ[στ]ησαν μνήμης
 [το]ργίας χάριν.

Çevirisi: “*Blandes (Blandos?) oğlu, hegemon’un beneficiarius’u Konon’u, Blandes (Blandos?) oğlu ve (onun) kardeşini, yaşamı boyunca Samothrakia’lı tanrıların rahipliğini yapmış Obrimos ve hayatı boyunca pek parlak Side’lilerin kentinin tanrıçası Demeter’in rahibeliğini yapmış olan Polemon kızı (onun) annesi Konis, (bir heykelle) anısı ve sevgisi vesilesiyle diktiler.*”

D. 2 Zeus Halonites

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. II. – III. yy.

Yayın: Nollé 1993, (IK 43), no. 17.

Zεὺς Ἄλω-	[— — —]	[Ἴσιδος]
2 νίτης	[δο]-	[κα] Σε-
	2 φόρος	2 [ρ]άπι- δ
		ος.

D. 3 Demeter Anarsitike

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. II.-III. yy.

Yayın: Nollé 1993, (IK 43), no. 8.

Δήμη-
 τρος
 Ἄναρ-
 4 -

κῆς.

Çevirisi: “*Demeter Anarsitike'nin*”.

D. 4 Sodzon'a Adak

Buluntu yeri: Attaleia

Tarihi: İS. III.-IV. yy.

Yayın Yeri: Cronin 1902, s. 115 nr. 33; Mendel 1902, s. 220 nr. 1; Mclean 2002, s. 7 nr. 16.

Μάρκος Αὐ-

ρήλις Σώ-

ζοντι ὑπ-

4 ἔρ τέκν-

ων εὐχίην.

Çevirisi: “*...Marcus Aurelis, Sodzon'a çocuklarının selameti için adağı (sundu)*”.

4.1.7.2 Hristiyanlık

H. 1 Yardım İsteği

Buluntu yeri: Side

Tarih: Geç dönem

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 182.

αἰ]τῆσαι [

Κύρι]ε σῶζε [

Çevirisi: “*Ey efendi, yardım et! Kurtar!*”

H. 2 Bir Hristiyan Yazıtından Fragment

Buluntu yeri: Side

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 183, s. 503vd.

a)

ἐ[πὶ τοῦ ἀγιςτάτου καὶ ἀρχι-]

επισκόπου

καὶ

4 ἡμῶν μιν [
 τῶν λιν [
 ἀγίων κ [] ἀποστόλων
 Πέτρου [Παύλου Ἄν]δρέου Φ[ίλιππου
 8 Θ[ωμᾶ Ἰωά]ννου
]το[

Çevirisi: “Çok kutsal ve (falanca) episkopos’un zamanında ve çok kutsal Havariler, Petrus, Paulus, Andreus, Philippus, Thomas, Ioannes... ..”

H. 3 Konon Diye Kazınmış Bir Fragment

Buluntu yeri: Side

Tarih: Hristiyanlık Dönemi

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 184.

Κόνων

Çevirisi: “Konon”.

H. 4 Bir Hristiyan Yazıtı

Buluntu yeri: Side

Tarih: Hristiyanlık Dönemi

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 185.

Ἐνμανου-

ήλ

μεθ’

4 ἡμ ῶν
 τῶ αἰῶνι.

Çevirisi: “Emmanuel, bizimle birlikte ebediyetin içinde.”

H. 5 Hristiyan Gümüş Ustası

Buluntu yeri: Side

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 186.

Κομ - ητᾶ
 ἄργυ - ροκό[που]

Çevirisi: “*Gümüşle uğraşan Kometas’ın (duası)*”.

H. 6 Bir Monogram

Buluntu yeri: Side

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 186.

(Ἰωάννου)

Çevirisi: “*Ioannes’in (bağışı/duası)?*”.

4.1.7.3 Yahudilik

Y. 1 Arkhon, Proegoros ve Synagoges Pergeli Aur. Silanus Neonianus Stasias

Buluntu yeri: Perge

Yayın: Şahin 2004, (IK 61), no. 294.

ἐπὶ ἄρχοντος καὶ προηγόρου καὶ συναγωγέως τοῦ λαμπροτάτου Παμφύλων ἔθνους
 Αὐρ. | Σειλανοῦ Νεωνιανοῦ Στασίου Περγαίου.

Çevirisi: “*Perge’li Aur. Silanus Neonianus Stasias’in seçkin Pamphylia halkının arkhon’u, avukatı ve synagoges’i olduğu zaman*”.

Y. 2 Arkhon, Proegoros ve Synagoges Marcianus Callippus Longinus

Buluntu yeri: Perge

Tarih: İS. III. yüzyılın ilk yarısı

Yayın: Şahin 2004, (IK 61) no. 321.

[[]]

Παμφύλων ἔθνο[ς]

[ρο]-

4

[ως]

τῆς Παμφυλίας

[ου]

Λογγείνου

8 τοῦ κρατίστου
 τὸν σωτήρα καὶ -
 εργέτην.

Çevirisi: “*Pamphylia halkı, pek seçkin, Marcianus Callippus Longinus’un arkhon’luğu, avukatlığı ve synagoges’liği sırasında, kurtarıcı (soter) ve hayırseverini (euergetes) (onurlandırdı)*”.

Y. 3 Perge’li Presbeutes Samouel

Yayın: Ameling 2004, s. 461.

Σαμουελ πρεσβευτής Περγεούς.

Çevirisi: “Perge’li presbeutes Samouel”.

Y. 4 Curator Iakob Oğlu Curator Leontios Zamanında Yapı Çalışması

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. IV. – V. yy.

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 190.

[ἐ]πί Λεοντίου πρεσβ(υτέρου) καὶ ζυγ(οστάτου)
 2 [κ]αὶ φροντιστοῦ υείοῦ Ἰακῶβ
 ἄρχ(οντος) καὶ ζυγ(οστάτου) ἐγένετο ἡ κρήνη
 4 σὺν τῷ μεσαύλῳ ἰνδ(ικτιῶνι) γ’, μη(νι) ζ’.

Çevirisi: “*Arkhon ve zygotatos’luk yapmış Iakobs’un oğlu, Leontios’un presbyter’liği ve zygotatos’luğu ve Curator’luğu sırasında, sütun dizisi ile birlikte bir çeşme yapıldı, 3. Indiktion’un, 7. ayında*”.

Str. 3: ἄρχ(ισυναγωγίου)

Y. 5 Curator Isakios Zamanında Side’nin Birinci Sinagog’unda Onarım Çalışması

Buluntu yeri: Side

Tarih: İS. IV. – V. yy.

Yayın: Nollé 2001, (IK 44), no. 191.

[Ισ]άκις φροντιστής άγιωτάτ-
 [ης] πρώτης συναγωγῆς ἔστην εὐτ-
 [υχω]ς καὶ ἀνεπλήρωσα τὴν μαρμάρωσιν ἀπὸ
 4 [τοῦ] ἄμβωνος ἕως τοῦ σῆμμα καὶ ἔσηξα
 [τά]ς δύο ἑπταμύξους καὶ τὰ δύο κιονοκέ-
 φαλα· ἰνδ(ικτιῶνι) ιε', μη(νι) δ'.

Çevirisi: “(Ben) Isakis, çok kutsal birinci synagogun tarihli curator’u oldum ve ambondan simmaya kadar mermer döşemesini yaptırdım ve iki tane yedi dallı/silahlı şamdan ve iki köpek başı ile (orayı) kapattırdım. 15. Indiktion’un 4. ayında”.

Y. 6 Tanrı’ya adak

Buluntu yeri: Aspendos

Tarih: İS. I./II. yy.

Yayın: Ameling 2004, s. 458-461, no. 218.

Θεῶ ἀψευ[δεῖ καὶ]
 ἀχειροποιήτῳ
 εὐχὴν.

Çevirisi: “Gerçek ve elle yapılmayan Tanrı’ya adak”.

Y. 7 Debbora, Sillyon’lu Kocası Eumelos’a

Buluntu yeri: Sillyon

Yayın: Ameling 2004, s. 469.

οὐνομα Δεββωρά, ἀνδρὶ δοθεῖσα κλυτῷ Παμπύλῳ Σ[ι]λυεῖ φιλοτ[έ]κνῳ
 [...]τη τ’ Εὐμήλ[ω]

Çevirisi: “Debbora ismiyle (bilinen), Pamphylia’daki Sillyon’da çocuksever ve ünlü kocası Eumelos’a”.

Y. 8 Beth Sharim’de, Pamphylia’dan Bir Arkhisinagog

Buluntu yeri: Beth Sharim

Tarih: İS. III./IV. yy.

Yayın: Ameling 2004, s. 456-458, no. 217.

Ἰακῶς Καισερεύς,
 ἀρχισυνάγω-
 γος Παμφυλί-
 4 ας.

Çevirisi: “*Kaisarea ’lı İakos Pamphylia ’nın arkhisinagoses ’i*”.

4.2 Edebi Metinler

Ed. Met. 1 *Expositio mund. et gent.*, 45.

post quam (Isauriam) est Pamphylia, regio optima et sibi sufficiens, oleum autem multum faciens et alias regiones implens. Habet autem duas civitates splendidas Pergen et Siden.

Çevirisi: “*Bu bölgeden sonra Pamphyhia’dır/gelir, çok verimli ve kendi kendine yetebilen bir bölgedir, ayrıca çok fazla zeytin yağı üretip ve diğer bölgelere gönderir. Ayrıca bölge, iki tane görkemli kente sahiptir: Perge ve Side.*”

Ed. Met. 2 Deksippos, *Skythia*²⁸³, Goth Saldırıları (İS. 269)

Ἐκ τῶν Δεξιππου. Σίδης πολιορκία. Ἐ πολιορκούν οἱ Σκύθαι τήν Σίδην: πόλις δὲ αὕτη τῶν ἐν Λυκία. Ὡς παρασκευή τε πᾶσα ἦν ἄφθονος εἴσω τείχους καὶ πλῆθος ἀνδρῶν οὐ νωθῶς ἀπτομένων τοῦ ἔργου, μηχανὰς ἐποιοῦντο, καὶ προσῆγον τῷ τεί χει. 2) Οἱ δὲ καὶ πρὸς ταύτας ἀντήρουν, καθιέντες ὅσα κωλύματα. Πύργους δ’ ἐπὶ τούτῳ ξύλου ἴσομε τρίτους τῷ τείχει κατεσκευάζον καὶ ἐκίνουν ὑποτρόχους ὡς ἐγγὺς ἴστασθαι. 3) Προεβέβληντο δὲ τῶν πύργων οἱ μὲν σίδηρον ἐπὶ λεπτὸν ἐληλασμένον καὶ ἐπὶ πολὺ τῶν ξύλων καταπεπηγότα, οἱ δὲ δέρριν καὶ ὅσα πυρὶ οὐχ ἀλώσιμα. □ 4) Ἀντεμηχανήσαντο δὲ καὶ οἱ ἐκ τοῦ ἄστεως τοιόνδε: σανίδας μεγάλας ὀρθίας προστησάμε νοι καθ’ ὅ τι ἔμελλον οἱ ἐναντίοι ποιήσασθαι τήν προσ αγωγήν τῶν μηχανῶν, καὶ αὖ ἐγκάρσια ξύλα καὶ ἰκρία ταύταις παραπήξαντες, μέσαις αὐταῖς ἔτεκταί νοντο θυρίδας, ὅσον εἰς ὑποδοχὴν ἀνδρὸς τήν ἄχρι στέρνου, ὡς

²⁸³ F. Jakoby, FGrHist 100, 29.

ὑπερέχοντας αὐτῶν κατὰ ὕψος ἐκ μετεώρου ἔχειν ἀμύνασθαι. ¶ 6) Ποιήσαντες δὲ ταῦτα ἐκ μετεώρου καθίεσαν ἀρτῶντες κύκλω ἐφεστρίδας τε καὶ νάκη, ὡς ἂν τὰ τοιαῦτα προβλήματα μήτε εὐφλεκτα εἶη καὶ τῇ ἀπαλότῃ αὐτῶν κατέχοι τὰ προσπηγνύμενα, οὐκ ἀντικόποντα τῇ βία πληγῆς. Γενομένης δὲ πείρας ἐπὶ τούτοις ἐκατέρωθεν καὶ μάχης κρατερᾶς, ὡς ἄπρακτος ἦν τοῖς Σκύθαις ἡ διατριβὴ καὶ οὐδὲ ἐν προὔχωρει εἰς ἐλπίδας, ἀνεχώρουν.

Çevirisi: *Deksippos'un (anlattıklarından). Side kuşatması. Skythialılar, Side'yi kuşattılar. Bu, bir Lykia kentidir. Öyle ki, sur duvarının iç kısmında bütün hazırlıklar ivedilikle yapılıyordu ve pek çok adam tembellik etmeksizin iş görerek, düzenekleri kuruyorlardı ve sura doğru taşıyorlardı. 2) Diğerleri ise bütün bu yapılanlara karşı, o kadar çok engeli aşağıya düşürerek, onlara karşı direniyorlardı. Ayrıca bu sur duvarının üzerine keresteden eşit ölçülerde kuleler inşa ediyorlardı ve yakına sabitleyecek şekilde (düzenekleri) tekerlekler üzerinde hareket ettiriyorlardı.*

3) Onlar çok küçük gümüşleri kulelerin (üzerinden) attılar ve kerestelerin üzerine çokça bitki ektiler, onlar da buna ateşle (karşılık vererek) ele geçirilmesi kolay olamadı. 4) Onlar da şöyle karşılık verdiler: büyük ve (çıkması güç) dik tahta plakaları aşağıya ön tarafa yerleştirdiler ki böylece düşmanlar da düzeneklerin önüne yaklaşmaya kalkışıyorlar, ve tahta ve plakaları tersi zemini dolduruyorlardı, bu plakaların orta kısımlarında, adamın göğüs/baş hizasına gelecek kadar (oraya denk gelecek şekilde) pencereler açtılar, böylece onlardan yukarıya çıkanları itmeyi (başardılar). 6) Yukarıda bunları yaptıktan sonra, (düşmanları) aşağıya düşürdüler, ve bu (yapılan) engeller kolayca ateşe verilebilen türden olmadı.

Bu olanların üzerine iki taraf da (saldırı) girişiminde bulununca ve savaşın şiddeti belirsiz oldu, böylece (bu olay) Skythialılar için zaman kaybetme (oldu) ve hiç kimse birşey yapmadı, ümitle geri çekilmedi, korkuyla geri çekildi.

Ed. Met. 3: Photios, Side'den Synodos (İS. 390)

Ἐνεγνώσθη σύνοδος γενομένη ἐν Σίδῃ κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν Μεσσαλιανῶν ἡγουν Εὐχιτῶν ἥτοι Ἀδελφιανῶν. Ἐξῆρχε δὲ τῆς συνόδου Ἀμφιλόχιος ὁ τοῦ Ἰκονίου, συνεδρευόντων αὐτῷ καὶ ἐτέρων ἐπισκόπων τὸν ἀριθμὸν πέντε καὶ εἴκοσιν.

ἔγραψε μέντοι καὶ ὁ Κωνσταντινουπόλεως Ἀττικὸς τοῖς ἐν Παμφυλία ἐπισκόποις, ἵνα πανταχόθεν τοὺς Μεσσαλιανούς ὡς ἄγῃ καὶ μύση ἀπελαύνωσιν: ἔτι δὲ ὁ αὐτὸς καὶ πρὸς Ἀμφιλόχιον τὸν Σίδης ὁμοίως: ἔγραψε δὲ καὶ Σισίννιος ὁ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Θεόδοτος ὁ Ἀντιοχείας κοινήν ἐπιστολὴν πρὸς Βερνιανὸν καὶ Ἀμφιλόχιον καὶ λοιποὺς τοὺς ἐν Παμφυλία ἐπισκόπους, ἧς ἡ ἐπιγραφή: "Τοῖς θεοφιλεστάτοις συλλειτουργοῖς Βερνιανῶ καὶ Ἀμφιλοχίῳ, καὶ πᾶσι τοῖς ἐν Παμφυλία ἐπισκόποις, Σισίννιος καὶ Θεόδοτος καὶ πᾶσα ἡ ἁγία σύνοδος ἡ κατὰ θεοῦ χάριν συγκροτηθεῖσα ἐν τῇ μεγαλοπόλει Κωνσταντινουπόλει τῆς χειροτονίας ἕνεκα τοῦ θεοφιλεστάτου καὶ ἁγιωτάτου ἐπισκόπου Σισιννίου, θεσπίσματι τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ φιλοχρίστου ἡμῶν βασιλέως Θεοδοσίου ἐν κυρίῳ χαίρειν.

Çevirisi: “*Messalia’lıların ya da Eukhites’lerin ya da (aslında) Adelfhia’lıların cemaatine karşı Side’de bir synodos’un (dernek) olduğu bilinmektedir. Synodos’u Ikonium (piskoposu) Amphilokhios yönetti, diğer yirmi beş episkopos ona yardım etti.*

Konstantinopolis’in piskoposu Attikos, bütün her yerdeki Messalia’lıları def etmek için Pamphylia’daki episkopos’lara mektup yazdı: Henüz kendisi de (o da) ve aynı şekilde Side’nin (psikoposu) Amphilokhios’u...: Konstantinopolis’ten (Patriarkh) Sisinnios ve Antiokheia’dan (Patriarkh) Thedotos da Verinianus ve Amphilokhos’a ve Pamphylia’daki diğer episkoposlara ortak bir mektup yazdı, şu yazılıydı: “en çok tanrısever ve leitourgios, Verinianus ve Amphilokhos’a ve Pamphylia’daki bütün episkoposlara, Sisinnios ve Thedotos ve bütün kutsal synodos, Tanrının uyarınca, büyük kent Konstantinopolis’te, en tanrısever ve en kutsal episkopos Sisinnios’un seçiminden dolayı, ve bizim en dindar ve hiristiyansever imparatorumuz Theodosius’a selam olsun.

Ed. Met. 4: Zosimos, Goth Saldırısı, (İS. 399)

Historia nova V 16.4: Τοῦτον δὴ τὸν τρόπον οἰηθεῖς ὁ Τριβίγιλδος τὸν ἐπαχθέντα παρὰ Οὐαλεντίνου κίνδυνον αὐτῷ διαπεφευγένοι, τῶν πρότερον οὐκ ἐλάττοσι καθίστατο κινδύνοις περιπετής: ἅπαντες γὰρ ὡς εἰπεῖν οἱ τῶν πόλεων οἰκήτορες, τοῖς παρατυχοῦσιν ἐξοπλισάμενοι,

συνέκλεισαν αὐτὸν ἅμα τοῖς συμφυγούσι τριακοσίοις ἐν μέσῳ τοῦ Μέλανος ποταμοῦ καὶ τοῦ Εὐρυμέδοντος, ὧν ὁ μὲν ἐπέκεινα διαβαίνει τῆς Σίδης, ὁ δὲ διαρρεῖ τὴν Ἄσπενδον.

Ed. Met. 5 Ammianus Marcellinus, 14.2.8-12.

Metuentes igitur idem latrones Lycaoniam magna parte campestem cum se in pares nostris fore congressione stataria documentis frequentibus scirent, tramitibus deviis petivere Pamphyliam diu quidem intactam sed timore populationum et caedium, milite per omnia diffuso propinqua, magnis undique praesidiis conunitam. 9. raptim igitur properantes ut motus sui rumores celeritate nimia praevenirent, vigore corporum ac levitate confisi per flexuosas semitas ad summitates collium tardius evadabant. et cum superatis difficultatibus arduis ad supercilia venissent fluvii Melanis alti et verticosi, qui pro muro tuetur accolae circumfusus, augente nocte adulta terrorem quiescere paulisper lucem opperientes. arbitrabantur enim nullo inpediente transgressi inopino ad cursu adposita quaeque vastare, sed in cassum labores pertulere gravissimos. 10. nam sole orto magnitudine angusti gurgitis sed profundi a transitu arcebantur et dum piscatorios quaerunt lenunculos vel innare temere contextis cratibus parant, effusae legiones, quae hiemabant tunc apud Siden, isdem impetu occurrere veloci. et signis prope ripam locatis ad manus comminus conserendas densa scutorum conpage semet scientissime praestuebant, ausos quoque aliquos fiducia nandi vel cavatis arborum truncis anem permeare latenter facillime trucidarunt. 11. unde temptatis ad discrimen ultimum artibus multum cum nihil impetraretur, pavore vique repellente extrusi et quo tenderent ambigentes venere prope oppidum Laranda. 12. ibi victu recreati et quiete, postquam abierat timor, vicos opulentos adorti equestrium adventu cohortium, quae casu propinquabant, nec resistere planitie porrecta conati digressi sunt retroque concedentes omne iuventutis robur relictum in sedibus acciverunt.

Çevirisi: “8. Böylece ovalık Lycaonia'nın büyük bir kısmından korkan haydutlar düzenli saldırılarda kendilerinin askerlerimize denk olmayacağını süregelen kanıtlar vasıtasıyla bildiklerinden, dolambaçlı patika yollardan geçerek gerçekten uzun süredir dokunulmamış olan ama yağma ve katliam korkusuyla, ordunun tüm komşu bölgeye yayılmasından sonra büyük hendeklerle dört bir yandan takviye edilen Pamphylia'ya saldırdılar. 9. Böylece bizzat ayaklanma söylentileri kendilerinden evvel hızla yayılsın diye acele eden haydutlar bedenlerinin gücüne ve çevikliğine güvendikleri halde dönemeçli patikalar üzerinden tepelerin zirvelerine kadar ağır ağır tırmanıyorlardı. Ve çetin ve haddinden fazla zorluklar

neticesinde komşularını bir duvar gibi çevreleyerek koruyan derin ve anaforlu Melas Irmağı'nın sahiline geldikten sonra gece yarısında kısa bir süre için gün ışığını bekleyip korkuyu bir kenara bıraktılar. Zira engelleyen kimse olmadığı için karşı kıyıya geçerek beklenmedik bir saldırıyla önlerine çıkan her şeyi harap etmeyi düşünüyorlardı ama boş yere son derece ağır sıkıntılara katlandılar. 10. Zira güneş doğduğunda dar ama derin suyun büyüklüğüyle geçişleri engelleniyordu ve bir taraftan balıkçı tekneleri araştırırken ya da sürekli engeller nedeniyle rastgele yüzmeye başlarlarken, o dönemde Side civarında kışı geçiren lejyonlar yayılarak haydutlara ani bir saldırıyla hücum ettiler. İşaretlerin kıyıya yerleştirilmesinin ardından lejyonlar göğüs göğse çarpışan kendilerini kalkanlar birbirine degecek şekilde istifleyip siper ederek son derece bilerek geçit vermediler, yüzmenin güveniyle ya da ağaç gövdelerini oyarak gizlice nehri geçmeyi göze alan bazı kişileri kolaylıkla katlettiler. 11. Buradan, savaş becerilerinin son noktasına kadar sınanmasının ardından, hiçbir şey elde edilmeksizin korkuyla ve zoraki sürüldüler ve ereye kamp kuracaklarını bilmeden dolaşp durarak Laranda kenti civarına geldiler. Orada yiyip içerek ve dinlenerek canlandılar, korkuları uzaklaşıp gittikten sonra, zengin köylere saldırdıkları zaman tesadüfen yaklaşan atlı cohors'larının gelişiyle ovalık alanda direnmeye çalışmaksızın çekip gittiler ve ayrılırken evlerinde bıraktıkları tüm gençlik enerjilerini geri kazandılar”.

Ed. Met. 6: Amm. Marc. 27. 9. 6

At in Isauria globatim per vicina digressi praedones, oppida villasque uberes libera populatione vexantes magnitudine iacturarum Pamphyliam adflictabant et Cilicas. Quos cum nullis arcentibus internecive cuncta disperdere Asiae vicarius ea tempestate Musonius advertisset, Athenis Atticis antehac magister rhetoricus, deploratis novissime rebus, luxuque adiumento militari marcente, adhibitis semiermibus paucis, quos Diogmitas appellant, unum grassatorum cuneum, si patuisset facultas, adoriri conatus, per angustum quendam transiens devexitatis anfractum, ad inevitabiles venit insidias, et ibi cum his confossus est quos ducebat. 7 Tali successu latrones praetumidos palantesque per varia confidentius, interfectis aliquibus, ad latebrosa montium saxa quae incolunt excitae tandem copiae contruserunt; ubi cum eis nec quiescendi nec inveniendi ad victum utilia copia laxaretur, per indutias pacem sibi tribui poposcerunt, Germanicopolitanis auctoribus, quorum apud eos ut signiferae manus, semper valuere sententiae, obsidibusque datis, ut imperatum est, immobiles diu mansere, nihil audentes hostile.

Çevirisi: “Şimdi ise Isauria’da küme halinde komşu bölgelere dağılmış olan haydutlar, kentleri ve zengin villaları ölçsüz bir yağmayla tahrip ederek Pamphylia ve Kilikia ’ya büyük bir oranda zarar veriyorlardı. Hiç kimse onlara karşı koymamakla birlikte, önceden Attika Atina ’sında retorik hocası olan ve Asia ’nın o dönemdeki vicarius ’u olan Musonius, öldürücü bir şekilde her şeyi imha etmek için, onları acı çeker bir vaziyette ve lüks içinde (bulunca) askeri yardımları keserek, diogmitai olarak adlandırılan az miktardaki yarı silahlı asker çağırılınca, (eğer fırsat olsaydı) aylaklardan bir bölük saldırmaya teşebbüs ettiği zaman, dar ve dolambaçlı bir yoldan geçtiği için kaçınılmaz bir tuzaklara düştü ve orada götürdüğü bu adamlarla beraber öldürüldü.

(7) Böyle bir başarıyla eşkiyalar sevindiler, daha çok güven (kazanarak) (yağmalarını) genişlettiler. Bazılarını öldürdükten sonra yaşadıkları dağların gizli kayalık yerlerine çekildiler, en sonunda galeyana gelmiş birlikler bir araya toplandılar. Orada onlarla birlikte ne dinlenmenin ne de yiyecek bulmanın olanağı kalmadı. Ateşkes süresince onlardan barış yapılmasını talep ettiler, Germanialı liderlerin, kuşatma yapılırken barış koşulları hakkında süregelen düşünceleri her zaman etkindi. Uzun süre düşmanca bir tavır göze almayarak sessiz kaldılar/sabit kaldılar”.

Ed. Met. 7: Amm. Marc. 14. 2.1

Nec sane haec sola pernicies orientem diversis cladibus adfligebat. Namque et Isauri, quibus est usitatum saepe pacari saepeque inopinis excursibus cuncta miscere, ex latrociniiis occultis et raris, alente inpunitate adulescentem in peius audaciam ad bella gravia proruperunt, diu quidem perduelles spiritus inrequietis motibus erigentes, hac tamen indignitate perciti vehementer, ut iactitabant, quod eorum capiti quidam consortes apud Iconium Pisidiae oppidum in amphitheatrali spectaculo feris praedatricibus obiecti sunt praeter morem.

Çevirisi: “Gerçekten de doğuyu kötü felaketlerle sarsan yalnız bu hezimet yoktu. Ve zira Isaurialılar da (vardı), ki bunlara sık sık boyun eğdirmek ve ani baskınlarla her şeyi karışıklığa sürüklemek alışılmış bir şey haline geldiğinden, (bunlar) gizli ve dağınık savaş düzenindeki baskınlar yüzünden, cezasız kalma daha büyük bir cüreti alevlendirince daha da ciddi savaflara başladılar. Gerçekten de uzun bir süredir huzursuz edici hareketlerle ruhlarını harekete geçiren düşmanlar yine de bu alçaklıkla şiddetle kıskırtıldıkları halde, anlattıkları üzere, onlardan bazı yandaşlar ele geçirilince Pisidia kenti Iconium’da bir amfiteyatro gösterisinde gelenek olmadığı halde vahşi hayvanların önüne atıldılar”.

Ed. Met. 8: Amm. Marc. 31. 5. 16.

ceciderunt dimicando cum barbaris imperatores Decii pater et filius. obsessae Pamphyliae civitates, insulae populatae conplures, inflammata Macedonia omnis, diu multitudo Thessalonicam circumsevit itidemque Cyzicum. Anchialos capta et tempore eodem Nicopolis, quam indicium victoriae contra Dacos Traianus condidit imperator.

Çevirisi: “İmparatorlar baba ve oğul Decius barbarlarla savaşa tutuştular. Pamphylia kentleri kuşatıldı, pek çok ada boşaldı (ıssız kaldı), Macedonia'nın tümü ateşe verildi, bir güruh Macedonia'yi ve aynı şekilde Cyzicus'u işgal etti, Anchilaos ele geçirildi ve aynı zamanda zaferin göstergesi olarak Traianus'un imparatorluğu sırasında Dac'lara karşı kurduğu Nicopolis (ele geçirildi)”.

SONUÇ

İS. III. yüzyıl sürecinde bir taraftan iç ve dış savaşlar ile yerel ayaklanmalar, buna bağlı olarak asker sayısındaki azalma, askerlere tanınan ayrıcalıklar ve yapılan maaş artışları, öte yandan Roma yönetim sistemindeki istikrarsızlık -Diocletianus'tan önce 50 yıl süresince imparatorluğun başına neredeyse yaklaşık 20 imparatorun geçmesi- bütün bu olumsuz gelişmeler karşısında Diocletianus tarafından devletin kötü gidişine önlem olarak yapılan idari değişiklikler devletin kasasındaki paranın azalmasına ve dolayısıyla devletin ekonomik ve siyasi yönden çökmesine sebep olmuştur. Söz konusu bu olumsuz gelişmeler aynı zamanda toplumun da, imparatorluğun başka bölgelerinde olduğu gibi Küçük Asya'da da ekonomik, sosyal ve kültürel yönden bir kargaşa ve durgunluk yaşamasına neden olmuştur.

Gotlar Küçük Asya kentlerini yağmalamaya başladıkları zaman Pamphylia'nın zengin ve görkemli kenti Side kenti de bu saldırılara maruz kalmıştır. Isauria'luların ayaklanmaları da Pamphylia için ciddi bir tehdit unsuru olmuştur. Bu ve benzeri akınlardan Küçük Asya'nın bazı kentleri canlarına tak edip imparatora başvuracak kadar çok etkilenirken, Pamphylia kentleri III. yüzyılın sonlarına doğru yükselişe geçmiş görünmektedirler. Zira Diocletianus'un *edictum*'unda Pamphylia; Afrika, İskenderiye ve ismini yazıttan öğrenemediğimiz bir yerle daha ticaret ilişkisi içinde görünmektedir. Bölgenin III-V. yüzyıl arasında en fazla bilgi sahibi olduğumuz üç kenti Side, Perge ve Attaleia'dır ve her üç kent de III. yüzyıl krizine direnmiş görünmektedir: Perge kenti ile Side arasında yaşanan nekor'luk elde etme ve Pamphylia'nın metropolis'i olma yarışı, imparatorlardan elde edilen ayrıcalıklar ve unvanlar kentlerin İS. III. yüzyılda ihtişamlarını hala sürdürebildiğini göstermektedir. Side ve Attaleia'nın geç dönemde pek çok imparatorun ziyaretine ve ilgisine maruz kaldığını kentlerden ele geçen imparator onurlandırma yazıtları kanıtlamaktadır. Aslında durum muhtemelen Perge için de benzer olmalıdır ancak Perge'ye ilişkin geç dönem yazıt sayısının azlığı bunu anlamamıza izin vermemektedir. Side'nin imparatorlar tarafından gördüğü ilginin kentin geç dönemde Sasani ve Got savaşları dolayısıyla donanma koruma noktası (*nauarkhis*) ve *militaris annona*'nın aktarıldığı bir liman konumuna gelerek stratejik bir önem kazanmasıyla bağlantılı olmalıdır. Side ve Perge kentleri III. yüzyıla kadar Roma yardımcı birliklerine (*auxilia*) ev sahipliği yaparken özellikle Isauria saldırılarını müteakiben III. yüzyıl sonrasında Pamphylia Bölgesi lejyonların konuşlandığı bir bölge haline gelmiştir. Dolayısıyla bölge ekonomisinin hem kendilerini, hem bölgede konuşlanan Roma ordularını, hem de Syria'daki Roma ordularını besleyebilecek kadar güçlü olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak bu Pamphylia'nın kriz ortamından hiç etkilenmediği anlamına da gelmemelidir. Zira Side kenti Sasanilerin bölgeye doğrudan bir saldırısı söz konusu olmadığı halde Sasani savaşları sırasında da buğday, zeytinyağı ve ahşap göndermek suretiyle Roma'ya olan sadakatini göstermekle kalmamış, Roma askeri idaresinin baskısıyla Antoniniane'ler karşısında son derece değerli olan paralarının değerini düşürmüşler ve bu sayede Sasanilerin önünden kaçarak Side ve çevresine yığılan Romalı askerler kentte daha fazla mal ve hizmet satın alabilmişlerdir. Romalı askerlerin ve dolayısıyla da Roma'nın yararına olan bu uygulama Side parasının değerinin düşmesine ve dolayısıyla da enflasyona neden olmuştur. Bu olumsuz gelişmenin kent ekonomisine zarar vermediğini düşünmek olanaksızdır. Bunun yanı sıra Side'de *agoronomia*'nın bir yıl yerine üç aylık dönem için üstlenilmesi, *demiourgia*, *agoronomia*, *eirenarkhia* gibi bazı memuriyetleri bir Sideli'nin değil de komşu kentten birilerinin üstlenmesi gibi kanıtlar en azından kenti ekonomik bir zorluğu aşma çabaları olarak görülebilir.

III-V. yüzyıllar arasında yaşanan bir diğer değişim ise Hristiyanlığın Constantinus ile birlikte İS. 330 yılında devlet dini olarak ilan edilmesi olmuştur. Constantinus bu tarihten sonra Hristiyanlığı bütün Roma halkına zorla kabul ettirmeye çalışmıştır.

Pamphylia'nın, Hristiyanlık ile tanışması Tarsus'lu Aziz Paulos'un Perge'ye gelmesiyle başlamaktadır. Paulus'un ilk seyahati İS. 48 yılına denk gelmektedir. O, yanındakilerle birlikte Kıbrıs'tan deniz yoluyla, daha sonra Kestros Irmağı üzerinden Perge'ye gelmiştir. Ioannes Marcus, buradan Jerusalem'e geri dönerken, Aziz Paulus ve diğerleri Pisidia Antiokheia'ya doğru ilerlemişlerdir. Geri dönerken Aziz Paulus Perge'de vaaz vermiştir ve buradan Attaleia'ya geçmiştir. Bundan sonra Perge, Pamphylia'daki en eski Hristiyan topluluğa sahip kent olmuştur. Bundan sonra Hristiyanlık İS. IV. yüzyıla kadar Pamphylia'da kendini gizli saklı göstermiştir. IV. yüzyılın hemen başında Lykia ve Pamphylia halkları, dönemin Roma İmparatorları Galerius Valerius Maximinus Daia, Flavius Valerius Constantinus ve Valerius Licinnianus Licinnius'tan Hristiyanlık inancını yasaklamasını talep etmektedirler. Arykanda'da bulunan ve İS. 312 yılına tarihlenen çift dilli bir yazıt Lykia ve Pamphylia kentlerinde oluşan Hristiyan kesimin kentlerden çıkarılması ve onlara sert davranılması yönünde rica mektubunu ve imparatorun olumlu cevabını içerir. Ayrıca imparatorlar Decius ve Diocletianus zamanında toplumu derinden etkileyen kovuşturma hareketi başlamıştır. Perge ve Side'de Hristiyan şehitleri vardır. Hristiyanlar, gladyatör oyunlarında vahşi hayvanların önüne atılmışlardır.

Hıristiyanlık döneminde Pamphylia Eyaleti kilise organizasyonunun bir sonucu olarak alışılmamış bir şekilde ikiye ayrılmıştı. Pamphylia Prima'nın başkenti Side iken, Pamphylia Secunda'nın başkenti Perge olmuştur.

III. yüzyıl ve sonrasında imparatorların merkezileşme çabaları, eyaletlere ağır vergiler getirmeleri, yapılan idari değişiklikler gibi nedenlerle I ve II. yüzyıllarda kentlerin ekonomik ve kültürel anlamda kent gelişiminin doruğuna ulaşmalarını sağlayan *euergesia* sistemi de değişmiş ve kentlerin eşraf tabakası artık *euergesia* yapmak yerine Roma askeri ve sivil *cursus honorum*'unda yükselmek gibi maaşlı işleri tercih eder hale gelmiştir. Eşraf tabaka *euergesia* yapmak istemeyince devlet kentlerde seçtiği bazı varlıklı kimseleri *pater tes poleos* ilan etmiş ve bu kimselerden *euergesia* yapmaları beklenmiştir. Bunun yanısıra dönemin valileri de (*comes*'ler) *euergetes* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde *euergesia* çeşitlerinde de değişiklikler olmuş artık kentlerde sur yapımı ya da tamiri, yeni kilise, *basilica* ya da katedral yapımının yanı sıra pagan tapınaklarını kiliseye dönüştürme, zarar gören tiyatro gibi bazı yapıları tamir ettirme, mozaik ve çeşme dışında pek bir inşa faaliyetine rastlanmamaktadır. Aslında bu İmparatorluk dönemindeki yoğun yapı inşasının ardından normal karşılanmalıdır. Çünkü kentler bu dönemde zaten yapı bakımından belirli bir doygunluğa ulaşmıştı.

ANTİK KAYNAK KISALTIMA LİSTESİ VE EDİSYONLARI

- Amm. Marc. Ammianus Marcellinus, *Res Gestae a Fine Corneli Taciti* Loeb Classical Library 331: 3 cilt (nos. 27–31). Çev. Rolfe, J. C. Harvard University Press 1939.
- Aur. Vic. *Caes.* Aurelius Victor, *De Caesaribus*, Kullanılan metin ve çeviri: Aurelius Victor, *De Caesaribus*, H. W. Bird, (Çev.) Liverpool 1994.
- Cass. Dio *Hist. Rom.* Cassius Dio, *Historiae Romanae*. Cassii Dionis Cocceiani historiarum Romanarum quae supersunt, 3 cilt. ed. U.P. Boissevain, Berlin: Weidmann, 1:1895; 2:1898; 3:1901 (tıpkı basım 1955).
- Cod. Just.* *Codex Justinianus*, Corpus iuris civilis, vol. 2. ed. R. Schöll-W. Kroll. Berlin: Weidmann, 1895. (tıpkıbasım 1968)
- Cod. Theod.* *Codex Theodosianus*. The Theodosian code. [A translation, with annotations. General editor Clyde Pharr; associate editor T. S. Davidson]. Nashville, Tenn., Department of Classics, Vanderbilt University, 1944-46.
- Deksip. Deksippos, *Skythica*. F. Jakoby (ed.) FG rHist.
- Eus. *Hist. Ecc.* Eusebios, *Historia Ecclesiastica*, Eusèbe de Césarée. Histoire ecclésiastique, 3 vols. ed. G. Bardy, [Sources chrétiennes, 41, 55. Paris: Cerf, 1:1952; 2:1955; 3:1958 (repr. 3:1967)]
- Eutr. Eutropius, *Brevarium ab urbe condita*. The Brevarium ab Urbe Condita of Eutropius. Çev. H.W. Bird, Liverpool 1993.
- Expositio mund. et gent., Expositio totius mundi et gentium, J. Rougé (ed.), Sources Chrétiennes 124, 1966.
- Lact. *Mort. pers.* Lactantius, *De mortibus persecutorum*
- Lib. *Ep.* Libanios, *Epistulae*.
- Lukian. *Navigium* Lukianos, *Navigium*, K. Kilburn (ed.), Lucian vol. 6, 1982.
- Not. Dig.* Notitia Dignitatum, Notitia dignitatum: accedunt notitia urbis Constantinopolitanae et Laterculi provinciarum. Otto Seeck, (Ed.) Main 1962 (ND von Berlin 1876).

- Not. Episc.* Notitiae Episcopatum, J. Darrouzès, (Ed.) Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae (Géographie ecclésiastique de l'empire byzantin 1). Paris 1981.
- Philostr, *Vit. Apoll.* Fl. Philostratus, *Vita Apollonii*, C. L. Kayser (ed.), Flavii Philostrati opera vol. 1 1942.
- Pilinius, *Nat. Hist.* Plinius, *Naturalis Historia*, C. Mayhoff (ed.), 1892-1909.
- SHA *Scriptores historiae Augustae*. Kullanılan Metin: The Scriptores Historiae Augustae. Çev. D. Maggie, Cambridge, Mass.-London 1968.
- Scrip. Orig.* *Scriptores originum constantinopolitanarum*, Th. Preger (ed.), Leipzig 1907.
- Strab. Strabon, *Geographika*. Kullanılan Metin: The Geography of Strabo. Çev. H. L. Jones, I-VIII. London, New York 1917-1932 (The Loeb Classical Library).
- Tab. Peut. Tabula Peutingeriana; vgl. Miller, *Itineraria sowie Vollständige Faksimile-Ausgabe im Originalformat und Kommentar* von E. Weber (1976).
- Tac. *Hist.* Tacitus, *Historia*. Kullanılan Metin: The Histories. Çev. C. H. Moore I-II Cambridge, Mass.-London, 1968 (The Loeb Classical Library).
- Verona Listesi T. D. Barnes, (Ed.), *The New Empire of Diocletian and Constantine*, 1982.
- Zos. Zosimos, *Historia Nova*. Kullanılan Metin: Zosime, *Histoire nouvelle*. Ed. F. Paschoud, Paris 1971-1989.

KAYNAKÇA

- Adak – Atvur 1999 M. Adak – O. Atvur, “Epigraphische Mitteilungen aus Antalya II: Die pamphyllische Hafenstadt Magydos”, *EpigrAnat* 31 (1999) s. 53–68.
- AE L’Année épigraphique
- AJPh American Journal of Philology
- Akdoğu Arca – Gökalp – Tüner Önen 2011 E. Akdoğu Arca – N. Gökalp N. Tüner Önen, “Pamphylia Bölgesi’nin Mısır ve Kıbrıs ile olan İlişkileri”, *Olba* XIX, 2011,1-26.
- Akdoğu Arca 2001 Ebru N. Akdoğu Arca, *Antik Çağ Lykia ve Pamphlia Kentlerinde Euergesia*, Antalya 2001. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi)
- Akşit 1970 O. Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi*, (MS. 193-395) II. Cilt, İstanbul 1970.
- Akurgal 1985 E. Akurgal, *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*, İstanbul 1985.
- Alanyalı 2011 H. S. Alanyalı, “Side’nin Roma Dönemi Panteonu”, *Anadolu/Anatolia* 37, 2011.
- Ameling 1985 W. Ameling, *Die Inschriften von Prusias ad Hypium*, (I.K. 27), Bonn 1985.
- Ameling 2004 W. Ameling, *Inscriptiones Judaicae Orientis Band II, Kleinasien*, Tübingen 2004.
- AMS Asia Minor Studien
- AncSoc Ancient Society. Leuven, Katholieke Universiteit.
- ANRW Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt.
- Atlan 1967 S. Atlan, *Untersuchungen über die Sidetischen Münzen des V. und IV. Jhdts. v. Chr.*, Ankara.
- AW Antike Welt.
- Balland 1981 A. Balland, *Fouilles de Xanthos VIII. Inscriptions d’ époque impériale du Léoon*, Paris 1981.
- Barnes 1982 T. D. Barnes, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge-Massachusetts-London 1982.

- Baybo 2007 S. Baybo, Varsak Lyrboton Kome: Toroslar'ın Güne Bakan Yüzü, İstanbul 2007.
- Baydur 1975-1976 N. Baydur, Die Münzen von Attaleia in Pamphylien I–II, JNG 1975–1976.
- Baydur 1986 N. Baydur, “Yayınlanmamış bazı Attaleia sikkeleri, Anadolu Araş. 10, 1986, 439–454.
- BCH Bulletin de Correspondance Hellénique. Paris.
- Bean – Mitford 1965 G. E. Bean – T. B. Mitford, Journeys in Rough Cilicia in 1962 and 1963 (Österreichische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse., Denkschriften 85) (1965).
- Bean – Mitford 1970 G. E. Bean – T. B. Mitford, Journeys in Rough Cilicia 1964–1968 (Österreichische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse., Denkschriften 102) (1970).
- Bean 1958 G. Bean, Inscriptions in the Antalya Museum, şurada: Belleten (1958) s. 21–91.
- Bean 1960 G. E. Bean, “Notes and Inscriptions from Pisidia II”, AS 10, 43–82.
- Bean 1965 G. E. Bean, Side Kitabeleri - The Inscriptions of Side, Ankara 1965.
- Behrwald 2000 R. Behrwald, Die Lykischer Bund. Untersuchungen zu Geschichte und Verfassung, Bonn 2000.
- Belleten Turkish Historical Society Review
- Bennett 2007 J. Bennett, “The Roman Army in Lycia and Pamhylia”, Adalya 10, 2007, 131-153.
- Bosch 1947 C. E. Bosch, “Antalya Kitabeleri”, şurada: Belleten 11 (1947) s. 87–125.
- Bosch 1957 C. E. Bosch, Studien zur Geschichte Pamphyliens/Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler, Ankara 1957.
- Brandt 1992 H. Brandt, Gesellschaft und Wirtschaft Pamphyliens und Pisiens im Altertum, Bonn 1992.
- Brown 2000 P. Brown, Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası, (çev. T. Kaçar), İstanbul 2000.
- Bull. ép. J. – L. Robert, Bulletin épigraphique, dans la Revue des Etudes

- Grecques. Paris
- Burrell 2004 A. Burrell, *Neokoroi Greek Cities Roman Emperors*, Leiden Boston, 2004.
- Bursa 2009 P. Bursa, “ Eskiçağ’da Pamphylia Bölgesi’nde Balık ve Balıkçılık”, şurada: Tekin – Erol 2009, s. 71-79.
- Tekin – Erol 2009 O. Tekin – A. Erol (ed.), *Ancient History, Numismatics and Epigraphy in the Mediterranean World*, Studies in memory of Clemens E. Bosch and Sabahat Atlan and in honour of Nezahat Baydur, 2009 İstanbul.
- CAH Cambridge Ancient History
- Casson 1971 L. Casson, *Ships and Seamanship in the Ancient World*, Princeton 1971.
- Casson 1979 L. Casson, *Die Seefahrer in der Antike*, München 1979.
- Chiron Chiron. *Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts*.
- Christol – Masson 1997 M. Christol – O. Masson (ed.), *Actes Du Xe Congres International D’epigraphie Grecque et Latine Nimes, 4 – 9 octobre 1992*, 1997 Paris.
- CIG Corpus Inscriptionum Graecarum, Berlin 1825-1877.
- CIL Corpus Inscriptionum Latinarum, I–XVI, Berlin, 1862, en cours.
- Cormack 1990 R. Cormack, “The temple as cathedral”, şurada: Roueché – Erim (ed.) 1990, 75-88.
- Cronin 1902 H. S. Cronin, *First Report of a journey in Pisidia, Lycaonia and Pamphylia*, şurada: *JHS XXII* (1902) s. 94–125.
- Çevik 2000 N. Çevik, “An Olive Oil Producing Center in Pamphylia: Lyboton Kome”, *Lykia III- 1996-97*, 79-102.
- Çokbankir 2003 N. Çokbankir, *Pamphylia ve Kilikia Bölgesi Sporcularının Testimoniası*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Antalya 2003.
- De Blois 1984 L. de Blois, “The Third Century Crisis and the Greek Elite in the Roman Empire”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Vol. 33, No. 3 (3rd Qtr., 1984), s. 358-377.
- de Planhol 1958 X. de Planhol, *De la plaine pamphylienne aux lacs pisidiens*.

- Nomadisme et vie paysanne, Paris 1958.
- Deininger 1965 J. Deininger, Die Provinziallandtage der römischen Kaiserzeit von Augustus bis zum Ende des dritten Jahrhunderts n. Chr. (*Vestigia* 6), München 1965.
- Diler 1995 Diler, "The most common wine-pres type found in the vicinity of Cilicia and Lykia", *Lykia* II, 83-98.
- Dönmez Öztürk 2007 F. Dönmez Öztürk, Roma Çağı Küçük Asya Kentleri Arasında Homonoia Anlaşmaları, İstanbul 2007.
- Drexhage 1991 H. – J. Drexhage, Die Kontakte zwischen Side, Alexandria und Ägypten in der Römischen Kaiserzeit (1.-3. Jh. n. Chr.), şurada: AMS 3: Studien zum antiken Kleinasien, Bonn, 75-90.
- Dürüşken 2000 Ç. Dürüşken, Antik Çağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezliğine Yolculuk Roma'nın Gizem Dinleri, 2000 İstanbul.
- Eck – Engelmann 1989 W. Eck – H. Engelmann, "Fourth Century Prices: New Evidence and Further Thoughts", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Band 76, Bonn, 1989, 69-76.
- Eck 1972 W. Eck, "Bemerkungen zum Militärkommando in den Senatsprovinzen der Kaiserzeit", *Chiron* 2, 1972, 429-436.
- Elton *et alii* 2007 H. Elton – E. Equini-Schneider – D. Wannagat, Temple to Church, The transformation of religious sites from paganism to Christianity in Cilicia, 2007.
- EpigrAnat Epigraphica Anatolica=Zeitschrift für Epigraphik und historische Geographie Anatoliens. Bonn, Habelt.
- Erzen 1973 A. Erzen, Das Besiedlungsproblem Pamphliens im Altertum, AA, 1973, 388-401.
- ETAM Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris
- FgrHist *Fragmenta Historicorum Graecorum.*
- Flemming 1964 B. Flemming, Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lykien im Spätmittelalter, Wiesbaden 1964.
- Foss – Magdalino 1977 C. Foss – P. Magdalino, Rome and Byzantium, London 1977.
- Foss 1977 C. Foss, "Bryonianus Lollianus of Side", *ZPE* 26 (1977) 161–171.
- Foss 1996 C. Foss, Cities, fortresses and villages of Byzantine Asia Minor, 1996.

- Fowden 1978 G. Fowden, "Bishops and temples in the eastern empire", *JRS* 29, (1978), 53-78.
- Franke – Nollé 1997 P. R. Franke – M. K. Nollé, "Die Homonoia Münzen Kleinasiens und der thrakischen Randgebiete. Saarbrücker Studien zur Archäologie und alten Geschichte"; Bd.10, 1. Katalog 1997, s. 15–16.
- French – Lightfoot 1989 D. H. French – C. S. Lightfoot (eds.), *The Eastern Frontier of the Roman Empire* (B.A.R. Int. Ser. 553) (1989).
- French 1991 C. French, "Sites and Inscriptions from Phrygia, Pisidia and Pamphylia", *EpigrAnat.* 17, 51-63.
- Gauthier 1985 P. Gauthier, "Les Citiés Grecques et Leurs Bienfaiteurs", şurada: *BCH Supplement XII*.
- Gephyra Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Ankauf dem Gebiet der Heutigen Türkei.
- Gökalp 1999 N. Gökalp, *Epigraphische Mitteilungen aus Antalya IV: Inschriften aus Attaleia*, şurada: *Epigr. Anat.* 31 (1999) s. 72-76.
- Gökalp 2008 N. Gökalp, *Attaleia Kent Tarihi ve Yazıt Corpusu, Antalya 2008*. (Yayınlanmamış doktora tezi)
- Grainger 2009 J.D. Grainger, *The Cities of Pamphylia*, 2009.
- Grégoire 1922 H. Grégoire. *Recueil des inscriptions grecques chrétiennes d'Asie Mineure ... I* LAIlg =Inscriptions latines de l'Algérie (Paris – Alger 1922-)
- Gregory 2008 T.E. Gregory, *Bizans Tarihi*, (E. Ermert), İstanbul 2008.
- Grosso 1964 F. Grosso, *La lotta politica al tempo di Commodo*, Turin 1964.
- Haench 1997 R. Haench, *Capita Provinciarum: Staatshaltersitze und Provinzialverwaltung in der römischen Kaiserzeit*, ... *YER* 1997.
- Hartmann 1982 F. Hartmann, *Herrscherwechsel und Reichskrise: Untersuchungen zu den Ursachen und Konsequenzen der Herrscherwechsel im Imperium Romanum der Soldatenkaiserzeit* (3. Jahrhundert n. Chr), Frankfurt a. M.-Bern.
- Heipp-Tamer 1993 Ch. Heipp-Tamer, *Die Münzprägung der lykischen Stadt Phaselis in griechischer Zeit*, Saarbrücken 1993.
- Hekster – Kleijin – O. Hekster - G. de Kleijin - D. Slootjes (edt). "Crises and The

- Slootjes 2006 Roman Empire”, Impact of Empire Vol. 7, 2006. (yayın yeri)
- Hellenkemper – Hild 2004 H. Hellenkemper – F. Hild, *Tabula Imperii Byzantini 8: Lykien und Pamphylien* (Österreichische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse., Denkschriften 320) (2004).
- Hendy 1985 M. F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy*, Cambridge University Press, Cambridge 1985.
- Hinnels 1984 R. J. Hinnels, (Ed.), *The Penguin Dictionary of Religions*.
- Hohlfelder 2000 R. L. “Beyond Coincidence? Marcus Agrippa and King Herod’s Harbor”, *JNES* 59.4, 241-253.
- Hoopwood 1989 K. Hopwood, “Consent and Control: How the Peace was Kept in Rough Cilicia”, şurada: French – Lightfoot 1989, 191-201.
- IGR III R. Cagnat *et alii*, *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes Band III*.
- IK Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien. Bonn, 1972–
- İnan 1998 J. İnan, *Toroslar’da Bir Antik Kent. Lyrbe? – Seleukeia?* ,İstanbul 1998.
- İznik 2011 E. İznik, "İmparator Diocletianus'un "Tavan (En Yüksek) Fiyatlar Fermanı "Edictum de pretiis Rerum Venalium", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXX, Sayı 49, s. 97-130, Ankara, 2011.
- Robert 1948 L. Robert, şurada: *REG LXI*, Bull. ép 1948, s. 198–203, nr. 229.
- Jones 1964 A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire 284 – 602, A social, economic and Administrative Survey*, Vol. I, 1964.
- JRS *Journal of Roman Studies*
- Kaygusuz 1984 İ. Kaygusuz, “Funerary Epigram of Karzene (Paphlogonia): A Girl Raped by the Goths? ”, *Epig Anat* 4, (1984), 61–72.
- Keil 1936 J. Keil, *The Greek Provinces: Lycia and Pamphylia*, şurada: *CAH* 11. Cambridge 1936, 590–597.
- Kienast 1990 D. Kienast, *Römische Kaisertabelle*, Darmstadt 1990.
- Klose 1987 Klose, D. O. A., *Die Münzprägung von Smyrna in der römischen Kaiserzeit*, Berlin.
- Kulikowski 2007 M. Kulikowski, *Rome’s Gothic Wars From the Third Century to Alaric*, 2007.
- Lanckoronski 1890 K. G. Lanckoronski, *Städte Pamphyliens und Pisidiens I:*

- Pamphylien, Viyana 1890.
- Lane 1975 E. N. Lane, *Corpus Monumentorum Religionis Dei Menis 2. The Coins and Gems*, Leiden 1975.
- Leschorn 1984 W. Leschorn, *Gründer der Stadt. Studien zu einem politisch-religiösen Phänomen der griechischen Geschichte*, Stuttgart 1984.
- Lewis – Reinhold 1990 N. Lewis – M. Reinhold, *Roman Civilization*, vol. II, Columbia University Press, New York, 1990.
- Liebeschuetz 2006 W. Liebeschuetz, “Was There a Crisis of the Third Century?”, şurada: O. Hekster - G. de Kleijn - D. Slootjes (ed.), *Crisis and The Roman Empire, Impact of Empire Vol. 7*, 2006.
- Mackay 1990 T. S. Mackay, “The Major Sancturaries of Pamphylia and Cilicia”, *ANRW II*, 18/3, 1990, 2045-2129.
- MAMA *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* (Manchester/London 1928 vd.)
- Mansel 1963 A. M. Mansel, *Die Ruinen von Side*, Berlin 1963.
- Mansel 1965 A. M. Mansel, *RE Suppl.* 10, 1965, s.v. Side, 879-918.
- Mansel 1978 A. M. Mansel, *Side. 1947-1966 yılları kazıları ve araştırmalarının sonuçları*, Ankara 1978.
- Mansel *et alii* A.M. Mansel – E. Bosch – J. İnan, *1947 Senesi Side Kazılarına Dair Önrapor*, (Ankara 1951), s. 46-80.
- Martini 2004 W. Martini, “Zur Lage des Artemis-Heiligtums in Perge”, *Anadolu’da Doğdu:Fahri Işık’a Armağan*, İstanbul, Ege Yayınları, s. 479-492.
- Mclean 2002 B. H. Mclean, *Greek and Latin Inscriptions in the Konya Archeological Museum*, The British Institute of Archaeology at Ankara, 2002.
- Mendel 1902 Mendel, *Le musée de Konia*, şurada: *BCH XXVI* (1902) s. 210–282.
- Meiggs 1983 R. Meiggs, *Trees and Timber in the Ancient Mediterranean World*, 1983.
- Mitchell 1989 S. Mitchell, *The Siege of Cremna*, şurada: *French – Lightfoot 1989*, 311-328.
- Mitchell 1990 S. Mitchell, “Festivals, games and city life Roman Asia Minor,”

- JRS 80, (1990), 183-193.
- Mitchell 1993 S. Mitchell, *Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor*. Volume I: The Celts in Anatolia and the Impact of Roman Rule; Volume II: The Rise of the Church (1993).
- Mitchell 1995 S. Mitchell, *Cremna in Pisidia. An Ancient City in Peace and in War*, 1995.
- Mitchell 1999 S. Mitchell, "Native Rebellion in the Pisidian Taurus", şurada: K. Hopwood (ed.), *Organized Crime in Antiquity*, 1999, 155-177.
- Mitchell 1999 S. Mitchell, "The Administration of Roman Asia from 133 BC to AD 250", şurada: W. Eck (ed.), *Lokale Autonomie und römische Ordnungsmacht in der kaiserzeitlichen Provinzen vom 1.-3. Jhd.* Kolloquium des Historischen Kollegs, May 1996, München, 17-46.
- Mitchell 2007 S. Mitchell, *A History of the Later Roman Empire AD 284–641: The Transformation of the Ancient World*, 2007.
- Mon. Ant. Monumenti antichi pubblicati per cura della Accademia Nazionale dei Lincei.
- Mosca – Russell 1987 P. G. Mosca – J. Russell, "A Phoenician Inscription from Cebel Ires Dağı in Rough Cilicia", *EpigrAnat.* 9, 1-28.
- Naour 1978 C. Naour, "Nouvelles inscriptions de Balboursa", şurada: *AncSoc* 9 (1978), 165-185.
- Nollé 1983 J. Nollé, "Zum Landbau von Side", *EpigrAnat* 1, 119-129.
- Nollé 1986 J. Nollé, "Pamphyliche Studien", *Chiron* 16, 1986, 199-202.
- Nollé 1987 J. Nollé, "Epigraphische und numismatische Notizen", *EpigrAnat.* 10, (1987), 101-106
- Nollé 1988 J. Nollé, "Forschungen in Selge und Ostpamphylien", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1988, 257-259.
- Nollé 1990 J. Nollé, "Side. Zur Geschichte einer kleinasiatischen Stadt in der römischen Kaiserzeit im Spiegel ihrer Münzen", *AW* 21, 244-266.
- Nollé 1993a J. Nollé, *Side im Altertum I*, IK 43, Bonn 1993.

- Nollé 1993b J. Nollé, “Die feindlichen Schwestern – Betrachtungen zur Rivalität der pamphyliischen Städte“, şurada: G. Dobesch – G. Rehrenröck (ed.), *Die epigraphische und altertumskundliche Erforschung Kleinasiens: Hundert Jahre Kleinasiatische Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Akten des Symposions vom 23. bis 25. Oktober 1990*, ETAM 14, 297-317.
- Nollé 2001 J. Nollé, *Side im Altertum II*, IK 44, Bonn 2001.
- O’Donnell 2004 J.J. O’Donnell, “Late Antiquity: Before and After”, 135th. Meeting of the American Philological Association, California 2004.
- Onur 2006 F. Onur, “Some Late Roman Inscriptions from Side”, *Gephyra* 3, (2006), s. 193-200.
- Onur 2007 F. Onur, *Sermo Militaris Imperatoris Anastasii, Pamphylia-Perge’den ele geçmiş olan Anastasius Yazıtı*, Antalya 2007 (Yayınlanmamış doktora tezi)
- Onur 2008 F. Onur, “Two Procuratorian Inscriptions from Perge”, *Gephyra* 5, 2008, 53-66.
- Onur 2009 F. Onur, “The Roman Army in Pamphylia: From the third to Sixth Centuries A. D.”, şurada: *Adalya XII* (2009), 300-316.
- Onurkan 1969-1970 S. Onurkan, “Artemis Pergaia”, *IstMitt* 19/20, s. 289-291.
- Pace 1916/20 B. Pace, “Adalia”, şurada: (*Missioni in Adalia*) *Annuario III* (1916/20).
- Paribeni – Romanelli 1914 R. Paribeni – P. Romanelli, “Studii e ricerche archeologiche nell-Anatolia meridionale”, şurada: *Mon. Ant.* 23, 1914, 6-274.
- Peek 1985 W. Peek, “Zu neugefundenen Epigrammen aus Kleinasien”, *EpigAnat* 5, (1985), 156–158.
- PLRE *The Prosopography of the Later Roman Empire.*
- Quass 1993 F. Quass, *Die Honoratiorenschicht in den Städten des griechischen Ostens. Untersuchungen zur politischen und sozialen Entwicklung in hellenistischer und römischer Zeit*, Stuttgart 1993.
- Ramsay 1883 W. M. Ramsay, *Unedited Inscriptions of Asia Minor*, şurada:

- BCH VII (1883) s. 258–278.
- RE Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart 1893- 1980.
- Rémy 1986 B. Rémy, L'évolution administrative de l'Anatolie aux trois premiers siècles de notre ère (*Collection du Centre d'études Romaines et Gallo-Romaines*, N. S. 5), Lyon 1986.
- Renan 1973 E. Renan, Marc Aurèle et la fin du monde antique, Paris 1973.
- Ritterling 1925 E. Ritterling, "Legio", RE XII, 1925, 1211-1829.
- Rostovtzeff 1953 M. I. Rostovtzeff , Social ve Economic History of the Hellenistic World, Oxford 1953.
- Rostovtzeff 1985² M. Rostovtzeff, Social and Economic History of the Roman Empire, Oxford 1985.
- Rott 1908 H. Rott, Kleinasiatische Denkmäler aus pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien, Leipzig 1908.
- Rouché 1979 C. Roueché, "A New Inscription from Aphrodisias and the Title "pater tes Poleos" [Greek]", Greek, Roman and Byzantine Studies, 20:2 (1979:Summer) s.173-185.
- Roueché – Erim 1990 C. Roueché – K. Erim (ed.), Aphrodisias Papers: Recent Work on Architecture and Sculpture, 1990.
- Roueché 1997 C. Roueché, "Benefactors in the Late Roman Period: The Eastern Empire", şurada: Christol – Masson 1997, 353-368.
- Roxan 1978 M. M. Roxan, Roman Military Diplomas 1954–1977, London 1978.
- Ruge 1949 W. Ruge, Pamphylia, şurada: RE 18, 1949, 354-407.
- Sarte 1995 M. Sarte, L'Asie Mineure et l'Anatolie d'Alexandre à Dioclétian (IVa Siècle av. J. –C./IIIe Siècle ap. J. –C.), Paris 1995.
- Sayar 2009 M. H. Sayar, "Geç Antik Devir", Doğu-Batı, Sayı 49 (2009), 235-261.
- SEG Supplementum Epigraphicum Graecarum, Amsterdam 1923-.
- Sherk 1955 R. Sherk, "The Inermes Provinciae of Asia Minor", AJPh 76/4, 1955, 400-413.
- SNG von Aulock Sylloge Nummorum Graecorum, Sammlung, H. von Aulock, 1-18, Berlin 1957-1968.

- Speidel 1976 M. Speidel, "Citizen Cohorts in the Roman Imperial Army. New Data on the Cohorts Apula, Camoana and III Campestris", TAPA 106, 1976, 339-348.
- Stauner 2004 K. Stauner, Das offizielle Schrifwesen des römischen Heeres von Augustus bis Gallienus (27 v. Chr. -268 n. Chr.), 2004.
- Swoboda – Keil – Knoll 1935 H. Swoboda – J. Keil – F. Knoll, Denkmäler aus Lykaonien, Pamphylien und Isaurien (1935).
- Şahin – Adak 2007 S. Şahin – M. Adak, Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae (2007).
- Şahin 1992 S. Şahin, "Statthalter der Provinzen Lycia-Pamphylia und Bithynia-Pontus in der Zeit der Sattusänderung bei der Provinzen unter Mark Aurel und Lucius Verus", EA 20, 1992, 77-90.
- Şahin 1994 S. Şahin, Die Inschriften von Arykanda, IK 48, 1994.
- Şahin 1999 S. Şahin, Die Inschriften von Perge I, IK. 54, Bonn 1999.
- Şahin 2004 S. Şahin, Die Inschriften von Perge II, IK. 61, Bonn 2004.
- Takmer – Tüner Önen 2008 B. Takmer – N. Tüner Önen, "Batı Pamphylia'da Yol Araştırmaları I: Via Sebaste'nin Perge-Klimaks Arası Güzergahında Yeni Bir Yol Kalıntısı", Adalya 10, 109-132.
- Talloon 2001 P. Talloon, "The Egyptian Connection, The Cult of Nilotic Deities at Sagalassos", Ancient Society 31, 289-328.
- TAM Tituli Asiae Minoris, Vienne, 1901 vd.
- TAPA Transactions of American Philological Association.
- TIB Tabula Imperii Byzantini
- Tomlin 1987 R. Tomlin, "The Army of Late Empire", şurada: J. Wachter, (ed.), The Roman World, London, 1987. 107–133.
- Trevor – Roper 1989 H. Trevor-Roper, The Rise of Christian Europe, London 1989.
- Tüner Önen 2008 N. Tüner Önen, Phaselis Antik Kenti ve Teritoryumu, 2008 Antalya. (Yayınlanmamış doktora tezi)
- Türkmen 2001 M. Türkmen, Perge Aşağı Şehir Surlarında Roma Dönemine İlişkin Gözlemler, İstanbul 2001 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Vestigia Beitrage zur alte Geschichte, 1959 vd.
- Wassink 1991 A. Wassink, "Inflation and Financial Policy under the Roman

- Empire to the Price Edict of 301 AD”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, vol. 40, no: 4, 1991, 465 -493.
- Weiss 1999 P. Weiss, “Ein Neuer Proconsul von Lycia-Pamphylia auf einem Militärdiplom (165/166 n. Chr.) , *EpigAnat* 31, 1999, 77-
- Wilhelm 1909 A.Wilhelm, Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde, Wien 1909.
- Wörle 1971 M. Wörle, Ägyptisches Getreide für Ephesos, *Chiron* I, 325-340.
- ZPE *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*. Bonn.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Yasemin AKIN

Doğum Tarihi ve Yeri : 26/08./1985-MANİSA

Medeni Durumu : Bekar

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Manisa (Y. D. A.) Lisesi

Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü

Lisans Tezi : Karia, Lykia ve Pamphylia Bölgeleri'nin Mil taşı Yazıt Katalođu

Yüksek Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tez Konusu : İS. III. – V. Yüzyıllarda Pamphylia Kentlerindeki Toplumsal Değişimler

Yabancı Diller

İngilizce İyi

Almanca Orta

Bilimsel Araştırmalar

2009-2012 TÜBİTAK – ARDEP – SOBAG Proj. No: 108K437, “Stadiasmus Patarensis” Çerçevesinde Orta Likya (Teke Yarımadası) Ulaşım Sistemi ve Sorunları” başlıklı projede araştırmacı

2008 Haziran-Temmuz Prof. Dr. Burhan Varkıvanç başkanlığında yürütölen “Antalya – Kesik Minare kazı çalışmasına katılım

Burslar

01. 10. 2011 – 15. 02. 2012 Almanya, Freiburg Albert Ludwigs Üniversitesi Eskiçağ Tarihi Bölümünde Erasmus Staj Bursu.

İş Denevimi

Araştırma Görevlisi : (2010-halen): Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

E-Mail : yaseminakin@akdeniz.edu.tr

